

СУЧАСНИЙ ДОСВІД ПРИЗОВУ НА СТРОКОВУ СЛУЖБУ ТА ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО РЕЗЕРВУ

ФІЛІПП ФЛУРІ, ВАЛЕНТИН БАДРАК

ФІЛІПП ФЛУРІ, ВАЛЕНТИН БАДРАК

**СУЧАСНИЙ ДОСВІД ПРИЗОВУ
НА СТРОКОВУ СЛУЖБУ
ТА ФОРМУВАННЯ
ВІЙСЬКОВОГО РЕЗЕРВУ**

ЖЕНЕВА – КИЇВ, 2017

УДК 355.21
Ф73

ISBN 978-617- 7533-03- 9

Загальна редакція видання українською мовою:
Ф.Флурі, В.Бадрак

Комп'ютерний дизайн: Валерія Чумак

*Ця книга публікується за фінансовго сприяння
Департаменту політики безпеки (SIPOL) Федерального
міністерства оборони, цивільного захисту та спорту
Швейцарії*

© Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння
© Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces

Зміст

Передмова Ф. Флурі	4
Передмова В. Бадрак	5
Сучасні моделі призову на строкову службу. Порівняльний аналіз: Ізраїль, Іран, Україна	6
Огляд кращих систем військового резерву	43

Передмова

Др. Філіпп Флурі
Заступник директора ДКЗС
Керівник підрозділу Східної Європи, Південного Кавказу, Центральної Азії

Призов на військову службу в усі часи і в багатьох країнах - і демократичних, і не зовсім демократичних – застосовувався не лише в якості засобу збільшення чисельності військово-вслужбовців, але й з метою справедливого і рівномірного розподілу навантаження (або почестей) у питаннях забезпечення оборони.

У цьому виданні пропонується Дослідження 1, виконане Женевським центром демократичного контролю над збройними силами, яке зосереджується на розгляді сучасних варіантів обґрунтуваннями доцільності призову. Хоча кожен з них повинен розглядатися окремо, але вони можуть запропонувати корисні уроки для країн, які стикаються зі схожими проблемами приймаючи системні рішення щодо реформ у галузі оборони і безпеки.

Організація функціонування резервних систем, включаючи регулярну підготовку і відповідне забезпечення є однією з важливих основ політики оборони держави.

Виконане Женевським центром демократичного контролю над збройними силами Дослідження 2 аналізує ряд сучасних практик в організації резервних систем. Хоча кожен випадок повинен бути розглянутий окремо, але у певному сенсі вони також можуть бути корисними.

Серія Парламентська програма ДКЗС, яка публікується спільно з ЦДАКР, прагне надати корисну інформацію для законодавців у відповідних парламентських комітетах.

Женева, березень 2017

Валентин Бадрак,
директор Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння

**Спосіб комплектування ЗСУ та формування резерву має вирішальне значення
для майбутнього української армії**

Аспекти загальної військової повинності в формі обов'язкової дійсної служби та підготовка боєздатного резерву набули особливої актуальності для України з початком захоплення українських територій Росією і ведення проти України війни на знищення держави. Ключовим аспектом для українського суспільства стала специфічна форма масової участі в бойових діях проти військової агресії сусідньої країни, а саме, вибірковість призову та мобілізації, а також акцентована увага на прояви патріотизму. У відповідь на «гібридну» форму ведення Росією війни Україна, що суттєво залежна від західних партнерів і має обмежений ресурс, фактично сформувала «гібридну» форму призову та мобілізації резерву. Це, серед іншого, створило умови для роз'єднання суспільства в частині сприйняття форм участі (або, навпаки, відмежування) населення у війні.

У силу вище зазначених причин, а також зростаючих ризиків у зв'язку з продовженням Росією активної форми впливу із застосуванням військового важеля, досвід іноземних держав у використанні механізмів призову на військову службу і підготовки боєздатного резерву став об'єктом пильної уваги військових фахівців і експертів. Оскільки вірно прийняті рішення можуть стати найважливішим елементом нарощування оборонного потенціалу України.

Крім того, слід особливо відзначити, що, крім відомого протиріччя між якістю і кількістю особового складу ЗСУ та інших збройних формувань України, має місце певна роз'єднаність суспільства (безсумнівно, результат десятиліть радянської пропаганди) і небажання його частини (на тлі хвилі патріотизму) брати участь у захисті території держави. Більш того, війна 2014-2017 рр. показала, що на настрої і морально-бойовий дух ВСУ впливає ще й фактор обмеженої довіри до генералітету родом з радянського періоду, який виявився у пульта управління армією. Однак, поряд із закликами експертних організацій створити професійну армію і систему територіальної підготовки резерву, вкоренилася і чи не протилежна думка. Проте, готуючись до відбиття масштабної атаки Росії із застосуванням регулярних частин ЗС РФ, Генеральний штаб не мав іншого способу організації оборони, крім проведення мобілізації та розгортання численних підрозділів і частин призовного типу.

Всі ці фактори стимулюють звернути найпильнішу увагу на проведене дослідження, його узагальнення та висновки з уже наявного досвіду організації комплектування армії і підготовки резерву.

Сучасні моделі призову на строкову службу. Порівняльний аналіз: Ізраїль, Іран, Україна

Вступ

Загальна військова повинність у формі обов'язкової дійсної служби стала продуктом XIX століття, а її основу заклали події Великої Французької революції кінця XVIII століття. Хоча у значно більш ранні періоди історії цивілізації існували форми масової участі мешканців того чи іншого територіально-політичного утворення в бойових діях, вони переважно мали форми ополчення. На відміну від призову на строкову службу в ополченні громадяни стають під прапори лише на час бойових дій або на час загрозового періоду.

У XIX столітті ряд факторів призвели до появи загальної військової повинності громадян - як у воєнний, так і мирний час: поява національних держав і бурхливий розвиток економіки, промисловості і транспорту завдяки капіта-

лістичним відносинам дали змогу державам перейти до масових армій. В той же час постійне утримання на дійсній службі численної армії було завданням непосильним, тому основною формою різкого нарощування чисельності збройних сил стала мобілізація. Потреба ж у навченому особовому складі породила потребу у призові громадян на строкову службу.

Відносно невеликі порівняно із рекрутським набором або контрактною армією терміни призову на військову службу давали можливість державам накопичити значний запас військовонавчених громадян для мобілізаційного розгортання на випадок війни – для заповнення втрат на фронті і для територіальної оборони силами військовонавчених старших вікових груп (наприклад, ландвер і ландштурм Другого Німецького Рейху).

Саме можливість накопичити значний запас військовонавчених громадян для мобілізаційного розгортання є головною перевагою комплектування армії «строковиками» порівняно із контрактним способом комплектування.

Битви Першої та Другої світових воєн, де у складі армій протиборчих сторін брали участь мільйони військовослужбовців, стали апогеєм торжества призовних армій. Більш того, до такого способу комплектування були змушені звернутися і держави, що практикували до цих воєн контрактний спосіб комплектування, продемонструвавши обмеженість останнього для реалій повномасштабної і, тим більше, тотальної війни.

Однак вже в останній місяць Другої світової війни відбувається практичне випробування ядерної зброї – зброї масового знищення

такої руйнівної сили, яка поставила під сумнів життєздатність масових малорухомих армій у нових реаліях. Роки Холодної війни стали адаптацією концепції масової армії з широким розповсюдженням ядерної зброї – як стратегічної, так і тактичної – в арміях протиборчих блоків (НАТО і ОВД). Відповіддю масової армії на ядерну зброю стала ставка на рухливість, вогневу й ударну міць з'єднань сухопутних військ. Оснащення численної армії масами автобронетехніки, а потім і вертольотами потребувало колосальних коштів навіть від потужних наддержав.

Але одного насичення армії важкою військовою технікою виявилось замало. Техніки ставало більше, вона ставала складнішою, й армії зіткнулися з проблемою невідповідності між потребою у якісних військових фахівцях і відносно короткочасним терміном служби «строковиків». Також командування підрозділами в умовах різноманітних і динамічних бойових дій з використанням широкого спектра бойових засобів розпочало пред'являти високі вимоги не лише до офіцерського, а й до сержантського складу. Отже, виникла суперечність між якістю і кількістю особового складу. Така ситуація означувала підвищення

ролі контрактного компонента збройних сил для комплектування молодших командних посад і посад спеціалістів.

Розвал Організації Варшавського Договору і СРСР ознаменував закінчення Холодної війни. Закінчення протистояння двох найпотужніших військових блоків призвело до відмови їх членів від ставки на кількість для повномасштабної війни – на користь якості для вирішення локальних завдань. На практиці це проявилось у різкому скороченні чисельності збройних сил у євроатлантичних державах і відмові від призову на строкову службу у багатьох із них.

Якщо законодавці військової моди – держави-члени НАТО – в останні чверть століття зробили ставку на користь якості особового складу за рахунок кількості, перейшовши на контрактний спосіб комплектування, то у світі загалом залишилась значна кількість держав, що зберегли призов на строкову службу.

Їх мотивація ґрунтувалась на нездатності з тих чи інших причин (нечисленність населення, економічні труднощі, нездатність забезпечити збройні сили сучасним озброєнням в необхідній кількості тощо) покласти весь спектр завдань

національних збройних сил на контрактну армію. Тобто, перехід виключно на контрактний спосіб комплектування не давав би можливості збройним силам даних держав виконувати свої функції.

Відповідно ці країни зберегли у тому чи іншому обсязі призов на строкову службу. Організація призову в кожній із них має як загальні риси, так і власні національні або регіональні особливості.

Наявність у ряду держав потреби у збереженні комплектування збройних сил на основі призову на строкову службу в повному обсязі або поєднання його з контрактним способом комплектування в змішаній системі породжують необхідність у дослідженнях сучасного стану системи призову на основі досвіду різних держав.

Метою даного дослідження стало узагальнення досвіду організації комплектування збройних сил трьох держав шляхом призову на строкову службу своїх громадян.

Для аналізу сучасної системи призову в різних державах нами відібрані 3 об'єкти: Ізраїль, Іран та Україна. Логіка цього вибору виходила із таких чинників:

3. Ці три держави перевірили свою систему призову в

умовах реальних бойових дій. А практика, як відомо, є критерієм істини. Адже, система призову, що здається на перший погляд ідеальною, у держави, яка не воювала півстоліття, а то і пару сотень років, може виявитися абсолютно неприйнятною в умовах війни. Більше того, ряд держав, що зберегли призов у тому чи іншому обсязі, не мають реальних загроз військового характеру, тому їхні збройні сили залишаються фактично формальною структурою, а вибір певних особливостей обліку військовозобов'язаних та їх призову на строкову службу може виходити з абсолютно не військових передумов. Вибір же вказаних об'єктів дослідження дав можливість проаналізувати, як функціонує система призову в державах, де збройні сили є інструментом політики, а не просто атрибутом держави. Причому, інструментом критично затребуваним.

2. На вибір об'єктів дослідження також вплинуло бажання розширити географію, проаналізувати системи з рядом відмінностей, щоб виділити їхні сильні і слабкі сторони.

Дійсно, аналіз якоїсь однієї моделі (євроатлантичної, європейської нейтралістської, пострадянської, близькосхідної тощо) на прикладі декількох її носіїв носив би вузьконаправлений регіональний характер, від чого ми вирішили відійти на користь універсалізації дослідження.

Крім того, нами були розглянуті особливості розвитку збройних сил Хорватії за останні 25 років. Хорватські збройні сили пройшли шлях від створення масової армії в умовах повномасштабної війни до формування невеликої контрактної армії держави-члена НАТО, оптимізованої для участі в миротворчих операціях.

Безумовно, механічне перенесення чужого досвіду на ті чи інші національні реалії буде малоефективним, проте, виділення напрямків реформування на його основі може призвести до підвищення ефективності системи призову, нехай і не в тому обсязі, що в об'єктів дослідження. Більше того, використання позитивного досвіду різних систем може дати кумулятивний ефект, коли помірне підвищення ефективності кожного з елементів

призводить до значного підвищення ефективності системи в цілому.

Роль масових армій в сучасному світі. Досвід Хорватії

Перед тим як перейти до аналізу системи призову трьох обраних держав, розглянемо динаміку розвитку збройних сил Хорватії за останні 25 років.

Хорватські збройні сили представляють інтерес тим, що пройшли шлях від свого зародження в умовах повномасштабної війни за незалежність і формування масової армії до невеликої контрактної армії держави-члена НАТО, оптимізованої для участі в миротворчих операціях.

Така трансформація визначальним чином вплинула на чисельність регулярної армії мирного часу та її можливостей щодо мобілізаційного розгортання. Плачевні перспективи мобілізаційного розгортання стали очевидні хорватському керівництву в лютому 2016 р., коли в правлячих колах виникла дискусія про можливість/доцільність відновлення призову громадян на строкову службу.¹

1 http://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2016&mm=02&dd=25&nav_id=97174

Безумовно, причиною цього стала криза безпеки в Європі через бойові дії на території України, адже раніше членство в НАТО здавалося хорватам абсолютним захистом від можливих великомасштабних бойових дій. Ситуація ускладнювалася тим, що на відміну від Хорватії її історичний противник Сербія не відмовилася від строкової служби, тому до теперішнього часу має не лише більш численну армію, а й значні можливості щодо її мобілізаційного розгортання за рахунок значного запасу військовонавчених.

Початок війни за незалежність Хорватії характеризувався тотальною перевагою Югославської Народної Армії у важкому озброєнні над хорватськими формуваннями. Останні компенсували його брак особовим складом. Основу хорватських збройних формувань на першому етапі становили, як і в багатьох конфліктах на Балканах і пострадянському просторі кінця XX століття, співробітники місцевих правоохоронних органів, націоналістичних добровольчих формувань (у тому числі, і з представників діаспори) і напівкримінальних структур.

Однак, на відміну від пострадянських конфліктів, на території Югославії до війни існувала розвинена система територіальної оборони («Домобрана»), створена внаслідок непростих стосунків керівництва країни, як з державами НАТО, так і ОВД. Саме місцеві хорватські формування «Домобрани» стали основою для розгортання численної хорватської армії. Якщо в 1991 р. хорватські збройні формування налічували близько 70 тис. військовослужбовців, то до закінчення війни в кінці 1995 р. вони досягли 200 тис.², що досить істотно для держави з населенням трохи більше 4 млн.

Саме значна перевага в живій силі за помірної переваги у важкому озброєнні дала можливість хорватам в найкоротші терміни розгромити армію невизнаної «Республіки Сербська Країна» в ході операцій «Блискавка» і «Буря». Таким чином, війна за незалежність Хорватії продемонструвала перевагу масової армії за ведення повномасштабних дій і ту роль, яку відіграє запас військовонавчених для її розгортання.

Після закінчення бойових дій у 1995 р. Хорватія демо-

білізувала значну частину своєї армії. Що стосується її комплектування в мирний час, то ставку було зроблено на швейцарську модель із малою тривалістю строкової служби. У Хорватії громадяни були зобов'язані прослужити в рядах збройних сил 6 місяців. Такий короткий термін служби негативно позначався на професійній підготовці особового складу армії мирного часу, але він давав можливість активно накопичувати запас військовонавчених громадян на випадок мобілізаційного розгортання. Там же, де були потрібні тривалі терміни підготовки, використовували військовослужбовців за контрактом.

За даними британського The International Institute for Strategic Studies на 2005 р. чисельність збройних сил Хорватії складала 20,8 тис. військовослужбовців, включно з 7 тис. «строковиків». З них в сухопутних військах (одна танкова і три механізовані бригади, частини забезпечення) служили 14 тис. (і майже 5 тис. «строковиків»). Резерв становив 108,2 тис., включно з 95 тис. резерву сухопутних військ, організованого у двадцять дві резервні піхотні бригади.³ Для порів-

2 <http://www.centardomovinskograta.hr/1995.html>

3 The Military Balance // The International Institute for Strategic Studies – 2005, p. 84-84

няння, ЗС Сербії і Чорногорії становили 65,3 тис. (39,6 тис. «строковиків»), в тому числі, в сухопутних військах (п'ятнадцять загальновійськових бригад) - 55 тис. (25 тис. «строковиків»). У резерві - 280 тис. (СВ - 250 тис., чотирнадцять мотопіхотних і піхотних бригад, частини забезпечення).⁴

Офіційний сайт збройних сил Хорватії наводить дещо інші дані про чисельність особового складу на 2005 р., а також загальну динаміку чисельності військовослужбовців, включно зі «строковиками» за період 2001-2016 рр.

Так, загальна чисельність військовослужбовців за цей період скоротилася з 30,3 тис. до 14,5 тис., склавши у 2008 р. (рік звільнення в запас останніх «строковиків») 16,6 тисяч. Таким чином, після відмови від призову громадян на строкову службу чисельність хорватських збройних сил змінилася несуттєво. Основне скорочення чисельності регулярної армії відбулося в період скорочення числа призваних на строкову службу. Так, якщо у 2001 р. в рядах ЗС їх було майже 25 тис., то у 2005 р. – всього 10,5 тис., а в 2008 р. - менше 600.⁵

Після першої декади XXI століття Хорватія втратила основне джерело накопичення запасу військовонавчених за рахунок обов'язкового призову громадян на строкову службу. Військовослужбовці-контрактники очікувано не стали значним джерелом накопичення запасу військовонавчених. З огляду на те, що чисельність хорватської армії після скасування призову на строкову службу змінилася незначно, можна вважати, що масштаби звільнення в запас приблизно відповідають притоку нових кадрів на контрактну службу. У період з 2008 по 2014 рр. спостерігалось повільне зростання числа нових контрактників – з 250 чоловік у 2008 р. до 800 у 2013 і 2014 рр., – в сумі за цей період ЗС Хорватії поповнилися трохи більше ніж на 4 тис. контрактників.⁶ Приблизно стільки ж пішло в запас, що в кілька разів менше, ніж йшло в запас «строковиків» всього за один рік на початку століття. У перспективі передбачалося довести чисельність добровольців, щорічно прийнятих на службу, до 2 тис., щоб збільшити

обсяги накопичення запасу військовонавчених. Однак і в разі реалізації таких планів за контрактного способу комплектування збройних сил не може йти мова про зіставні темпи і обсяги накопичення резерву порівняно з короткостроковою службою, що застосовувалася раніше.

Так, вже у 2010 р. чисельність резерву хорватських ЗС склала 21 тис. (порівняно з 108 тис. станом на 2005 р.)⁷ Таке скорочення резерву некоректно пояснювати однією лише відмовою від строкової служби. Безумовно, значну роль тут зіграло переосмислення ролі та завдань національних збройних сил після вступу Хорватії до НАТО у 2009 р.

Крім скорочення темпів накопичення і обсягів запасу військовонавчених перехід на контрактний спосіб комплектування мав ще один наслідок – старіння особового складу збройних сил. Так, у 2016 р. середній вік військовослужбовців склав 37 років (солдатів понад 31 рік, сержантів – близько 41 року, офіцерів – близько 42 років). Це говорить про те, що хорват-

4 The Military Balance // The International Institute for Strategic Studies – 2005, p. 91

5 http://www.osrh.hr/#rubData/HTML/EN/ONAMA/OPĆENITO/20150722_CAF_Personnel_2001-2014/CAF_Personnel_2001-2014_EN.htm

6 Там само

7 The Military Balance // The International Institute for Strategic Studies – 2010, p. 123

ські військові йдуть в запас у досить зрілому віці. Відповідно, в разі мобілізації їх здоров'я може не повною мірою відповідати вимогам збройних сил.

Станом на 2016 р. Хорватія мала 14,5 тис. військовослужбовців регулярної армії, а її сухопутні війська мали всього дві загально-військові бригади.⁸ В той же час Сербія разом із 28-тисячною регулярною армією (включно з чотирма загальновійськовими бригадами сухопутних військ) у своєму розпорядженні мала 50-тисячний резерв, організований у вісім піхотних бригад.⁹ Дисбаланс можливостей цих держав у разі проведення мобілізації національних збройних сил є очевидним.

Як відзначалося вище, з огляду на здобуте членство в НАТО ситуація катастрофічного скорочення запасу військовонавчених не особливо хвилювала хорватське керівництво аж до останнього часу. Однак зміна системи безпеки у світі й динаміка на ескалацію протистояння між основними світовими гравцями змушують уряд Хорватії замислюватися над можливістю повернення обов'яз-

кового призову на строкову службу...

Ізраїль

Першим об'єктом дослідження став Ізраїль. Такий вибір обумовлений низкою взаємопов'язаних чинників, а саме:

1. Ізраїль з моменту свого заснування провів ряд повномасштабних війн з противниками, що істотно перевершували його за мобілізаційними можливостями. Хоча в даний час стосунки із сусідніми арабськими державами певною мірою врегульовані, події Арабської Держави Іраку і Леванту (ІДІЛ) продемонстрували, що для Ізраїлю перманентно зберігається високий рівень загроз. Таким чином, Ізраїль – це найбільш яскравий приклад успішного та тривалого протистояння держави, що має нечисленне населення, проти противників із практично невичерпними людськими ресурсами.

2. Велика різниця в мобілізаційних можливостях Ізраїлю і його сусідів зму-

шує керівництво єврейської держави максимізувати свої можливості за рахунок тотального залучення громадян до військової служби – як в мирний, так і у воєнний час. Ця вимога і призвела до того, що всупереч сучасній західній моделі основну частину численної ізраїльської армії складають «строковики». Наприклад, в сухопутних військах вони складають 80% від їхньої загальної чисельності в мирний час. Строкова служба також забезпечує накопичення необхідного запасу військовонавчених на випадок мобілізації.

3. Незважаючи на те, що збройні сили Ізраїлю складаються переважно зі «строковиків» і мобілізованих резервістів, вони об'єктивно вважаються одними із кращих у світі і кращими для держави таких розмірів. Цим наочно демонструється ефективність армії, укомплектованої на основі загальної військової повинності за правильної організації процесу.

4. Ізраїль – це держава, де військова повинність по-

8 The Military Balance // The International Institute for Strategic Studies – 2016, p. 83-84

9 The Military Balance // The International Institute for Strategic Studies – 2016, p. 134

ширюється і на жінок, а досвід їх використання у ЗС також можна визнати позитивним. Жінки у збройних силах дають можливість збільшити чисельність армії і знизити навантаження на її чоловічу частину, знявши з неї ряд функцій забезпечення.

5. Ще одна особливість Ізраїлю полягає в тому, що далеко не всі громадяни залучаються до строкової служби за етнічною ознакою. Це пов'язано із бажанням мати нехай і менш численні, але більш лояльні державі збройні сили.

6. Важливим джерелом живої сили для Ізраїлю є репатріанти. Тут досвід Ізраїлю є цікавим для держав із численною діаспорою.

Таким чином, за рядом причин Ізраїль є вкрай цікавим об'єктом дослідження у багатьох вимірах.

Закон про військову службу в Ізраїлі, прийнятий у серпні 1949 р., легалізував створення масової армії, що будується на основі загального військового обов'язку. Протягом усієї власної історії армія Ізраїлю комплектується на призовній основі.

Головною особливістю саме Армії Оборони Ізраїлю є те, що в ній проходять службу як чоловіки, так і жінки.

Сьогодні регламентацію призову в армію визначає Закон про військову службу, прийнятий у 1986 р. Він постійно доповнюється новими поправками. Термін дійсної військової служби було визначено в статті 15 Закону, і спочатку він становив 30 місяців для чоловіків і 18 місяців для жінок. Однак у 1995 р. Кнесетом було прийнято поправку, що продовжила термін служби до 36 і 24 місяців відповідно. Згідно зі статтею 2 Закону, призову до армії підлягають чоловіки й жінки у віці 18 років. Вважається, що збільшення терміну служби для «строковиків» негативно позначається на темпах накопичення запасу військовонавчених.

Репатріанти-чоловіки у віці від 18 до 24 років проходять скорочену військову службу, термін якої встановлюється відповідно до їх віку і сімейного стану та варіюється від 4 до 30 місяців. Репатріанти старше 24 років проходять службу лише у резервних військах після чотиримісячної військової підготовки. Всі репатріанти при-

зиваються на службу лише через один рік з дня приїзду до Ізраїлю. Однак протягом перших шести місяців вони зобов'язані зареєструватися у призовному пункті за місцем проживання.¹⁰

Значення призову репатріантів для ізраїльської армії обумовлене тим, що вони становлять понад 27% від загального числа євреїв в Ізраїлі. У той же час в Ізраїлі серед єврейського населення спостерігається досить високий природний приріст населення, а рівень фертильності становить майже 3 дитини на одну жінку-єврейку. Цим Ізраїль суттєво відрізняється від європейських держав – як Західної Європи, так і Східної.

Ізраїльська армія скорочує термін служби для тих, хто служив в армії іншої держави. Для офіційного визнання служби в армії іншої держави і скорочення терміну служби в Армії Оборони Ізраїлю необхідно пред'явити установчі документи (оригінал і копію) і фотографію призовника у військовому обмундируванні. Репатріант, який до приїзду в Ізраїль служив в армії іншої держави не менше 18 місяців, і ця служба була визнана і зарахована Армією Оборони Ізраїлю,

10 Призыв в АОИ: «Готовы? Шагом марш!» Интервью с командиром онлайн центра призыва Армии Оборны Израиля, подполковником Хавьером Розенфельдом: <http://loveisrael.ru/articles/army>

призивається на службу в резерві на термін до 6 місяців. Це правило не поширюється на лікарів і лікарів-стоматологів. Якщо репатріант-лікар або репатріант-стоматолог відслужили в армії іншої держави більше 18 місяців, то вони зобов'язані відслужити в ізраїльській армії 6 місяців на умовах надстрокової (кадрової) служби. Якщо термін служби в іноземній армії не перевищував 18 місяців, то його буде вираховано зі встановленого терміну військової служби в Армії Оборони Ізраїлю. Дійсний термін служби при цьому не може бути менше 6 місяців. Лікарі та лікарі-стоматологи, призвані на строкову службу, служать на умовах надстрокової служби (крім тих, хто емігрував у віці до 22 років). Чоловіки-лікарі у віці до 35 років включно на день призову служать протягом 18 місяців. Чоловіки-стоматологи у віці до 29 років включно на день призову служать протягом 18 місяців. Відповідно до Закону від 1986 р., чоловіки-лікарі і стоматологи у віці до 38 років у разі потреби можуть призиватися на строкову службу і на військові збори – у віці до 43 років. Жінки-лікарі і стоматологи можуть призиватися на ар-

мійську службу виключно за їх бажанням.¹¹

В Армії Оборони Ізраїлю існують особливі елітні підрозділи. В елітні підрозділи направляються лише ті призовники, які добровільно виявили бажання служити у подібному підрозділі. Крім того, потрібно скласти іспити з фізичної підготовки і особливі психометричні тести, а також пройти спеціальні медичні перевірки. Призовник, який успішно пройшов всі ці етапи, запрошується на попереднє формування підрозділу. Для прийому до лав елітних підрозділів необхідно пройти попередній курс підготовки. Після успішного складання всіх іспитів солдат отримує спорядження і направляється до обраного елітного підрозділу для проходження курсу основної військової підготовки.

Відстрочку від призову в армію мають діти емігрантів. Згідно з визначенням Армії Оборони Ізраїлю, «діти емігрантів» – це діти громадян Ізраїлю, які виїхали у віці до 16 років за кордон на постійне місце проживання разом із батьками. Діти громадян Ізраїлю, які проживають за кордоном, підлягають призову до Армії Оборони Ізраїлю згідно з такими правилами:

1. Право на відстрочку від служби в Армії Оборони Ізраїлю мають особи, що у віці до 16 років покинули Ізраїль разом із батьками з метою проживання за кордоном.
2. Дівчата – доньки ізраїльтян, які залишили країну, звільняються від служби в армії, якщо повертаються на постійне місце проживання до Ізраїлю у віці 20 років, за умови, що не перебували понад 120 днів протягом календарного року в країні як туристи. У разі переїзду на постійне місце проживання до Ізраїлю у віці 21 року і старше, вони не вважаються такими, що «підлягають мобілізації».
3. Особи, які покинули Ізраїль у віці до 13 років разом із батьками, будуть «прив'язані» до батьків аж до свого 18-річчя. Відповідно, якщо їхні батьки повернуться на постійне місце проживання (ПМП) до Ізраїлю до того, як їм виповниться 18 років, вони будуть вважатися такими, що підлягають мобілізації; після того, як їм виповниться 18 років – вони не втратять статусу «діти емігрантів» і права на відстрочку.

11 Служба в армии. 11-е издание. – Израиль: Министерство алии и абсорбции, 2016. - с. 10-11

4. Особи, які покинули Ізраїль разом із батьками у віці старше 13, але молодше 16 років, за повернення на постійне проживання до країни будуть «прив'язані» до батьків до 21 року, відповідно, якщо їх батьки повернуться на ПМП до Ізраїлю до того, як їм виповниться 21 рік, вони будуть вважатися такими, що підлягають мобілізації; після того, як їм виповниться 21 рік - вони не втратять статусу «діти емігрантів» і права на відстрочку.

5. Особи, які покинули Ізраїль у віці 16 років або старше, вважаються такими, що «підлягають мобілізації» на загальних підставах. За повернення в країну на ПМП, вони мають з'ясувати у найближчому призовному пункті, за якими правилами підлягають мобілізації.¹²

Кожне прохання про звільнення від військової служби розглядається окремо. Проте, існує ряд загальних правил.

Жінки звільняються від військової служби з таких причин:

- дотримання релігійного способу життя;
- заміжжя (старше 20 років, що вийшли заміж на момент призову);

- вагітність;
- народження дитини.

Від призову є звільненими юнаки і дівчата, визнані непридатними до військової служби за станом здоров'я, і нові репатріанти, які прибули в країну у віці 26 років. Крім того, молоді люди, які навчаються в єврейських релігійних школах, отримують відстрочку на час навчання, яка може тривати все життя. Дівчата, які отримали звільнення від строкової військової служби з релігійних мотивів і в, можуть добровільно вступити на альтернативну цивільну службу (шерут леумі), де вони виконують різну суспільно корисну роботу: доглядають за дітьми та інвалідами, працюють в лікарнях і благодійних установах тощо. За існуючими законами юнаки також можуть призиватися на альтернативну службу, але на практиці це зробити досить важко.

Одержати відстрочку від служби в армії можна для здобуття вищої або спеціальної освіти. Для цього необхідно записатися в студентський резерв – академічний (атуда акад емії) або технологічний (атуда технологій). Зарахування до резерву відбувається лише з дозволу Армії Оборони Ізраїлю і за існуючими в

армії критеріями. Для жінок умови служби в академічному резерві є аналогічними умовам служби для чоловіків.

Серед репатріантів право на зарахування до студентського резерву мають:

- нові репатріанти призовного віку, які отримали атестат про повну загальну середню освіту (багрут) за кордоном;
- молоді люди, народжені за кордоном і були репатрійовані після 18 років, які не навчалися в середній школі в Ізраїлі, які отримали середню або вищу освіту за кордоном, не залежно від отриманої спеціальності;
- ізраїльські громадяни, які виїхали на ПМП за кордон у віці до 16 років, які отримали середню освіту за кордоном і мають статус «дитина емігранта».

Репатріанти, які закінчили середню школу в Ізраїлі, зараховуються до студентського резерву на загальних підставах.

Припустимі терміни між датою репатріації та початком навчальних занять:

- навчання на підготовчому відділенні (мехіна) або у технічному коледжі для отримання диплома техника або молодшого ін-

¹² Служба в армии. 11-е издание. Израиль: Министерство алии и абсорбции. – 2016. - с. 8

женера – до одного року з дня в'їзду в країну в будь-якому статусі (туриста, тимчасового жителя, репатріанта тощо);

- навчання на академічну ступінь – до півтора року з дня репатріації.

Як правило, відстрочка для призовників, зарахованих до академічного резерву, дається лише до отримання першого академічного ступеня (бакалавр). Виняток становлять особи, які вже мають першу ступінь при в'їзді до Ізраїлю і зобов'язуються завершити навчання на другий ступінь (магістр) протягом трьох років.

Нові репатріанти, які не навчалися в середній школі в Ізраїлі (навчання на підготовчому відділенні (мехіна) не входить в поняття «середньої освіти»), можуть обрати для здобуття вищої або спеціальної освіти будь-який ВНЗ або технологічний коледж в Ізраїлі, визнані Міністерством освіти. Крім цього, вони мають право на навчання у вищих навчальних закладах за кордоном – у тому випадку, якщо навчальний заклад за кордоном визнається Міністерством освіти Ізраїлю. Після закінчення кожного року навчання (не пізніше початку вересня) слід подати прохання

про продовження відстрочки від армійської служби.

В рамках академічного резерву на вивчення інженерної справи максимальна відстрочка дається на 4 роки, точних наук – на 3 роки. Крім цього, дозволена відстрочка на один рік підготовчого відділення (мехіна) і один рік додаткового навчання – за спеціальним дозволом від армії. В рамках технологічного резерву на отримання спеціальної освіти дається відстрочка від армії на 2 роки.

Відстрочка від служби в армії дається цілеспрямовано на отримання спеціальності. За припинення навчання або не поданого вчасно прохання про продовження, відстрочка анулюється.

Після закінчення навчання призовник, зарахований у резерв, зобов'язаний відслужити повний термін строкової служби відповідно до його статусу на момент зарахування у резерв. Навіть в тому випадку, якщо під час навчання його статус зміниться, термін служби не буде скорочений. Призовник, зарахований у резерв, підписує зобов'язання після закінчення строкової служби залишитися на надстрокову службу (шерут кева). Таким чином, термін служби в армії

після закінчення навчання досягає 5 років (3 обов'язкових роки плюс 2 роки на розсуд армійського керівництва або 2 обов'язкових роки плюс 3 роки – на розсуд армійського керівництва).

Армійське керівництво може наполягти на припиненні навчання у таких випадках:

- припинення занять у навчальному закладі з будь-якої причини (навчальний заклад перестав відповідати академічним вимогам, студент перервав навчання тощо);
- прохання про продовження відстрочки від армійської служби, не подане у зазначений термін;
- самовільна зміна навчального закладу чи факультету без офіційного дозволу армійського керівництва;
- ігнорування звернень з призовного пункту або будь-якої іншої армійської структури;
- низька успішність (нижче встановленого мінімуму);
- порушення армійської й академічної дисципліни.¹³

Статті 3-12 Закону регламентують порядок призову в армію. Стаття 20 Закону про військову службу говорить: «Кожен громадянин Ізраїлю,

13 Служба в армии. 11-е издание. Израиль: Министерство алии и абсорбции. – 2016. – с. 15-17

якому виповнилося 18 років, зобов'язаний з'явитися на призовний пункт за місцем проживання для проходження військової служби, навіть у тому випадку, якщо протягом 24 місяців, що передують виповненню 18 років, він не отримав повістку про призов». Вік призовника визначається за єврейським календарем.

Інформація про призов доступна для отримання в «Центрі призову» також російською, англійською та амхарською мовами. Відповіді на запитання, що вимагають додаткового розгляду, надсилаються на поштову скриньку призовника протягом двох тижнів. «Центр призову» має свою сторінку на Facebook. Відеоматеріали можна подивитися на офіційному каналі армії на YouTube, а короткі повідомлення, пов'язані з інформацією про процес призову, - в мережі Twitter. Необхідну інформацію про призов можна отримати на сайті ізраїльської армії.¹⁴

Процес призову в ЦАХАЛ розподілений у часі і включає в себе кілька важливих етапів.

Армія починає відбір і фільтрацію майбутніх рекрутів задовго до дня призову.

За рік до призову, в 17 років кожен ізраїльтянин – чи хлопець, чи дівчина – отримує першу повістку з призовного пункту («цав іт'ацвут»). У МВС існує реєстр населення, де зареєстровано все населення з моменту народження або прибуття в Ізраїль, дані про всіх громадян або тимчасових мешканців, які досягли віку 17 років. МВС раз на півроку передає список в мобілізаційне управління ЦАХАЛу, звідки і розсилаються призовні повістки.

Це стосується і тих громадян, хто жив певний час в Ізраїлі, а потім в дитячому віці виїхав з батьками на проживання до інших країн. Ці особи, як і раніше присутні в реєстрі, і тому після досягнення віку 17 років вони також зобов'язані з'явитися найближчим часом до ізраїльського консульства і отримати відстрочку на час проживання за кордоном. Варто зазначити, що призов до армії поширюється і на дітей ізраїльських громадян, які народилися в інших країнах.¹⁵

Репатріанти призиваються на строкову військову службу не раніше, ніж через 12 місяців з дня прибуття в країну. Протягом цього терміну репатріант отримує

поштою припис про реєстрацію (цав крія), яке зобов'язує його зареєструватися на призовному пункті. Безпосередньо напередодні призову висилається припис про мобілізацію (цав гіюс), в якому зазначено час і місце початку військової служби. Якщо репатріант не отримав розпорядження про реєстрацію, то по закінченні 6 місяців з дня отримання статусу, він повинен сам звернутися до найближчого призовного пункту за місцем проживання.

У цьому розпорядженні зазначено, коли репатріант має з'явитися на призовний пункт для реєстрації і проходження первинного медичного обстеження.

Призовник, який прибув на призовний пункт, повинен мати при собі такі документи: документ, що засвідчує особу (це може бути посвідчення особи, закордонний паспорт (даркон), водійське посвідчення), заповнену і підписану сімейним лікарем анкету із зазначенням перенесених хвороб, госпіталізацій і поставлених діагнозів, відомості про батьків, які включають імена, роки народжень, номери посвідчень особи, телефони і адреси електронної пошти. Про-

14 Призыв в АОИ: «Готовы? Шагом марш!» Интервью с командиром онлайн центра призыва Армии обороны Израиля, подполковником Хавьером Розенфельдом: <http://loveisrael.ru/articles/army>

15 Александр Шульман. Призыв - как становятся солдатами ЦАХАЛа: <http://shaon.livejournal.com/148482.html>

цес проходження численних етапів призову починається з отримання на призовному пункті магнітної картки, яка необхідна протягом всіх призовних етапів. На кожному етапі ця картка реєструється в комп'ютері, і дається вказівка на перехід до наступного етапу. Зазвичай першим етапом на маршруті призовника є перевірка достовірності даних. Це свого роду інтерв'ю, на якому призовник повідомляє масу інформації про себе та своїх близьких. Тут, зокрема, він проходить тест на читання, письмо і розмову на івриті. Інтерв'юер на основі отриманої від призовника інформації ставить оцінку перспектив кар'єрного росту призовника, що впливає на інтегральну оцінку КАБА.

Далі призовнику треба буде пройти психологічні тести, які суттєво впливають на інтегральну оцінку КАБА. Ці тести здаються тільки один раз і виправити отриману оцінку потім вкрай складно. Саме за підсумками психотехнічних тестів багато в чому вирішується питання про направлення призовника в престижні війська і підрозділи. Проходять вони, як правило, на комп'ютері і тривають три години.

Тести, серед іншого, включають перевірку рівня фізичної підготовки рекрута, стану його психіки та ін-

телектуального потенціалу і багато інших перевірок. У разі направлення у війська, де необхідним є отримання допуску до таємниці, на рекрута чекають також зустрічі з представниками Польової служби безпеки (військової контррозвідки).

Не менш важливим у визначенні КАБА є проходження призовником особистого інтерв'ю. Особисте інтерв'ю є обов'язковим для юнаків, оскільки багатьох з них чекає направлення у бойові частини, і для деяких дівчат, які обирають спеціальності, пов'язані з вирішенням бойових завдань. На основі особистого інтерв'ю військовоначальники намагаються визначити характер і особливості призовника – як позитивні так і негативні – здатні істотно вплинути на майбутню службу, глибину його мотивації до несення служби і його переваги.

КАБА – оцінка особистісних якостей призовника та його інтелекту, має числове значення в діапазоні від 41 до 56. КАБА складається з трьох компонентів тестування:

- Результати психотехнічних тестів, на основі яких формуються рейтинг переваг призовника і його кар'єрні перспективи. За підсумками цього виду тестування призовнику присвоюється оцінка в діапазоні від 10 до 90.

- Підсумок особистого інтерв'ю призовника з військовим психологом. Цей тест проходять лише юнаки. За підсумками інтерв'ю військовий психолог визначає, зокрема, рівень кар'єрних амбіцій призовника і його мотивацію до отримання тих чи інших посад. Оцінка від 8 до 40.

- Оцінка рівня освіти. Визначається роками навчання призовника. Оцінка від 0 до 12.

Виходячи з отриманих результатів складається інтегральна оцінка КАБА:

41-43 - спеціальний набір або звільнення від служби в армії,

44-47 - відсутність командирських якостей,

48-51 - придатний до зайняття посад молодших командирів,

52 і вище - придатний до просування по службі і до зайняття старших командирських посад.

Разом із КАБА, іншою ключовою характеристикою призовника є його профіль, що відображає рівень його фізичного розвитку і здоров'я. У визначенні профілю вирішальне значення мають огляд лікаря, результати лабораторних досліджень і діагностики, інформація про минулі й поточні медичні проблеми призовника. Профіль

має числові значення від 21 до 97.¹⁶

На медичній комісії лікарі опитують призовника про стан здоров'я та його захворювання і проводять повний медичний огляд, що включає перевірку артеріального тиску, гостроти зору й багато інших процедур.

Після закінчення медичного обстеження призовник визнається:

- «придатним до служби»;
- «тимчасово не придатним до служби»;
- «остаточно не придатним до служби».

Контакти призовника з армією триватимуть ще протягом року, аж до дня призову. Армія буде безперервно посылати призовнику звичайною та електронною поштою все нові й нові анкети й повістки, йому можуть запропонувати пройти курси з конкретних військових спеціальностей. Зрештою, призовник отримає повістка із датою призову в армію.

Як правило, день призову протікає для всіх однаково за стандартними правилами. Зустріч з армією відбувається на призовному пункті. Про місце явки рекрути сповіщаються заздалегідь. Тут рекрути відправляються

на БАКУМ – військову базу з прийому рекрутів. На БАКУМ протягом дня відбувається формальний процес перетворення цивільного призовника в солдата.

Весь процес такого перетворення представляє собою свого роду конвеєр, що складається з безлічі етапів, через які проходить кожен призовник, послідовно переходячи від одного до іншого.

Рекрути відвідують перукаря, який робить стандартну військову зачіску. Дівчатам пропонується скористатися для волосся шпилькою чорного або коричневого кольору – для них стандартною військовою зачіскою є «кінський хвіст». Наступний етап – це фотографування на армійське посвідчення особи і оформлення цього військового документа.

Рекрут отримує посвідчення особи (хогер) і жетони з особистим номером (дискіт). Один дискіт носить на шиї, а другий стане у нагоді пізніше, при отриманні одностроїв. Дискіт розламується на дві половинки з особистими номерами, які вкладаються під устілки армійських черевиків.

Далі призовник відправляється на анкетування, ін-

терв'ю, проходження біометричних перевірок і тестів. Йому належить зняти відбитки пальців, зробити рентгівські знімки порожнини рота, здати аналіз крові і зробити щеплення.¹⁷

Призвані на строкову службу отримують військові однострої і спорядження: форму, нижню білизну, шкарпетки, бритву й зубну щітку, дві пари черевиків і речовий мішок.

Отримавши обмундирування і спорядження, призовники потрапляють в інформаційний центр, де їм розповідають про різні роди військ.

Наступний етап – зустріч із офіцером відбірної комісії. Він має доправити призовника в один із армійських підрозділів, які на момент призову потребують поповнення. Цей офіцер просить вказати, в яких військах рекрут хотів би служити (3 варіанти у порядку переваги). Якщо новобранець відповідає вимогам, які пред'являються до солдатів обраного роду військ, і цей підрозділ має потребу в поповненні, він потрапить в той підрозділ, який обрав.

Після первинної реєстрації та первинного розподі-

16 Александр Шульман. Призыв - как становятся солдатами ЦАХАЛа: <http://shaon.livejournal.com/148482.html>

17 Александр Шульман. Призыв - как становятся солдатами ЦАХАЛа: <http://shaon.livejournal.com/148482.html>

лу новобранців посилають в «армійський ульпан» або на курс основної військової підготовки (тіронут), після закінчення якого буде проведений ще один етап розподілу за родами військ з урахуванням тих здібностей новобранця, які можуть бути корисні для армії.

Репатріанти з вищою освітою, які закінчили курс основної військової підготовки (тіронут) і додатковий спеціальний курс, можуть бути направлені в армійські підрозділи для проходження служби в рамках своєї спеціальності. Якщо вони призвані на службу за фахом, то Армія Оборони Ізраїлю може також вимагати, щоб вони дали зобов'язання залишитися в армії на надстрокову службу («шерут кева») після закінчення строкової служби.

Ізраїльське законодавство є вкрай жорстким до тих, хто ухиляється від призову в армію, і до дезертирів. Оголошеним у розшук дезертиром вважається військовослужбовець, який не з'явився на службу протягом 21 дня.

Ухиляння від призову вважається кримінальним злочином. Згідно зі статтею 46 (а) Закону, неявка на призовний пункт у встановлений термін,

а також надання завідомо неправдивих відомостей про тих, хто ухиляється, передбачає покарання у вигляді двох років позбавлення волі. Для тих, хто ухиляється, наполегливих у своєму небажанні служити в армії, а також для тих, хто з метою саботування призову займається покаліченням, стаття 46 (б) Закону передбачає покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі.

Військова поліція регулярно проводить облави на тих, хто ухиляється від призову, і на дезертирів. Йдеться як про військовослужбовців-строковиків, які самовільно залишили бази і не повернулися після вихідних, так і про призовників, які отримали повістки про початок служби, і які не з'явилися на призовний пункт. Всім затриманим загрожує запис про кримінальне звинувачення в особовій справі, а також вони мають відбутися термін у військових в'язницях, після чого дезертири і ті, хто ухиляються від служби, відправляються служити далі. Дані про всіх такого роду засуджених назавжди зберігаються у державних базах даних, що може істотно зіпсувати все подальше життя такого персонажу – ці відомості спли-

вуть за будь-якого звернення до державних органів і будуть негативно впливати на працевлаштування, відносини з банками і на безліч інших життєвих ситуацій.¹⁸

Під час проходження курсу молодого бійця (тіронута) солдати зазвичай не отримують відпусток. Після його закінчення і розподілу до своєї частини, солдат раз на декілька тижнів може отримати «дозволи на звільнення» на вихідні дні. Військовослужбовець має право на регулярну відпустку, яка становить 15 днів протягом календарного року. При цьому, відповідно до дозволу командира, можна взяти кілька днів відпустки поспіль: для бойових підрозділів (класу «алеф») – до 5 днів поспіль, для інших (класу «бет») – до 3 днів. Відпустку можна отримати у зв'язку з рядом особистих подій (весілля – 10 днів, сімейні торжества – 1 день, траур (шива) – 8 днів, 1 день в річницю смерті близького родича). Для підготовки до вступних іспитів до ВНЗ або здачі психометричного іспиту військовослужбовець має право на відпустку до 4 днів (за рішенням командира). Солдат строкової служби, що перебуває у важкому матеріальному становищі може

18 Александр Шульман. Призыв - как становятся солдатами ЦАХАЛа: <http://shaon.livejournal.com/148482.html>

отримати відпустку (хуфша меюхедет) до 30 днів на рік.

Солдати, які проходять строкову службу, отримують платню у вигляді «кишенькових грошей». Солдати, що служать у бойових частинах, отримують доплату за проведення операцій або доплату за виконання обов'язків залежно від їх армійської спеціальності.

Військовослужбовці, у яких виникли труднощі в сім'ї, можуть звернутися з проханням про деякі послаблення в несенні армійської служби.

Місцева влада надає певні знижки у сплаті муніципальних податків солдатам, які перебувають на строковій військовій службі.

Солдатам, які перебувають на строковій військовій службі, надаються знижки на міжміських автобусних рейсах, в музеях і інших культурних установах (для цього слід пред'явити солдатську книжку).

Солдат строкової служби може отримати статус солдата-одиначки, одруженого солдата або солдата-репатріанта і користуватися відповідними пільгами.

Солдат-одинак, що проходить строкову службу, має право на:

- отримання щомісячної допомоги в розмірі грошового утримання рядового строкової служби на

додачу до одержуваного ним грошового утримання (іншими словами, він отримує подвійну платню);

- грошову допомогу на оренду квартири і оплату комунальних послуг від Армії Оборони Ізраїлю;
- солдат-одинак, який одружився в період проходження строкової служби, має право на отримання одноразової допомоги у розмірі половини місячного грошового утримання рядового. Це – фінансова допомога, що видається на додачу до одноразової допомоги у розмірі місячного грошового утримання рядового, яку отримує кожен солдат, що справляє весілля в період проходження служби;
- солдат-одинак, який відчуває особливі матеріальні труднощі, може звернутися за допомогою до спеціального фонду Армії Оборони Ізраїлю;
- солдат-одинак, батьки якого проживають за кордоном, один раз на рік протягом строкової служби може отримати спеціальну відпустку тривалістю 30 днів з метою поїздки до батьків. У разі смерті одного з родичів першого ступеня родинного зв'язку за кордоном солдат-одинак отримує спеціальну відпуст-

ку, і витрати на цю поїздку оплачує армія;

- під час відпустки солдат-одинак може безкоштовно зупинитися в гуртожитку або умебльованій квартирі, що належить товариству допомоги солдатам;
- товариство допомоги солдатам роздає солдатам-одинакам подарунки до Дня Незалежності;
- Армія Оборони Ізраїлю підтримує зв'язок із кібуцними сім'ями, які пропонують солдатам-одинакам зупинитися у них під час відпустки. У армії також є список кібуців, які приймають солдат-репатріантів і дають їм можливість жити в домашніх умовах під час відпустки (плату за надані послуги армія перераховує безпосередньо до кібуцу).

Армія Оборони Ізраїлю підтримує також зв'язок з тими сім'ями в містах, які пропонують солдатам зупинитися у них під час відпустки.

Солдат-репатріант має право на:

- отримання щомісячної допомоги від Міністерства алії та абсорбції на додачу до існуючого утримання. Допомога виплачується репатріантові один раз у три місяці за три місяці відразу;
- грошову допомогу на оренду квартири і оплату комунальних послуг;

- одружені солдати, що перебувають на дійсній службі, можуть отримати допомогу відповідно до Закону про виплати сім'ям одружених військовослужбовців. Допомога виплачується сім'ям, які не мають автомобіля.

ЦАХАЛ допомагає одруженим солдатам:

- в оплаті найманої квартири і у витратах на утримання квартири;
- якщо у солдата народжується дитина, він має право на отримання восьмиденної відпустки за рахунок його звичайної відпустки;
- на додачу до звичайних відпусток одружений солдат має право подати прохання про надання йому спеціальної відпустки для залагодження робочих або особистих справ.

Якщо сім'я військовослужбовця відчуває матеріальні труднощі, армія може надавати матеріальну допомогу членам сім'ї солдата (батькам або дружині) у вигляді щомісячної допомоги на час служби (ташлюм мішпаха). Солдатам, члени сім'ї яких отримують від армії щомісячну допомогу, передбачені також:

- подарунок у вигляді щомісячної доплати до армійської платні;
- подарункові талони до свят (тавей шай);

- щомісячні талони на придбання продуктів харчування.

Військовослужбовці, які відчувають фінансові труднощі, можуть звернутися через уповноважену особу з умов служби за отриманням від армії допомоги у вигляді:

- продуктів харчування, одягу, обладнання тощо від Армійського фонду допомоги та Товариства допомоги солдатам;
- грошової позики;
- спеціальної відпустки для влаштування на роботу (після того, як буде використана вся відпустка, яка надається йому згідно із законом - до 30 днів за кожен рік служби);
- дозволу на роботу після часу, проведеного на армійській службі.

Солдати, що демобілізуються з Армії Оборони Ізраїлю, мають пільгові права, які повинні допомогти їм на перших етапах цивільного життя у таких площинах: вирішення житлових проблем, отримання освіти або заснування власної справи.

Відділ у справах демобілізованих солдатів надає допомогу солдатам, що демобілізувались після строкової або надстрокової служби, протягом 5 років після демобілізації. Відділ має інформацію про можливості отримання освіти і роботи з усіх куточків країни, а також здійснює спе-

ціальні навчальні програми, покликані допомогти демобілізованим солдатам скласти іспити на атестат зрілості.

Демобілізовані солдати зазвичай користуються привілейованим правом при влаштуванні на роботу. Демобілізований солдат, що не знайшов роботу, має право на отримання допомоги по безробіттю від Служби національного страхування протягом 70 днів з дня демобілізації.

Демобілізовані солдати, які бажають продовжити навчання у вищому навчальному закладі, можуть отримати спеціальну позику або стипендію.

Пільги демобілізованим солдатам включають:

- грошовий подарунок при демобілізації;
- пільги при виплаті податку на прибуток;
- внесок на особистий рахунок;
- додатковий фонд для надання допомоги на навчання, відкриття власної справи тощо.

Величина подарунка і вкладу на особистий рахунок визначаються тривалістю служби. Терміни надання пільг залежать від кількості повних місяців, протягом яких солдат перебував на строковій військовій службі. Військовослужбовці (чоловіки й жінки), які демобілізуються з військової або

альтернативної служби і прослужили не менше 12 повних місяців, мають право на отримання грошового подарунка. Подарунок автоматично надходить на особистий рахунок демобілізованого солдата протягом 20-60 днів з моменту демобілізації. Для військово-вослужбовців-репатріантів (чоловіків і жінок), які демобілізуються з військової або альтернативної служби і прослужили не менше 12 повних місяців, відкривається особистий рахунок з внеском до спеціального фонду абсорбції й інтеграції демобілізованих солдатів.

Демобілізовані військово-вослужбовці (чоловіки й жінки), які прослужили 12 повних місяців у Армії Оборони Ізраїлю, мають право на пільги при виплаті податку на прибуток протягом 36 місяців з дня демобілізації.

Згідно із законодавством, солдат, який перебуває на строковій службі, і протягом 4 місяців після її закінчення, звільняється від виплати муніципального податку – за умови, що він є власником квартири або на його ім'я складено договір оренди.

Одноразові виплати (маанак ле овадот нідрешот) надаються демобілізованим солдатам, які пропрацювали не

менше 6 місяців (не обов'язково підряд) з 24-х з моменту демобілізації на роботах, необхідних державі. Такими роботами вважаються роботи на будівництві, промислових підприємствах, заправках, а також в сільському господарстві і за доглядом.

Департамент професійної підготовки Міністерства економіки пропонує демобілізованим солдатам, які бажають отримати спеціальність, ряд професійних курсів у таких сферах, як будівництво, комп'ютери, адміністративне управління тощо.

Особливі пільги для демобілізованих солдатів-одинаків і солдатів, які отримали статус «має право на допомогу»:

- допомога у завершенні середньої освіти та підготовки до іспитів на атестат зрілості (багрут);
- підготовка до здачі психометричного іспиту;
- навчання на підготовчому відділенні;
- ночівля у перші часи після демобілізації і консультації з питань житла;
- здійснення економічної перевірки на право отримання навчальних грантів та стипендії;
- сприяння у пошуках роботи;

- одноразова позика на різні цілі: оренду й купівлю житла, медичне лікування, освіту, відкриття бізнесу тощо.¹⁹

Узагальнюючи вищесказане можна зробити такі висновки:

1. Ізраїлю вдалося створити ефективну систему призову на строкову службу, перевірнену низкою інтенсивних військових конфліктів і локальними операціями.

2. Основною особливістю системи призову в Ізраїлі є максимально повне охоплення військовою службою широких верств населення, включаючи жінок і репатріантів.

3. Значні обсяги щорічного призову потребували поєднання як ефективної системи обліку призовників, так і активної протидії проявам ухилянь.

4. Разом із репресивними заходами боротьби з тими, хто ухиляється від строкової служби, збройні сили Ізраїлю мають найширшу програму матеріального стимулювання та соціальної підтримки строковиків, що потребує значних грошових коштів.

У цілому можна зробити висновок, що ефективність ізраїльської системи призову базується на трьох елемен-

19 Служба в армії. 11-е издание. Израиль: Министерство алии и абсорбции. – 2016. – с. 34-42

тах: цілеспрямована державна політика, ефективна репресивна система щодо дезертирів і тих, хто ухиляється від служби, та матеріальне стимулювання громадян, які служать у збройних силах.

Іран

Другим об'єктом дослідження став Іран. Вибір обумовлений тим, що іранська система призову пройшла серйозне випробування в ході повномасштабної війни з Іраком у 1980-1988 рр. Бойові дії почалися у вкрай несприятливих для Ірану умовах, коли старі збройні сили, що залишилися у спадок від Шаха, були знекровлені репресіями офіцерського складу після перемоги Ісламської революції і перебували в атмосфері недовіри з боку нового політичного керівництва. У таких умовах іранське керівництво зробило ставку на масоване застосування людського ресурсу, і його залучення в достатніх обсягах було можливе лише шляхом масового призову.

Бойові дії підтвердили правильність цього рішення і, незважаючи на великі втрати, Ірану вдалося завершити

війну із нульовим результатом. Важливим елементом іранської системи призову – як у роки війни з Іраком, так і зараз – є потужна релігійна обробка суспільства, чим спрощується проведення призовних кампаній. Саме масовий інформаційний вплив з боку держави на призовників принципово відрізняє Іран від України і частково від Ізраїлю.

Збройні Сили Ісламської Республіки Іран (ІРІ) складаються з Армії, Корпусу вартових ісламської революції (КВІР) і сил охорони правопорядку (СОП, функціонують в рамках МВС). Верховним головнокомандувачем є духовний керівник країни рахбар – аятолла Хаменеї, який здійснює загальне керівництво збройними силами (ЗС) через Вищу раду національної безпеки (ВРНБ) і генеральний штаб (ГШ).

Основоположні концепції, що стосуються будівництва ЗС ІРІ, викладені в Конституції країни (глава IX, частина П: «Армія і Корпус вартових ісламської революції», статті 143 - 151). Так, стаття 144 говорить: «Армія ІРІ має бути ісламською, тобто релігійною та народною армією, і в ній мають служити гідні особи,

віддані цілям ісламської революції і готові пожертвувати собою заради неї». Крім того, всі аспекти життєдіяльності збройних сил країни регулюються низкою відповідних законів і законодавчих актів.

Іранські мобілізаційні можливості станом на 2012 р. оцінювалися у 7-9,5 млн. осіб,²⁰ що складало від 7% до, приблизно, 15-20% всього населення. Тому в позиційній зтяжній війні на виснаження головна перевага Ірану – це людські ресурси. Так, під час ірансько-іракської війни в результаті тотальної мобілізації чисельність ЗС в Ірані склала близько 10 млн. осіб (20% населення у той період).

Комплектування ЗС країни особовим складом здійснюється на основі загального військового обов'язку, а також шляхом набору військовослужбовців за контрактом та добровільного вступу на строкову військову службу. Повне переведення на добровільний принцип комплектування ЗС не планується.

Резервом для ЗС Ірану є сили опору «Басідж» (СОБ) – народне ополчення, яке до недавнього часу було підпорядковане безпосередньо командуванню КВІР, а в даний час – штабу сухопутних військ

20 Сажин В.И., Бондарь Ю.М. Военная мощь исламской республики Иран. – М.: Издательство Московского университета, 2014. – с. 224

(СВ) КВІР і поділяється на резерв першої черги і загальний резерв ЗС.

Відповідно до Закону про загальний військовий обов'язок від 1984 р. всі громадяни чоловічої статі у віці від 19 до 50 років в мирний час, і від 19 до 60 років у воєнний, вважаються військовозобов'язаними і можуть бути призвані на військову службу. На добровільних засадах на службу в ЗС дозволяється приймати громадян у віці від 16 років (жінок - як виняток і, як правило, лише для роботи в медичних установах). Звільнення від військового обов'язку відбувається в індивідуальному порядку. За відмову від служби в ЗС передбачене кримінальне покарання.²¹

Основою військово-адміністративного розподілу території Ірану служать територіальні (регіональні) командування (ТК) КВІР (за аналогією з військовими округами в інших країнах). Територіальні командування в залежності від угруповання дислокованих в зоні відповідальності сил і засобів можуть включати територію однієї або двох провінцій. Очолює ТК, як правило, командувач силами КВІР про-

вінції або командир одного з дислокованих там з'єднань. В адміністративному порядку йому підкоряються всі з'єднання і частини СВ КВІР в зоні відповідальності ТК.

У мирний час на них покладене вирішення завдань адміністративного управління всіма силами і засобами резервних компонентів КВІР, які перебувають в рамках їхнього підпорядкування. Крім того, на територіальні (регіональні) командування КВІР покладені й інші завдання. Серед них: виконання спільно з регіональними управліннями і відділами Сил охорони правопорядку плану організаційно-мобілізаційних заходів під час оперативного та мобілізаційного розгортання.²²

Вищим органом, що відповідає за комплектування ЗС, є Генеральний штаб, проте, організацію призову здійснює головне управління загального військового обов'язку Головного штабу Сил охорони правопорядку (СОП).

У лютому кожного року (за іранським календарем новий рік починається 21 березня) об'єднані штаби Армії і КВІР, а також головний штаб

СОП представляють в ГШ відомості щодо призовного контингенту і потреб ЗС у особовому складі на майбутній рік. Після узгодження цих даних в ГШ та затвердження в Раді оборони ВРНБ видаються відповідні накази і розпорядження, які доводяться до мобілізаційних управлінь штабів, управлінь кадрів й органів призову всіх рівнів.

Відповідальність за укомплектування ЗС покладене на начальника Генерального штабу. Організацію призову здійснює головне управління загального військового обов'язку Головного штабу Сил охорони правопорядку через управління в останях (провінціях), відділах у бахшах (повітах) і відділеннях у дехістанах (волостях).

Питаннями обліку військовозобов'язаних, приписки і призову на дійсну військову службу до ЗС займаються органи загального військового обов'язку ЗС, що функціонують в рамках СОП МВС Ірану. Головному управлінню загального військового обов'язку головного штабу СОП підпорядковані регіональні управління в останях (провінціях), бахшах (повітах) і дехістанах (волостях), а

21 Гацко М.Ф. зарубежный опыт правового регулирования использования различных систем комплектования вооруженных сил военнослужащими // Стратегическая стабильность. – 2008. - № 1. – с. 68-76

22 Хмелинец С.М. Основные направления военного строительства вооруженных сил Ирана // Институт Ближнего Востока [Офиц. сайт]. 01.04.2010 г. www.iimes.ru/?p=10386

також у великих містах та їх районах. Відділи і відділення загального військового обов'язку можуть створюватися при гарнізонах та частинах СОП МВС.²³

Органи загального військового обов'язку ЗС реєструють все чоловіче населення по досягненню 17 років, здійснюють приписку допризовників (з 18 років), попередньо розподіляють їх між Армією і КВР, видами ЗС, організують призов на дійсну військову службу і перепідготовку, ведуть облік мобілізаційного і призовного резервів. Крім того, відповідно до чинного законодавства органи реєстрації актів цивільного стану (РАЦС) кожної адміністративно-територіальної одиниці зобов'язані щорічно складати списки допризовників - осіб чоловічої статі, які проживають на підвідомчій території та яким виповниться у майбутньому році 18 років. До грудня ці списки мають бути подані до територіальних органів загального військового обов'язку. Крім того, органи РАЦС мають надавати цим органам всі наявні в їхньому розпорядженні додаткові відомості про кожного потенційного призовника.

Після оголошення чергового призову на строкову службу місцеві органи СОП МВС одночасно починають роботу з молоддю, допризовниками, тобто призовним контингентом наступного призову. Вони знайомляться з майбутніми призовниками, які досягли 18 років, і повідомляють їм про необхідність протягом року до призову (до початку того року, в якому їм виповнюється 19 років) з'явитися до місцевих пунктів призову для реєстрації, повідомити про себе всі дані, пройти відповідні перевірки і комісії (в тому числі, й медичну), які вирішують основні питання, пов'язані з майбутньою службою у ЗС.

Молоді люди представляють у місцеві органи СОП МВС фотографії, копію паспорта та довідку про освіту. Після реєстрації їм видається приписне свідоцтво.

Для організації та проведення призову у ЗС при місцевих органах загального військового обов'язку створюються призовні комісії, до складу яких включаються представники регіональних управлінь, лікарі, представники духовенства та місцевої

влади. Про дату прибуття на вказаний приписний пункт особи, які підлягають призову в ЗС, сповіщаються через засоби масової інформації або повістками. Під час призову призовники у рік, в який їм виповнюється 19 років, прибувають на призовний пункт за місцем народження або проживання, де пред'являють документи (копію паспорта, довідку про освіту і приписне свідоцтво), знову проходять медкомісію і тестування (визначення фізичної підготовки та інтелекту). Після цього з ними проводиться заключна співбесіда, на підставі якої призовна комісія приймає остаточне рішення про військову спеціальність, місце служби і час призову. Комісія розглядає також прохання про надання відстрочок або звільнення від строкової служби.²⁴

Відповідно до закону звільнення від строкової служби надається за медичними показаннями, у зв'язку з проходженням очного курсу навчання у вищому навчальному закладі і через особливості сімейного стану. Крім того, громадяни Ірану можуть бути звільнені від проходження служби в разі

23 Сажин В.И., Бондарь Ю.М. Военная мощь исламской республики Иран. – М.: Издательство Московского университета, 2014. – с. 253

24 Сажин В. Система комплектования и прохождения службы в вооруженных силах Врана // Зарубежное военное обозрение. – 2000. - № 3.

внесення ними грошового викупу, який становить в середньому від 1500 до 3000 доларів США в залежності від рівня освіти призовника.

Особовий склад ЗС ІРІ, що проходить дійсну військову службу і перебуває в запасі, поділяється на чотири категорії: особовий склад, що проходить строкову службу і перебуває в запасі (змінний склад); кадровий (постійний) склад; особовий склад, який проходить службу за контрактом; «Басідж» (ополчення). Військова служба військовозобов'язаних, призваних у Збройні Сили відповідно до Закону про загальний військовий обов'язок, включає дійсну строкову службу, службу в резерві і знаходження в запасі. Вона організовується за єдиною для всіх видів ЗС схемою.

Загальний термін військового обов'язку становить 30 років і поділяється на наступні етапи: строкова служба – 20 місяців (Рада оборони при ВРНБ своїм рішенням може скоротити період строкової служби до 17 місяців); знаходження в резерві – 8 років; в запасі 1-ї черги – 10 років; знаходження в запасі 2-ї черги – 10 років.

Термін військової повинності для військовослужбовців строкової служби ЗС Ірану може варіюватися. Так, для військовослужбовців з'єднань і частин, дислокованих в прикордонних районах, він становить 18 місяців, в районах ведення бойових дій – 17 місяців, у віддалених районах – 19 місяців і 20 місяців – в звичайних умовах. Термін служби осіб, які проходять службу в частинах і підрозділах діючого резерву «Басідж» (батальйони «Ашура» і «Аль-Зохра»), а також на опорних базах Сил опору «Басідж» становить від 11 до 13 місяців. При цьому даний період може бути знижений на термін від 45 днів до трьох місяців - за особливим розпорядженням начальника Генерального штабу ЗС ІРІ.²⁵

Термін перебування в резерві і запасі обчислюється з моменту закінчення строкової військової служби і автоматично закінчується після досягнення військовозобов'язаним 50-річного віку.

Строкова служба починається з моменту прибуття призовника на призовний пункт для проходження служби. Вона включає початкову військову і спеціальну

підготовки (для фахівців), а також службу в підрозділах і на кораблях.

Початкова військова підготовка тривалістю два місяці є обов'язковою для всіх категорій військовослужбовців. Вона проводиться в центрах початкової військової підготовки або безпосередньо в частинах і підрозділах. У цей період новобранці проходять курс молодого бійця і вивчають основи військової служби.

У період початкової військової підготовки відбувається відбір кандидатів на посади молодших командирів, і розглядаються прохання про прийом на військову службу за контрактом. Після проходження початкової військової підготовки молоді солдати приймають присягу і розподіляються за з'єднаннями і частинами, де з ними організовується спеціалізована підготовка за 15-денною програмою, або направляються на курси при навчальних центрах, де ведеться підготовка фахівців для певних видів ЗС, родів військ або служб. Так, в системі СВ Армії діють такі навчальні центри: два піхотних, бронетанковий, ракетно-артилерійський, інженерних військ, зв'язку, технічний,

25 Сажин В.И., Бондарь Ю.М. Военная мощь исламской республики Иран. – М.: Издательство Московского университета, 2014. – с. 285

армійської авіації, командос, розвідки і контррозвідки, медичний, політико-ідеологічний, іноземних мов, тилу; у ВПС - навчальні центри ППО, авіаційного командування і військово-повітряних сил KBIP; у ВМС - морської піхоти і три центри військово-морських сил KBIP.

Новачкам з неповною середньою освітою присвоюється військове звання рядовий. Новачкам, які мають повну загальну середню освіту, в разі успішного закінчення курсу початкової військової підготовки присвоюються військові звання «молодший сержант», «сержант» або «старший сержант». Новачкам, які мають освіту вище середньої, в разі успішного закінчення курсу початкової військової підготовки надається право пройти навчання на курсах підготовки молодшого офіцерського складу строкової служби. При цьому випускникам, які мають ступінь доктора наук, присвоюється звання «старший лейтенант», а іншим - «лейтенант». Служба в бойових підрозділах (на кораблях) є завершальним етапом строкової служби і проходить у складі з'єднань і частин, розгорнутих від-

повідно до мобілізаційних планів. Основна увага приділяється відпрацюванню прийомів використання озброєння і військової техніки, а також злагожденню та «притиранню» підрозділів.

Після завершення дійсної строкової служби військово-зобов'язані зараховуються до мобілізаційного резерву видів ЗС, приписуються до конкретних підрозділів і періодично призиваються на повторну підготовку.

Чисельність підготовленого резерву першої черги Армії не перевищує 25-30 тис. осіб і 60-80 тис. осіб KBIP. Його планується використувати для доукомплектування деяких бригад до штатів дивізій і дивізій скороченого штату. Для допідготовки особового складу даної категорії залучаються навчальні центри Армії і KBIP.

Допідготовка резерву першої черги для KBIP, а також загального для Армії і KBIP резерву другої черги проводиться в системі Сил опору «Басідж» (СОБ). СОБ відповідають також за загальну військову підготовку всього населення, включаючи жінок і підлітків.

Через вісім років після зарахування у резерв військо-

возобов'язані переводяться у запас - спочатку першої черги, а через 10 років - другої черги, де перебувають ще 10 років²⁶.

У даний час демографічна ситуація в Ірані характеризується переважанням громадян чоловічої статі. Виходячи з цього іранське командування не відчуває особливих труднощів в питаннях комплектування збройних сил призовниками, що відповідають необхідним вимогам. Більш того, значний людський ресурс дає можливість надання громадянам відстрочок від призову або повного звільнення від військової служби. З метою дотримання соціальної справедливості в Ірані розроблена гнучка система відстрочок, що має статус закону.

В цілому систему надання відстрочок і обставин, за яких призовник може бути повністю звільнений від проходження дійсної військової служби, можна розділити на такі категорії:

- відстрочки, що надаються через навчання у вищих навчальних закладах;
- відстрочки, що надаються за медичними показниками;

26 Сажин В.И., Бондарь Ю.М. Военная мощь исламской республики Иран. – М.: Издательство Московского университета, 2014. – с. 256-257

- надання права на проходження альтернативної служби;
- відстрочки за доглядом за членами сім'ї;
- спеціальні відстрочки;
- відстрочки або звільнення від служби за інвалідністю;
- звільнення від військової служби із надзвичайних обставин;
- відстрочки для громадян, які проживають за кордоном;
- відстрочки, що надаються за вказівкою керівника країни.

Громадяни чоловічої статі, які досягли призовного віку, але які проходять навчання у вищих навчальних закладах, мають право на отримання відстрочки від військової служби до досягнення ними 24-річного віку. Однак у тому випадку, якщо до закінчення зазначеного віку призовник не закінчив курс навчання або в процесі навчання сталася перерва (академічна відпустка), дія відстрочки припиняється.

За наявності серйозних захворювань громадяни мають право на отримання часткової або ж повної відстрочки. Для цього призовник зобов'язаний звернутися до Організації загальної військової повинності. Після надання відповідних документів, що підтверджують хворобу, і проходження ме-

дичного огляду він може отримати відстрочку від служби на термін не більше одного року. Після закінчення зазначеного терміну призовник зобов'язаний повторно подати медичний висновок про стан здоров'я. У разі підтвердження наявності захворювання відстрочка від призову на службу продовжується ще на один рік. Після закінчення даного терміну і при підтвердженні наявності захворювання призовник повністю звільняється від служби в лавах ЗС, йому видається відповідний документ, що підтверджує звільнення від служби.

Переслідуючи мету підвищити престижність військової служби, керівництво Ірану приділяє особливу увагу питанням матеріально-фінансового забезпечення та вдосконалення системи соціального захисту офіцерів. Вона передбачає безкоштовне медичне обслуговування, обов'язкове державне страхування життя, а також надання службової житлової площі на час перебування у ЗС.

Грошове забезпечення особового складу ЗС Ірану обчислюється на підставі єдиної ставки, розмір якої залежить від встановленого рівня мінімальної заробітної плати державних службовців. Для кадрового складу і контрактників передбачено кількість ставок, рівних

номеру відповідного посаді розряду. Наприклад, званню рядовий відповідає 1 розряд, тому його посаді передбачена одна ставка, майору – 14 розряд і 14 ставок, дивізійному генералу – 19 розряд і 19 ставок.

Щомісячне грошове забезпечення кадрового особового складу та контрактників складається з таких частин:

1. Постійний оклад і регулярні надбавки: єдиний мінімальний оклад, який встановлюється для всього особового складу ЗС (120% від мінімального окладу держслужбовця) плюс надбавка за звання (розряд), яка виплачується відповідно до кількості ставок, передбачених для даного військового звання (розряду), плюс додаткова надбавка – річна премія, яка становить 3, 4 або 5% від суми мінімального окладу і надбавки за звання (розряд). Розмір цієї надбавки визначається після закінчення кожного року служби в залежності від результатів, досягнутих конкретним військовослужбовцем.
2. Надбавки за особливі умови служби: складність спеціальності; важкі умови служби; наявність небезпеки; значимість спеціальності; наявність шкідливих впливів на здоров'я; наявність профе-

сійного досвіду. Розміри виплат за особливі умови служби не залежать від військового звання або розряду і встановлюються на підставі наявності певних чинників. Вони не можуть бути менше 50% і більше 150% від постійного окладу.

3. Надбавки за рівень освіти: особам, які завершили перший етап навчання у військовому училищі або на факультеті базової військової освіти Університету «Імам Хоссейн» і мають неповну вищу освіту, – одна ставка. Особам, які завершили другий етап навчання у військовому училищі або на факультеті базової військової освіти Університету «Імам Хоссейн» і мають закінчену вищу освіту, – дві ставки. Докторам наук і лікарям-терапевтам – три з половиною ставки.

Крім перерахованих вище виплат, особовому складу ЗС ІРІ виплачують допомогу на утриманців, але не більше ніж на трьох осіб. Їх розмір становить 20% від посадового окладу на одну дитину і до 50% - на дружину.

Щомісяця з грошового утримання особового складу

утримуються внески в пенсійний фонд в розмірі 10%, а також обов'язкові виплати в рахунок медичного страхування.

В цілому розмір грошового утримання особового складу ЗС ІРІ постійно індексується з урахуванням інфляції. В останні роки рівень реального грошового утримання офіцерів дещо підвищився. Крім того командування, незважаючи на діючу заборону на підприємницьку діяльність військовослужбовців, як правило, не перешкоджає офіцерам займатися малим бізнесом. В цілому матеріальне становище офіцерів збройних сил ІРІ відповідає середньому для Ірану рівню.

Кадровому особовому складу ЗС ІРІ надається службове житло із розрахунку: 50 кв. м – на неодруженого; 70 кв. м – на сімейного, що не має дітей; 90 кв. м – на сімейного, має одну дитину; 100 кв. м – на сімейного, має двох дітей; 130 кв. м – на сімейного, що має трьох дітей; 150 кв. м – на сімейного, має чотирьох і більше дітей. У разі відсутності можливості надання службового житла виплачується відповідна допомога для його оренди.

Після закінчення 30-річного терміну служби або досягнення 60-річного віку офіцер звільняється на пенсію. При цьому він має право на отримання ділянки землі і грошової позики для будівництва житла. Командуванню видами ЗС дано право за погодженням з Міністерством оборони та підтримки ЗС (МОПЗС) продовжувати термін служби офіцерів до 65 років, а також приймати на роботу в частини та установи пенсіонерів з числа звільнених у запас зі збереженням їм пенсії.²⁷

У ЗС Ірану особливе місце займає процес підготовки кваліфікованих військових кадрів, в першу чергу, офіцерів. Концепцією вищої військової освіти передбачається кілька рівнів навчання:

- підготовка молодших офіцерів;
- перепідготовка офіцерів на спеціальних курсах;
- підготовка старшого офіцерського складу;
- підготовка вищого командного складу.

Кожен з цих етапів має певну послідовність і пов'язаний один із одним.

В Армії кадровий склад готується у навчальних центрах, на курсах підготовки за

27 Сажин В. Система комплектования и прохождения службы в вооруженных силах Ирана // Зарубежное военное обозрение. – 2000. - № 3.

спеціальностями, на курсах початкової командирської підготовки і в системі вищої військової освіти. У KBIP прийнята аналогічна система підготовки кадрів, проте, вона має деяку специфіку.

Навчальні центри здійснюють початкову військову і спеціальну підготовку особового складу, що має неповну середню освіту. Мінімальний термін навчання – один рік. Після закінчення присвоюється військове звання «сержант». Термін вислуги, необхідний для отримання військових звань до «молодшого лейтенанта», – чотири роки, а наступні – п'ять років. Для осіб, які мають повну загальну середню освіту, термін вислуги, необхідний для присвоєння військового звання вище «молодшого лейтенанта», становить чотири роки.

Курси підготовки за спеціальностями здійснюють спеціальну підготовку особового складу, що має військове звання «старшина 1-ї та 2-ї категорії» (в ВМС – «головний старшина», «мічман»). Мінімальний термін навчання – шість місяців. Після закінчення присвоюється військове звання «старшини 1-ї категорії» («мічмана») або «молодшого лейтенанта». Згодом випускникам можуть бути присвоєні військові звання до «старшого лейтенанта» включно.

Курси початкової командирської підготовки здійснюють командирську підготовку особового складу, що має освіту нижче середнього і дослужився до військового звання «молодший лейтенант». Мінімальний термін навчання – три місяці. Після закінчення курсів присвоюється військове звання «лейтенант» або «старший лейтенант».

Система вищої військової освіти включає військові училища, командно-штабні коледжі Армії, KBIP і СОП, Академію національної оборони, а також Вище офіцерське училище Армії «Імам Алі», Вище військове училище ВПС Армії «Шахід Саттарі», Вище військово-морське училище Армії «Імам Хомейні», Університет «Імам Хоссейн» і Університет стратегічних наук (KBIP); Університет «Багер Мохаммад» готує кадри для контррозвідки.

У зв'язку з наявністю у складі ЗС ІРІ двох самостійних і незалежних один від одного компонентів – Армії і KBIP – підготовка офіцерів для них проводиться, як правило, окремо (менше з тим певна кількість офіцерів KBIP навчається у вищих військових навчальних закладах Армії).

Підготовка молодших офіцерів для служби в лавах ЗС ІРІ здійснюється у військових училищах («Данешгах-є не-

замі») кожного з цих компонентів ЗС (Армія, KBIP, СОП).

Набором до військових училищ займаються спеціальні комісії, які створюються в головних командуваннях Армії, KBIP і СОП, а також в кожному з видів збройних сил. До складу комісій включені представники трьох управлінь: політико-ідеологічного, контррозвідального і управління кадрів. Крім того, в Армії, KBIP і СОП створюються центральні комісії, на які покладені завдання загального керівництва процесом відбору кандидатів.

Прийом абітурієнтів проводиться на конкурсній основі як з числа цивільних осіб, так і з числа військовослужбовців строкової і надстрокової служби у віці до 22 років. При цьому необхідно зазначити, що спеціалізовані вищі військові навчальні заклади, такі як Військово-повітряне училище «Шахід Саттарі» і Військово-морське училище «Імам Хомейні», незважаючи на те, що організаційно належать армійському компоненту, готують офіцерів як для Армії, так і для KBIP і СОП.

Абітурієнти проходять суворий відбір і перевірку на благонадійність. Основними критеріями разом із загальноприйнятими для кадрового складу є такі: національно-етнічне походження (перевага віддається персам), позитивні

характеристики, готовність до бездоганного дотримання законів і статутів ЗС ІРІ, успішна здача вступних іспитів і позитивні результати при проведенні співбесіди. При зарахуванні на навчання перевагою користуються особи, які мають бойовий досвід, військовослужбовці, а також діти загиблих під час ірансько-іракської війни. Протягом всього періоду навчання курсанти отримують щомісячне грошове забезпечення і користуються належними пільгами.

Мінімальний термін навчання в училищі – сім семестрів. Для тих, хто навчається льотним, військово-морським і деяким іншим спеціальностям, він може бути продовжений. Період навчання у військових навчальних закладах, які здійснюють підготовку кадрового складу для ЗС ІРІ, зараховується до загального терміну військової служби. Після закінчення навчання присвоюється військове звання «лейтенант». Для отримання наступних звань необхідно закінчити командно-штабний коледж відповідного компонента і Академію національної оборони.

Курси перепідготовки офіцерських кадрів призначені для підвищення кваліфікації офіцерського складу протягом служби. Всі офіцери армії і КВІР періодично проходять підготовку та перепідготовку

на подібних курсах, навчання на яких є обов'язковою умовою для просування по службі в мирний час. Офіцерські курси діляться на:

- початкові курси підготовки офіцерів родів військ, які створені в кожному з видів ЗС. Вони призначені для спеціалізації офіцерів, які завершили один з етапів навчання у військовому училищі перед направленням їх до війська. Мінімальний термін навчання – три місяці;
- вищі курси підготовки офіцерів родів військ здійснюють навчання військовослужбовців, що мають звання «старший лейтенант» – «капітан» і відслужили мінімум чотири роки після закінчення початкових курсів підготовки. Мінімальний термін навчання – шість місяців. Після закінчення присвоюється військове звання «майор»;
- курси військової підготовки випускників цивільних вищих навчальних закладів: проводять навчання даного контингенту, прийнятого для проходження служби в кадровому складі Армії. Мінімальний термін навчання – три місяці.

Завершальний етап підготовки офіцерських кадрів – навчання в командно-штабних коледжах, а також в Академії національної оборони.

Командно-штабний коледж Армії ІРІ – один з основних центрів з підготовки старшого офіцерського складу, перебуває під керівництвом Об'єднаного штабу Армії. Термін навчання становить дев'ять місяців. Слухачами коледжу на конкурсній основі зараховуються офіцери видів ЗС у званнях «майор» – «полковник», які закінчили повний курс офіцерського училища, що навчалися на вищих офіцерських курсах і відслужили після цього у військах не менше двох років, а також цивільні особи, що прирівняні до цієї категорії, – в разі призначення їх на офіцерські посади старшої ланки. У коледжі навчаються офіцери Армії, СОП і КВІР. Випускникам цього навчального закладу, що дослужилися до звання бригадний генерал другої категорії, за пропозицією Ради оборони ВРНБ і після затвердження Верховним головнокомандувачем можуть бути присвоєні військові звання від «бригадного» до «корпусного генерала». Порядок навчання і структура командно-штабних коледжів КВІР і СОП багато в чому ідентична аналогічним закладам Армії.

Академія національної оборони Ірану є вищим навчальним закладом, де здійснюється професійна підготовка офіцерських кадрів, високопоставлених держав-

них службовців і проводяться дослідження наукового характеру в сфері національної оборони і безпеки. Навчання розраховане на один рік і проводиться на двох факультетах: національної оборони і стратегічного управління. Приймаються кандидати, які закінчили командно-штабний коледж, ті, що мають наукові ступені і дослужилися до військового звання «полковник» – «бригадний генерал 2 рангу». Кандидатури для вступу до Академії затверджуються Верховним головнокомандувачем - рахбаром. Тим, хто успішно здав випускний комплексний іспит, надається можливість підготовки і захисту докторської дисертації з питань оборони і безпеки держави.

В рамках KBIP найбільш важливе місце в системі підготовки кадрів займає університет «Імам Хоссейн». Він готує офіцерів із середньою і вищою освітою для комплектування з'єднань, частин і установ KBIP і сил спротиву «Басідж». Набір абітурієнтів відбувається на конкурсній основі з числа осіб, які мають диплом про середню освіту або закінчили річні підготовчі курси. Граничний вік для вступників - 23 роки, проте, для військовослужбовців або учасників бойових дій

вікові рамки можуть бути розширені.

Університетський комплекс морських наук ВМС здійснює навчання до рівня бакалавра за чотирма профілями. Вікові рамки для абітурієнтів: не молодше 17 років і не старше 22 років.²⁸

Таким чином, можна констатувати, що вище військово-політичне керівництво Ісламської Республіки Іран приділяє серйозну увагу питанням комплектування, підготовки, навчання та матеріального забезпечення різних категорій військовослужбовців і службовців ЗС своєї країни, маючи тим самим за мету лояльне ставлення особового складу ЗС до існуючого режиму. Офіцерський склад користується авторитетом в іранському суспільстві, а існуюча система комплектування та підготовки кадрів в основному забезпечує потреби збройних сил у кваліфікованих кадрах.

Безумовно, важливу роль у ефективності іранської системи призову грають нематеріальні чинники. Активна ісламська пропаганда формує необхідне ставлення до військової служби у призовників.

Другим чинником, що сприяє успішності призовних кампаній в Ірані, є зна-

чна чисельність чоловічого населення призовного віку. На відміну від європейських держав (як західних, так і східних) вікова піраміда Ірану включає великий відсоток молоді чоловічої статі. Тому для Ірану не характерні проблеми України і частково Ізраїлю, викликані браком призовного складу.

Жорсткість і навіть жорстокість ісламського правосуддя в Ірані подавляє корупцію, що також позитивно позначається на ефективності призову, знижуючи мотивацію відповідальних чиновників покривати тих, хто намагається ухилятися від служби.

Система пільг і матеріального стимулювання також грає важливу роль в умовах зростання населення і безробіття та майнового розшарування суспільства. Для небагатих верств населення матеріальні стимули відіграють роль мотиваторів для вибору військової служби (кар'єри).

Україна

Третім об'єктом дослідження обрано Україну. Такий вибір був обумовлений низкою чинників.

28 Сажин В.И. Система комплектования, подготовки и прохождения службы офицерским составом вооруженных сил Ирана // Офицерский корпус ближневосточных государств. Сборник статей. – М., 2004. – с. 117-123

По-перше, як і у випадку з Ізраїлем та Іраном українська система призову пройшла перевірку масштабними бойовими діями. Причому український досвід на даний момент є найбільш свіжим.

По-друге, українська модель призову є прямим спадкоємцем радянської. Тому її реалізація в умовах бойових дій становить інтерес для оцінки всіх пострадянських систем призову та мобілізації.

По-третє, якщо Ізраїль можна умовно віднести до євроатлантичної цивілізації, а Іран – до близькосхідної, то Україна є східноєвропейською державою, і її участь в дослідженні як об'єкта дає можливість розширити географію.

Як і у випадку з попередніми державами, перед аналізом власне моделі призову України, слід сказати про умови, в яких існувала і розвивалася її військова організація.

Після розпаду Радянського Союзу Україна успадкувала значну частину його військового потенціалу, поступаючись за часткою радянської спадщини лише Російській Федерації. Так, на 1991 р. чисельність Збройних Сил України становила 900 тис., включно з 780 тис. військовослужбовців. Це теоретично давало можливість Збройним Силам України обійняти гідне місце серед світових

армій, однак цього не сталося. Основною причиною стало ставлення до армії в Україні як до атрибуту держави, а не інструменту державної політики. Багато в чому таке ставлення стало наслідком відсутності у вищого політичного керівництва розуміння, навіщо Україні взагалі потрібні Збройні Сили.

На відміну від багатьох молодих пострадянських держав, процес відокремлення України відбувся мирно. На її території не утворилося зон заморожених конфліктів, – на відміну від Росії, Вірменії, Азербайджану, Грузії, Молдови чи Таджикистану, де потреба в ефективній армії для захисту територіальної цілісності та державних інтересів була продемонстрована на практиці. Тому в українському керівництві і суспільстві укорінилася думка про те, що Україна не має загроз воєнного характеру. Вважалося, що власне міждержавні відносини в Європі переросли війну як форму державної політики, а протиріччя з сусідніми державами можуть бути вирішені виключно за столом переговорів. Впевненості у відсутності воєнних загроз додавав Будапештський меморандум 1994 р., згідно з яким безпеку і територіальну цілісність України гарантували США, Росія і Великобританія в обмін на відмову Києва від ядерної зброї.

Такий фон і призвів до того, що Збройні Сили сприймалися в Україні як формальний атрибут держави, а не як інструмент політики. Відповідно і в суспільстві служба в армії сприймалася як анахронізм і нікому не потрібна повинність для громадян. Ситуацію ускладнювало хронічне недофінансування Збройних Сил, що знаходило відображення як на рівні матеріального забезпечення кадрових військових і особливо «строковиків», так і на інтенсивності бойової підготовки. Остання залишалася вкрай низькою, що призводило до того, що «строковики» в армії практично не отримували воєнної підготовки, а лише витрачали свій час на виконання завдань забезпечення, а іноді й використовувалися командуванням для вирішення їх приватних примх. Така служба посилювала негативне ставлення до неї всередині українського суспільства. Погіршували ситуацію корупція всередині військових комісаріатів довкола призову громадян і нестатутні відносини у військових частинах.

У сукупності це призвело до негативного сприйняття строкової служби в суспільстві, чим активно спекулювали різні політичні сили в боротьбі за владу. Одним із фетишів став перехід на контрактний спосіб комплек-

тування, який активно просувався під вивіскою «професіоналізації» Збройних Сил. Тож не дивно, що така теза знайшла широку підтримку серед громадян України.

Єдиним осмисленим застосуванням Збройних Сил України (ЗСУ) протягом перших 23 років незалежності стала участь у різних миротворчих місіях. Для цього не потрібно було утримувати численну армію, і на перше місце виходив якісний склад військовослужбовців, відправлених за кордон. Такий досвід застосування ЗСУ ще більше говорив на користь переходу на контрактний спосіб комплектування.

Так, недостатнє фінансування і відсутність розуміння ролі Збройних Сил України у системі державної політики призвели до перманентного скорочення їх чисельності в період 1991-2013 рр., а негативне ставлення суспільства до служби в армії і участь у миротворчих операціях породили концепцію «маленької (читай дешевої) професійної (контрактної) армії».

У 2012 р. було прийнято програму реформування ЗСУ, яка передбачала їх скорочення зі 192 тис. (включно з 144 тис. військовослужбовців і 48 тис. цивільного персоналу) на момент прийняття до 100 тис. (85 тис. військовослужбовців, 15 тис. цивільних) – до кінця 2014 року і до

70 тис. військовослужбовців – до 2017 р. Реалізація цієї програми призвела до того, що 14 жовтня 2013 р. був ухвалений указ Президента України №562/2013, згідно з яким з 1 січня 2014 р. призов на строкову службу в Україні було скасовано і до 2014 р. армія мала стати повністю контрактною.

Таким чином, на початок російської окупації Криму 20 лютого 2014 р. (за кілька днів до втечі президента В.Януковича з Києва), в Україні був практично завершений перехід від призовного до змішаного, а потім і до суто контрактного способу комплектування ЗСУ. Коли ж виникла потреба використовувати армію за її прямим призначенням для захисту незалежності і територіальної цілісності, виявилось, що це для ЗСУ є вкрай непростим завданням. Лише повільний розвиток конфлікту і недооцінка противником Української держави і, особливо, українського громадянського суспільства дали можливість чинити ефективний опір і локалізувати зону конфлікту окремими районами Донецької та Луганської областей, а також Кримом.

Серед основних ужитих для цього заходів важливе місце зайняло відновлення 1 травня 2014 р. призову на строкову військову службу і збільшення її термінів порів-

няно з періодом правління Януковича.

Після відновлення призову на строкову службу в Україні було збільшено термін служби для осіб без вищої освіти з 12 до 18 місяців, а для осіб з вищою освітою – з 9 до 12 місяців. Таке збільшення терміну служби було обумовлено низкою чинників.

По-перше, недостатньою чисельністю «строковиків», яких вдавалося залучити військовим комісаріатам. Труднощі із призовом було вирішено компенсувати збільшенням терміну служби тих, кого вдалося призвати. Тут можна провести аналогію зі збільшенням терміну служби призовників в Ізраїлі.

По-друге, було визнано, що за річного терміну строкової служби військовослужбовець не встигає опанувати військову спеціальність в необхідному обсязі, щоб виконувати свої обов'язки у тій чи іншій військовій частині.

Особливістю строкової служби в Україні в умовах війни на Донбасі став мораторій на використання «строковиків» у зоні бойових дій. Тобто, «строковики» переважно несли службу в частинах, які не брали участі в бойових діях (в частинах забезпечення, в Повітряних Силах, у ВМС за виключенням морської піхоти й підрозділів берегових військ). У бойових частинах

Сухопутних військ і Високомобільних десантних військ «строковики» фактично готувалися як резерв у пунктах постійної дислокації бригад без залучення до бойових дій. Це давало можливість бойовим бригадам постійно мати в пунктах постійної дислокації сили для їх охорони і оборони на випадок нападу диверсійно-розвідувальних груп і незаконних збройних формувань, а також як постійного резерву на випадок початку повномасштабних бойових дій.

У Національній Гвардії і Державній прикордонній службі (призов до Державної прикордонної служби України відновлено з весни 2016 р.) «строковики» служили на другорядних напрямках на кордоні з сусідніми державами, та в частинах з підтримки безпеки у тилкових областях. Цим дана категорія військовослужбовців звільнила від вирішення багатьох завдань кадрових і мобілізованих військовослужбовців і дала можливість більш активно використовувати останніх на Донбасі.

Крім збільшення тривалості строкової служби в Україні після відновлення призову були змінені його вікові рамки: 18-25 років раніше і з 20 років до виповнення 27-річного віку – нині. Це було зумовлено бажанням більш повно охопити призо-

вом більш дорослі прошарки чоловічого населення, у тому числі, і з вищою або середньою спеціальною освітою. Таке рішення мало більш якісно вплинути на професійний склад призовників.

Іншою причиною зсуву вікових рамок призову в Україні був феномен демографічної ями 1990-х років XX століття, характерної для європейських пострадянських держав. Через різке скорочення народжуваності в цей період очікувалося скорочення числа потенційних призовників у другій половині десятих років XXI століття. Так, на 2014 р. (коли було прийнято рішення збільшити вік осіб, які підлягають призову) чисельність чоловічого населення України за віком практично лінійно знижувалася від 370 тис. 26-річних, 330 тис. 24-річних до 240 тис. 18-річних і менше 200 тис. 15-річних. Ситуація ще більше посилювалася втратою потенційних призовників з Криму і частини Донбасу. Однак у довгостроковій перспективі цей другий чинник перестане грати свою роль через більш високий показник чоловічого населення в поколіннях 00-12 років (на 2014 р.). У той же час будь-яка з цих вікових груп не перевищувала в 2014 р. 270 тис. і була менше числа 21-річних. Таким чином, демографічна яма буде довгий час впли-

вати на систему призову на строкову службу до силових структур України.

Обсяги планів призову в Україні після його відновлення характеризуються такими показниками:

Весна 2015 – 21,1 тис. (ЗСУ – 12,3 тис., Нацгвардія – 7,6 тис., Держспецслужба транспорту – 1,2 тис.)

Осінь 2015 – 11 тис. (ЗСУ – 5,2 тис., Нацгвардія – 5 тис., Держспецслужба транспорту – 0,8 тис.)

Весна 2016 – 16,6 тис. (ЗСУ – 8 тис., Нацгвардія – 4 тис., Прикордонна служба – 4 тис., Держспецслужба транспорту – 0,6 тис.).

Як і у більшості пострадянських держав, основним органом, що відповідає за облік військовозобов'язаних та їхній призов на строкову службу, є система військових комісаріатів (районних, міських, обласних). Саме на ці органи покладається план з призову необхідного числа громадян.

Варто відзначити, що в довоєнний період скорочення Збройних Сил не обійшло стороною й систему військоматів. Багато районних військоматів були об'єднані і отримали під свою відповідальність 2 і більше районів, при цьому, число офіцерів було суттєво скорочене. Однією з причин для скорочення посад у військових комісаріатах стало скорочення

числа військовозобов'язаних, які перебувають на обліку. Для такого скорочення частина обмежено придатних у воєнний час була перекваліфікована у непридатні зі зняттям з обліку.

В результаті скорочення числа військових комісаріатів та їхнього штату багато з них склалися з одного або декількох офіцерів і невеликого числа цивільних службовців. В умовах відмови від призову на строкову службу восени 2013 р. військкомати могли очікувати на чергову хвилю скорочень. Однак початок бойових дій на Донбасі якісно змінив ситуацію. З першої хвилі мобілізації, де значний відсоток становили добровольці, значна частина офіцерів запасу була спрямована на розгортання військових комісаріатів за штатами воєнного часу. Хоча загальний брак офіцерського складу і не дав можливості повністю укомплектувати військкомати за штатами, однак порівняно із довоєнним періодом їх можливості суттєво зросли. Безумовно, основним завданням військових комісаріатів стало забезпечення хвиль мобілізації, проте, відновлення призову в Україні в умовах розгортання військкоматів проходило більш злагоджено порівняно із довоєнним станом.

Наступним кроком стало відтворення військових ко-

місаріатів в районах, де вони були скасовані (об'єднані). Це вимагало залучення додаткових кадрів, яких не вистачало і для фронту. Існуюча практика відрядження офіцерів військових комісаріатів у зону бойових дій знижує привабливість такої служби за контрактом, незважаючи на істотне підвищення грошового забезпечення в ЗСУ. Такі відрядження також негативно позначаються на мобілізації і призові на строкову службу через брак кадрів для їх проведення. З іншого боку, масова відправка на фронт офіцерів військкоматів, що показали гірші результати з мобілізації і призову, стимулює їх до більш активного виконання своїх обов'язків. Від цього подекуди страждає якість призованого людського матеріалу, плюс процес супроводжується рядом порушень прав призовників.

До війни на військові комісаріати не було покладене завдання навчання особового складу. Однак з осені 2014 р. вони є відповідальними за створення формувань територіальної оборони, а з літа 2016 р. запроваджено посаду заступника районного військового комісара з питань територіальної оборони.

В умовах вимог виконання плану з мобілізації і призову на строкову службу за хронічної нестачі особового складу для цих основних за-

вдань функція навчання бійців і офіцерів територіальної оборони є для військкоматів вторинною. Більше того, відсутність досвіду в навчанні особового складу та відповідних інструкторських кадрів змушує військкомати імпровізувати з різним ступенем ефективності, що багато в чому залежить від особистих якостей того чи іншого відповідального офіцера РВК.

На даний момент процедура призову на строкову службу в Україні виглядає таким чином.

Відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» № 2232-XII від 25.03.92 р. до призовних дільниць щороку протягом січня-березня приписуються громадяни чоловічої статі, яким в рік приписки виповнюється 17 років. Приписка проводиться районними, об'єднаними районними, міськими та об'єднаними міськими військовими комісаріатами за місцем проживання. У разі зміни стану здоров'я, місця проживання, прізвища, адреси проживання, освіти, місця роботи або посади призовник зобов'язаний стати на облік протягом 7 днів.

Після того, як громадянин поставлений на військовий облік, йому видається документ військового обліку – приписне свідоцтво. Якщо призовник звільнений від

призову на військову службу, його зараховують в запас і йому видається військовий квиток. Призовник, який має відстрочку від призову, не зараховується в запас і підлягає призову в майбутньому.

Напередодні призову в армію майбутній призовник отримує повістку. Призовник зобов'язаний з'явитися на призовний пункт у призначений час, зазначений у повістці.

Якщо призовник не отримав повістки, а указ про призов вже підписаний Президентом України, то він зобов'язаний з'явитися до відповідного призовного пункту в 10-денний термін.

У разі неявки до військового комісаріату в зазначений термін призовник звільняється від відповідальності за наявності поважних причин: стихійне лихо, хвороба, смерть близького родича.

В іншому випадку неявка розглядається як ухилення від служби в армії і тягне за собою адміністративну або кримінальну відповідальність. При цьому, варто відзначити, що адміністративна відповідальність іноді носить досить формальний характер, а саме:

Неявка на виклик військового комісаріату за повісткою без поважних причин тягне за собою штраф у розмірі до 1 неоподаткованого мінімуму доходів громадян (еквівалент 5 доларів США).

Умисне знищення приписного свідоцтва або військового квитка тягне штраф до 2 доларів США.

Більш серйозна відповідальність настає в разі ухилення військовозобов'язаним від військового обліку після попередження, зробленого військовим комісаром, і потрапляє під дію кримінального кодексу (ст. 337) та карається штрафом в розмірі 35 доларів США, або виправними роботами на термін до 2 років або арештом на термін до 6 місяців.

Ухилення від призову на строкову службу карається обмеженням волі на термін до 3 років (ст. 335).

Кримінальна відповідальність настає в разі, якщо призовник вже пройшов медичну комісію, яка визнала його придатним до строкової служби.

Відсутність кримінальної відповідальності за неявку за повісткою і мізерні адміністративні штрафи призводять до частих випадків ухилення військовозобов'язаних від призову. І це, безумовно, великий пробіл в українському законодавстві. Його усунення не знаходить підтримки серед парламентарів через політичний популізм та небажання втрачати рейтинги у зв'язку із очевидною непопулярністю такої зміни законодавства в суспільстві.

Наявність плану призову з одного боку і відсутність серйозних важелів впливу на тих, хто ухиляється, з іншого призводять до активного вживання військовими комісаріатами заходів щодо примусової доставки на призовні пункти осіб, які підлягають призову на строкову службу. Важливість таких дій обумовлена необхідністю забезпечити призовником проходження медичної комісії, після якої подальше ухилення потраплятиме вже не під адміністративну, а під кримінальну відповідальність.

Основними місцями пошуку тих, хто ухиляється, в Україні є вищі навчальні заклади, студенти яких мають право на відстрочку, крім тих, хто:

- отримує другу вищу освіту;
- був хоча б один раз відрахований з денної форми навчання;
- є студентом заочної форми навчання.

Саме ці категорії привертають увагу військових комісаріатів. Найефективнішою є примусова доставка на призовні пункти випускників ВНЗ після захисту ними дипломних робіт, час якого зазвичай збігається з термінами закінчення весняної призовної кампанії.

Також ефективною тактикою є пошук тих, хто ухиляється, в гуртожитках ВНЗ. Однак її ефективність багато в

чому залежить від наявності взаєморозуміння між співробітниками військкоматів і навчальних закладів, особливо комендантами гуртожитків. За відсутності взаєморозуміння співробітники ВНЗ перешкоджають призову, і ці дії не знаходять адекватної правової оцінки через занадто м'яке законодавство України в цьому питанні.

Крім ВНЗ важливим джерелом пошуку тих, хто саботує призов, є державні установи та підприємства. Хоча їх роль в даному питанні виявляється нижчою, ніж за проведення мобілізації (через відносну молодість призовників та їх невеликий відсоток серед службовців і робітників), тим не менш, це також дає можливість охопити призовом певну кількість тих, хто ухиляється від призову.

Серед методів призову, що є певною мірою ефективними, однак викликають вкрай негативну реакцію суспільства, можна виділити пошук тих, хто ухиляється від призову, поблизу транспортних вокзалів, зупинок приміського та міського транспорту. В даному випадку дії співробітників військових комісаріатів підтримують співробітники МВС.

Поєднання трьох даних напрямків пошуку тих, хто саботує призов, з явкою свідо-мої частини призовників дає

можливість українським військовим комісаріатам більш-менш виконувати план. Хоча варто відзначити, що сам план носить досить незначний за навантаженням для військкоматів характер, і в разі його різкого збільшення за введення воєнного стану є великі сумніви в його виконанні нинішніми методами. Виконання планів призову, що в разі перевищують плани 2015-2016 рр., потребує більш жорстких заходів, які мають бути відповідним чином підкріплені на законодавчому рівні за рахунок посилення відповідальності за неявку за повісткою і тим більше перешкоджання призову з боку відповідальних осіб (ректорів ВНЗ, директорів підприємств тощо).

Як і в інших державах, громадяни мають право на відстрочку від призову. В Україні відстрочку від призову на строкову службу мають такі категорії населення:

- єдиний працездатний член сім'ї;
- має вагітну дружину, 2 дітей або дитину віком до 3 років;
- має дружину- або дитину-інваліда;
- якщо один з двох братів вже призваний на строкову службу;
- за станом здоров'я – відстрочка на рік;
- студент, аспірант, інтерн – до першого відрядження

або переведення на заочну форму навчання;

- педагог, медик, священик, резервіст, поліцейський за певних умов;
- підозрюваний у кримінальному правопорушенні.

Призовник, який отримав відстрочку, до 1 жовтня кожного року зобов'язаний подавати у свій військовий комісаріат документи, що підтверджують право на відстрочку.

Широке поширення вищої освіти серед молодих людей в Україні призвело до широкого використання студентами відстрочки від строкової служби. На відстрочку мають право лише студенти вузів III і IV рівнів акредитації (інститути, університети й академії) очної форми навчання. Середній вік закінчення студентами за 5-6 річного терміну навчання становить 22-23 роки. Відповідно за призовного віку 18-25 років у військових комісаріатів було 2-3 роки для залучення випускників ВНЗ на дійсну службу. У свою чергу, потенційні «строковики» активно ухилялися від призову. Зміна діапазону вікових груп до 20-27 років дає можливість більш ефективно залучати до строкової служби випускників ВНЗ, а також дає додатковий шанс на вступ випускникам шкіл, що не вступили до ВНЗ відразу по закінченні школи. Учні навчальних закладів

низьких рівнів акредитації (училища, коледжі) права на відстрочку не мають.

Крім студентів право на відстрочку мають аспіранти. До зміни вікових рамок призову контрактна аспірантура була ефективним способом ухиляння від призову, бо за тривалості навчання в ній протягом 3-4 років вона давала можливість колишнім студентам уникнути призову. Після збільшення граничного віку призову 27-ма повними роками у аспірантів є ймовірність потрапити до лав Збройних Сил.

Здоров'я є одним із ключових факторів, що визначають придатність молодшої людини до служби в Збройних Силах, а також можливість отримання нею відстрочки від призову.

В Україні питання, пов'язані з медичним обстеженням військовослужбовців, регламентуються наказом Міністра оборони №402 від 14 серпня 2008 р.

Рішення про визнання призовника придатним до строкової служби приймає військово-лікарська експертиза (ВЛЕ), для роботи в якій залучаються на ротаційній основі лікарі профільних цивільних лікувальних закладів та військових госпіталів. Залучення цивільних лікарів покликане не лише підвищити якість та об'єктивність експертизи, але й бути елементом боротьби з корупцією.

До складу ВЛЕ входять такі лікарі: окуліст, невропатолог, хірург, лор і терапевт. Попередньо призовник здає список аналізів. Рішення ВЛЕ приймається колегіально більшістю голосів. У разі незгоди члена ВЛЕ із загальним рішенням його окрема думка заноситься до протоколу. Не рідкісні випадки, коли цивільні лікарі визнавали непридатними до військової служби осіб, незважаючи на тиск з боку військових комісаріатів, зацікавлених у виконанні плану призову та мобілізації. Це пов'язано з тим, що саме на лікарів лягає відповідальність за неправомірне визнання придатним призовника.

Як і в більшості пострадянських держав (крім країн Балтії), призовник може бути визнаний придатним до військової служби або непридатним. У другому випадку виділяють непридатних – зі зняттям з обліку і непридатних у мирний час, але обмежено придатних – у воєнний. Остання категорія має підтверджувати своє право на відстрочку. Якщо призовник вилікувався, наприклад, його зір покращився і став гострішим за показник «-6», то він визнається придатним до військової служби.

Варто відзначити, що війна на Донбасі змінила ставлення до обмежено придатних. Незважаючи на те, що

військовий стан не введений, і ця категорія громадян залишається непридатною у мирний час, її знайшли застосування в системі Територіальної оборони України. Починаючи з осені 2014 р. почалося створення формувань територіальної оборони:

- роти охорони районних військових комісаріатів;
- загони оборони при РВК (формування представляє собою піхотний батальйон без підрозділів бойового і тилового забезпечення, до 5 загонів на кожен райвійськомат);
- стрілецькі батальйони при обласних військових комісаріатах.

Основний склад цих підрозділів – особи, непридатні до строкової в мирний час (обмежено придатні у воєнний). Тобто ті громадяни, хто на даному етапі не потрапляє під мобілізацію або призов на строкову службу. Картки цих військовозобов'язаних розподілені за штатами відповідних рот і загонів. На дійсну службу дана категорія буде призвана за умови оголошення воєнного стану.

На мотивацію потенційних «строковиків» сильно впливає їх матеріальне забезпечення. До початку війни на Донбасі воно перебувало на вкрай низькому рівні. Так, солдат строкової служби отримував на місяць

еквівалент 20 доларів США, а його речове забезпечення залишало бажати кращого. З початком бойових дій положення військовослужбовців помітно покращилося. Безумовно, пріоритетними для держави були кадрові військові і мобілізовані, відправлені в зону АТО. Однак і в плані матеріального забезпечення «строковиків» відбулися позитивні зрушення. Так, з другої половини 2015 р. грошове забезпечення цієї категорії військовослужбовців було збільшене і досягло практично еквівалента 100 доларів США. Така сума разом із державним речовим забезпеченням, харчуванням та проживанням є цілком пристойною для населення України в умовах важкої економічної ситуації.

Крім перерахованих вище чинників, що впливають на ефективність призову в Україні, важливу роль відіграє корупційна складова в діяльності військових комісаріатів. Відновлення призову і бойові дії на Донбасі стимулюють призовників ухилятися від призову шляхом дачі хабарів відповідальним співробітникам військкоматів. Причому регулярні арешти не вирішують проблему, а лише збільшують розміри хабара як додаткову плату за ризик.

Боротьба з цим негативним явищем має комплексний характер, починаю-

чи від періодичної ротації офіцерів військкоматів між тилом і фронтом і різними військовими комісаріатами, формування штату військкоматів з офіцерів, що служили на фронті в бойових підрозділах, зростання роз'яснювальної роботи серед офіцерів і призовників, активне залучення до кримінальної відповідальності тих, хто порушили закон. Такий комплексний підхід не забезпечує повною мірою ліквідацію корупції у військкоматах, проте, певним чином мінімізує завдану нею шкоду.

В умовах бойових дій Україна зіткнулася з різким дефіцитом молодших офіцерів. Ця проблема вирішується як за рахунок мобілізації офіцерів запасу (переважно випускників військових кафедр цивільних ВНЗ), так і за рахунок молодих офіцерів – випускників військових ВНЗ.

Переважаю курсантами військових ВНЗ стають випускники шкіл у віці 17-18 років, верхній поріг визначено у 21 рік. Це пов'язано з бажанням отримати відносно молодого лейтенанта, здатного до звільнення в запас за віком прослужити в ЗСУ тривалий термін.

Однією з проблем військових ВНЗ є відтік курсантів в цивільні ВНЗ в ході навчання, незважаючи на необхідність оплатити навчання. Такий тенденції сприяє і війна на Донба-

сі, коли майбутні офіцери виявляються не готовими брати участь у бойових діях і бажають відмовитися від кар'єри військового. Також частина молодих офіцерів залишає військову службу в перші роки (5-7% у перший рік).

Загалом в Україні відсутній ефективний механізм утримання молодих офіцерів в рядах ЗСУ крім матеріального стимулювання. І саме позитивні зміни в цьому напрямку, які викликані суттєвим підвищенням грошового забезпечення офіцерів ЗСУ, НГУ, Державної прикордонної служби, зумовили скорочення масштабів відтоку випускників військових ВНЗ із силових структур України. Так, лейтенант командир взводу ЗСУ з 2016 р. отримує еквівалент 400 доларів США порівняно з еквівалентом 160 доларів у 2015 р. У зоні бойових дій грошове забезпечення є ще вищим.

Таким чином, система призову в Україні є спадкоємцем радянської системи з усіма її перевагами і недоліками, але з українською специфікою.

Серед національних особливостей варто відзначити такі:

1. Негативне ставлення значної частини суспільства до строкової служби, поглиблене побоюваннями призовників та їхніх родичів з приводу бойових дій на Донбасі, що сприяє зростанню числа

тих, хто ухиляється від призову.

2. Неадекватне законодавче забезпечення призову, в першу чергу, досить м'яка відповідальність за ухиляння від нього, особливо на етапі вручення повістки і неявки за нею. Це змушує військові комісаріати діяти непопулярними методами для виконання плану.
3. Загальна деградація радянської системи обліку та призову в Україні в період до початку бойових дій в 2014 р., викликана масштабним скороченням – як числа військових комісаріатів, так і чисельності їх особового складу.
4. Поява у військових комісаріатів власних бойових формувань (роти охорони та загони оборони) і потреби забезпечити їх навчання. Такі формування за відповідного правового забезпечення здатні різко підвищити ефективність пошуку тих, хто ухиляється від призову.
5. Корупція, характерна для більшості пострадянських держав, продовжує залишатися важливим негативним чинником, що впливає на ефективність призовних кампаній в Україні.

Загальні висновки

В результаті дослідження трьох моделей призову нами

були виділені такі загальні та специфічні риси:

Призов як форма масового залучення громадян до дійсної служби вимагає ефективного інформаційного забезпечення, починаючи від державної ідеології і закінчуючи системою інформування призовників про всі особливості призову і служби. З трьох проаналізованих об'єктів найуспішніше це реалізовано в Ізраїлі, де не лише державою сформовано в суспільстві позитивне ставлення до служби в Збройних Силах (і негативне ставлення до тих, хто ухиляється від служби), але і використовуються сучасні методи і технології, включаючи канали в Інтернеті, сторінки у Facebook і Twitter. В Ірані позитивний вплив формує державна релігійна ідеологія. На відміну від перших двох держав в Україні цей напрямок практично провалений. Більше того, в українському суспільстві існує негативне ставлення до держави та її інститутів. І строкова служба в армії не є винятком. Негативне ставлення значної частини суспільства до призову породжує масштабне ухиляння від нього.

В Ізраїлі найбільший термін строкової служби обумовлений прагненням найбільш повно охопити військовою службою всі верстви населення за най-

менших серед трьох об'єктів дослідження мобілізаційних можливостей. Цей висновок має очевидний характер – чим менше призовників, тим довше вони мають служити для забезпечення необхідної чисельності збройних сил. В той же час Іран, що має численне і переважно молоде населення, і Україна з невеликим обсягом щорічного призову, можуть собі дозволити більш коротку тривалість строкової служби.

В Україні спостерігаються відносно невеликі обсяги щорічного призову, не дивлячись на триваючі бойові дії на Донбасі. Так, обсяги щорічного призову в Ізраїлі більші, а чисельність збройних сил дещо менша, ніж в Україні. При цьому призовні кампанії в Україні супроводжуються перманентним невиконанням плану в тому чи іншому обсязі і негативним резонансом в суспільстві. І це, не дивлячись на те, що Україна має в кілька разів більший ресурс для призову молоді, – навіть із урахуванням ізраїльських жінок. Цим наочно демонструється кризовий стан системи призову в Україні навіть в умовах де-факто військового часу.

Якщо порівнювати програми матеріального та соціального стимулювання строковиків, то на першому місці за масштабами перебуває Ізраїль, також великі програми

запроваджуються і в Ірані. Україна перебуває на останньому місці з трьох проаналізованих об'єктів, і цей факт, безумовно, також впливає на невисоку ефективність системи призову в Україні.

Іран – єдина з трьох держав, де молода людина може офіційно відкупитися від строкової служби. В Україні цей процес носить неофіційний, протизаконний характер, проте, він зберігається, не дивлячись на окремі факти кримінального переслідування співробітників військових комісаріатів причетних до даної форми корупції. Зворотний бік відкупу від служби в збройних силах (офіційно або протизаконно) – перетворення їх в місце

служби малозабезпечених верств населення. Такий класовий характер Збройних Сил може проявитися в разі внутрішнього збройного конфлікту, в тому числі, й інспірованого ззовні.

Український досвід цікавий використанням обмежено придатних і непридатних до військової служби громадян не для альтернативної служби, а для служби в формуваннях територіальної оборони. Хоча цей досвід на практиці поки що носить суперечливий характер, його реалізація за більш послідовного втілення в життя становить інтерес, оскільки дає можливість передати частину другорядних завдань від

регулярної армії територіальним формуванням.

Ізраїль на відміну від Ірану й України практикує залучення жінок до армії не на добровільній основі, а на основі призову. І такий ізраїльський досвід носить позитивний характер.

Важливим елементом обліку військовозобов'язаних і призову громадян на строкову службу є боротьба з тими, хто ухиляється від призову. У даному напрямку Ізраїль та Іран є набагато успішнішими за Україну. Навіть незважаючи на триваючі бойові дії, в Україні боротьба з тими, хто ухиляється від служби, є неефективною як в силу недосконалості законодавчої бази, так і високого рівня корупції.

Огляд кращих систем військового резерву

Вступ

Досвід війн протягом тисячоліть наочно продемонстрував, що армія мирного часу часто виявлялася нездатною добитися перемоги, особливо, в разі затягування бойових дій. Це пов'язано з тим, що постійно утримувати армію необхідної чисельності виявлялося занадто дорого для бюджету. Тому ще в давнину правителі вдавалися до розгортання збройних сил за рахунок скликання народного, а потім і феодалного ополчення, вербування найманців всередині і за межами своєї держави. І вже тоді виникала проблема якості підготовки, моральної стійкості та придатності до військової служби розгорнутих частин. Професійна армія Ганнібала, з якою він вторгся на територію Риму і карфагенське ополчення з загонами найманців в його остан-

ній битві при Замі суттєво відрізнялися за своєю якістю. Відповідно різним був і результат.

Ще більше роль мобілізаційного резерву зросла у XIX столітті в епоху масових армій. У цей період за рахунок введення для громадян обов'язкової служби в збройних силах чисельність армій провідних світових держав при мобілізаційному розгортанні досягала сотень тисяч, а в XX столітті – вже мільйонів військовослужбовців. За обов'язкової строкової служби і невеликої її тривалості (до 3 років) розгортання переважно відбувалося за рахунок осіб, що раніше служили і були звільнені в запас. Це позитивно позначалося на якості підготовки резервістів, особливо в разі їх призову на періодичні збори для перепідготовки. Однак в умовах тотальних Першої та Другої світових воєн

учасники швидко вичерпали запас навчених резервістів і змушені були мобілізувати непідготовлених новобранців, нашвидкуруч навчаючи їх бойових дій.

Особливо гостро проблема накопичення запасу навчених солдат стояла у невеликих і небагатих держав, що опинилися затиснутими між потужними ворогуючими державами. У першій половині XX століття це були Бельгія та Швейцарія. За часів Холодної війни - Австрія, Фінляндія та Швейцарія. Ці держави не могли собі дозволити утримувати в мирний час численні й добре технічно оснащені збройні сили. З іншого боку, нечисленна армія була би не здатна чинити ефективний опір агресорам. Тому для таких держав побудова численної і якісної системи резерву за відносно невеликі гроші була питанням виживання. Саме тому Австрія, Фінляндія

та Швейцарія склали перший блок нашого дослідження.

Другий блок держав склали Грузія й Україна. На відміну від нейтральних держав Європи з першого блоку, вони створювали свої системи резерву в короткі терміни в умовах реальної загрози. Особливістю резерву цих держав стало те, що вони пройшли перевірку реальними бойовими діями з більш сильним противником. Результатом цих бойових дій стало переосмислення керівництвом Грузії й України своїх систем резерву та внесення до них змін.

Третій блок склали держави члени НАТО. Для них створення і розвиток системи резерву проходить в умовах відмови членів блоку від комплектування збройних сил за призовом на строкову службу. Контрактний спосіб комплектування найбільш залежний від наявності ефективної системи резерву, оскільки при такому способі комплектування йде вкрай повільне накопичення мобілізаційного запасу з колишніх військовослужбовців. Найбільш великий досвід у створенні резерву, що доповнює контрактні регулярні збройні сили, серед третьої групи держав має Великобританія, тому саме вона стала центральним об'єктом дослідження в цій групі. Також у цьому блоці проведено по-

рівняння двох підходів до побудови формувань територіальної оборони – Німеччини та Польщі.

Що стосується самого резерву, то він ділиться на організований, коли з резервістів заздалегідь організовуються резервні формування, та індивідуальний, коли розподіл резервістів по формуваннях відбувається за принципом необхідності. Найбільший інтерес представляє саме організований резерв, як ресурс для швидкого нарощування чисельності збройних сил не тільки за рахунок доукомплектування до штатів воєнного часу частин регулярної армії, як у випадку з індивідуальним резервом, але і шляхом розгортання нових частин і підрозділів.

Підрозділи організованого резерву можна умовно розділити на ті, які впливають до складу регулярних частин або стають окремими одиницями регулярної армії. Такі підрозділи покликані збільшити можливості збройних сил на полі бою.

Друга група формувань організованого резерву представлена частинами та підрозділами територіальної оборони. Їх сфера застосування перебуває переважно в тилу регулярних формувань і складається з охоронних функцій. Значення підрозділів територіальної оборони полягає у звільненні від охоронних

завдань регулярних сил, що дозволяє більш ефективно їх використовувати на вирішальних напрямках під час бойових дій. Для територіальних підрозділів часто використовують військовозобов'язаних з обмеженнями до строкової служби за станом здоров'я або віком. Часто їх зона відповідальності збігається з районом проживання бійців підрозділу, що дає їм певні переваги перед регулярними формуваннями і противником за рахунок знання місцевості. Таке знання місцевості дозволяє територіальним підрозділам переходити до партизанських дій в разі окупації противником району свого проживання. В ряді держав таке завдання прямо прописується для таких формувань.

1. Кращі практики резерву нейтральних країн

Австрія

Структура, система побудови і функції резерву у збройних силах Австрійської Республіки і, особливо, його трансформація безпосередньо пов'язані з воєнно-політичною обстановкою навколо країни та чітко корелюються з існуючим рівнем загроз воєнного характеру.

Після закінчення Другої світової війни територія

Австрії була розділена на окупаційні зони. Тому визначення нейтрального статусу в Австрії відбувалося майже примусово і було обумовлене бажанням стати суверенною державою та позбавитися іноземних військових баз. Результатом тривалих переговорів стала Міждержавна угода про відновлення незалежної і демократичної Австрії, підписана у Відні 15 травня 1955 р. представниками СРСР, Великобританії, США та Франції. У свою чергу, у Федеральному конституційному законі Австрійської Республіки від 26 жовтня 1955 р. декларувалося: «З метою тривалого і постійного утвердження своєї зовнішньої незалежності і недоторканності своєї території Австрія добровільно заявляє про свій постійний нейтралітет. Австрія буде підтримувати і захищати його всіма наявними в її розпорядженні засобами».

В цих нових умовах, коли Австрія вже не могла покладатися на своїх традиційних союзників, або увійти в будь-який оборонний союз, для країни постало питання організації оборони країни в досить обмежених умо-

вах²⁹. Найбільш ефективним і адекватним варіантом в такій ситуації була організація системи територіальної оборони з використанням потужного резервного компонента. Можна сказати, що в основу австрійської системи було покладено модель територіальної оборони сусідньої Швейцарії з деякими відмінностями, наприклад, не такою «тотальністю», як у швейцарській моделі.

Територіальні війська, сформовані в основному з резервістів, дозволяли отримати в разі мобілізації підготовлені військові одиниці, які добре знають свій регіон, але не потребують значного фінансування в мирний період. Основний особовий склад територіальних військ у мирний час займається повсякденною роботою і не носить форму, їх озброєння та спорядження знаходиться на зберіганні, а постійних бюджетних витрат вимагає лише невелика частина кадрового складу. Основним елементом мирного часу стає підготовка і перепідготовка резервістів.

Важливим ідеологічним і пропагандистським чинником створення потужної

системи територіальної оборони було і те, що країна, ставлячи під рушницю багато тисяч чоловік, в той же час демонструвала виключно або в основному оборонний характер своїх зусиль у сфері військового будівництва.

Отже, політика Австрії у сфері безпеки базувалася на стратегії «стримування та переконання»³⁰. Основою військового будівництва була доктрина територіальної оборони, яка використовувала природно-географічні особливості країни, в особливості її гори та ліси.

Незважаючи на те, що Австрія була нейтральною країною і за оцінками свого воєнно-політичного керівництва не могла бути ціллю агресії інших країн, вважалося, що через її територію Радянська Армія може завдати удару у фланг західнонімецького угруповання НАТО. Також не виключалися схожі дії з боку військ НАТО.

Згідно з оборонною доктриною, австрійські збройні сили у випадку агресії мали застосовувати «тактику нанесення коротких ударів» для сповільнення наступу та вимотування агресора без втягування власних зброй-

29 Gunther Hauser. Austrian Security Policy - New Tasks and Challenges. <http://www.as4u.cz/filemanager/files/file.php?file=6424>

30 Аналіз підходів до оборонного будівництва позаблокових країн (за досвідом Швеції, Австрії та Фінляндії). Аналітична записка. НІСД. <http://www.niss.gov.ua/articles/458/>

них сил у заздалегідь підготовлені противником бої на зручних для нього ділянках. З метою спрямування просування противника у визначеному напрямі для підвищення його вразливості до контрударів диверсійно-десантних загонів та невеликих бронетанкових груп передбачалося використовувати тактику оборони обраних заздалегідь ключових зон та опорних пунктів уздовж або поруч з районами основних цілей наступу агресора.

Збройні сили Австрії в цей період склалися з Військ постійного складу (*Bereitschaftstruppe*), Мобільного *ландверу* (*Mobile Landwehr*) і Стационарного *ландверу* (*Raumgebundene Landwehr*).

Мобільний ландвер фактично становив війська резерву – 8 механізованих бригад, які формувалися при мобілізації. Стационарний *ландвер* складався з більш ніж 20 піхотних полків, які також комплектувалися особовим складом при мобілізації, проте призначалися для дій в районах проживання ополченців. Озброєння, спорядження й уніформу солдати *ландверу* зберігали вдома.

У разі війни всі три компоненти входили до складу 2-х армійських корпусів, при цьому задачі стационарних підрозділів були жорстко визначені заздалегідь. Система

стационарного *ландверу* в переважно гірській країні діяла у рамках стратегії, яка базувалася на захисті ключових магістралей і долин.

В країні було побудовано розвинену мережу оборонних споруд і підготовлено до підризу значну частину дорожньої інфраструктури. Ландшафт, укріплення і міни повинні були уповільнити і зупинити противника, розбити його наступаючі колони на окремі частини, нездатні надати один одному підтримку.

Батальйони спеціального призначення (егери) з гірською підготовкою повинні були завдавати ударів у фланг і тил зупиненим частинам агресора. В цей час війська постійного складу та Мобільний *ландвер* повинні були стримувати удари військ агресора на найбільш небезпечних напрямках і контратакувати.

Як і в інших системах тотальної територіальної оборони її забезпечення передбачало обов'язковий загальний військовий призов всього чоловічого населення з 17 років. Після проходження базової військової підготовки протягом 6-9 місяців, всі резервісти мали регулярно проходити перепідготовку протягом наступних 20 років. Для певних категорій передбачалося можливість альтернативної служби. Незважаючи на підготовку такого

потужного мобілізаційного ресурсу, на кінець Холодної війни загальна чисельність збройних сил після мобілізації планувалася на рівні 200 тис. осіб, на противагу тій самій швейцарській концепції тотальної мобілізації.

Розпад Варшавського пакту та зниження напруження між Заходом та Сходом призвели до фундаментального перегляду політики Австрії у сфері безпеки. Австрійські стратеги відмовилися від підготовки до широкомасштабної агресії, що вимагало оборони всієї території держави. В результаті було проведено перебудову збройних сил країни та прийнято нову військову доктрину. Документ передбачав застосування армії для ліквідації наслідків локальних конфліктів у країнах поблизу австрійських кордонів, які могли викликати переміщення великої кількості біженців та розповсюдження насильства у регіоні. Такі зміни вимагали підготовки військових частин та підрозділів реагування, які мали впоратися з конкретними ситуаціями без проведення загальної мобілізації.

Відповідно, вимоги до підготовки резервних сил постійно знижувались. Чисельність відмобілізованих збройних сил на початку 1990-х була знижена до 120 тис. осіб. Скорочувалися терміни підготовки і перебуван-

ня в резерві для громадян Австрії, більш широко застосовувалася альтернативна служба. Головною загрозою воєнного характеру в цей період вважалися конфлікти на сусідніх з Австрією Балканах.

Подальші зміни пов'язані з приєднанням Австрії до Європейського Союзу в 1995 р. і підписанням Маастрихтського договору 1992 р., який запровадив Спільну зовнішню та безпекову політику (СЗБП) і відкрив перспективу спільної оборонної політики і створення спільної оборони Європейського Союзу. До федеральної конституції Австрії було додане спеціальне положення, з метою забезпечення того, що участь у СЗБП не буде обмежуватися Законом про державний нейтралітет³¹. Після підписання Амстердамської угоди 1997 р. австрійські Національні збори у 1998 р. прийняли іншу поправку до конституції, відповідно до якої Австрія отримала право брати участь у всьому спектрі заходів, що визначаються Петербурзькими завданнями (у бойових місіях в контексті кризового управління, в тому числі – заходах з підтримки миру). У 1996 р. Австрія приєдналася до програми НАТО «Партнер-

ство заради миру» і брала участь у миротворчій місії у Боснії.

Таким чином, Австрія, завдяки своїй активній участі в СЗБП ЄС, радикально змінила свій статус постійного нейтралітету – сьогодні статус цієї країни за принципами міжнародного права відповідає статусу позаблокової, а не нейтральної держави. У даний час безпека Австрії та ЄС нерозривно пов'язані між собою, при цьому найважливішою складовою частиною австрійської політики безпеки є активна участь у міжнародних діях щодо попередження конфліктів і управління кризами.

Наведені зміни у зовнішньополітичних підходах до забезпечення своєї національної безпеки, в умовах фактичної відсутності прямих загроз воєнного характеру для території Австрії, мали визначальний вплив на реформування збройних сил країни та їх резервного компоненту зокрема. Так, програмою розвитку збройних сил 2013 р., їх розгорну- та чисельність становить 55 тис. осіб, а основний бойовий компонент збройних сил налічує 4 бригади постійної готовності (без урахування

повітряного компоненту). Про відмову від проведення в майбутньому широких мобілізацій говорить і той факт, що кількість бойової техніки протягом останніх років також була скорочена майже в 3 рази, що фактично відповідає потребам вищенаведених 55 тисячних розгорнутих збройних сил.

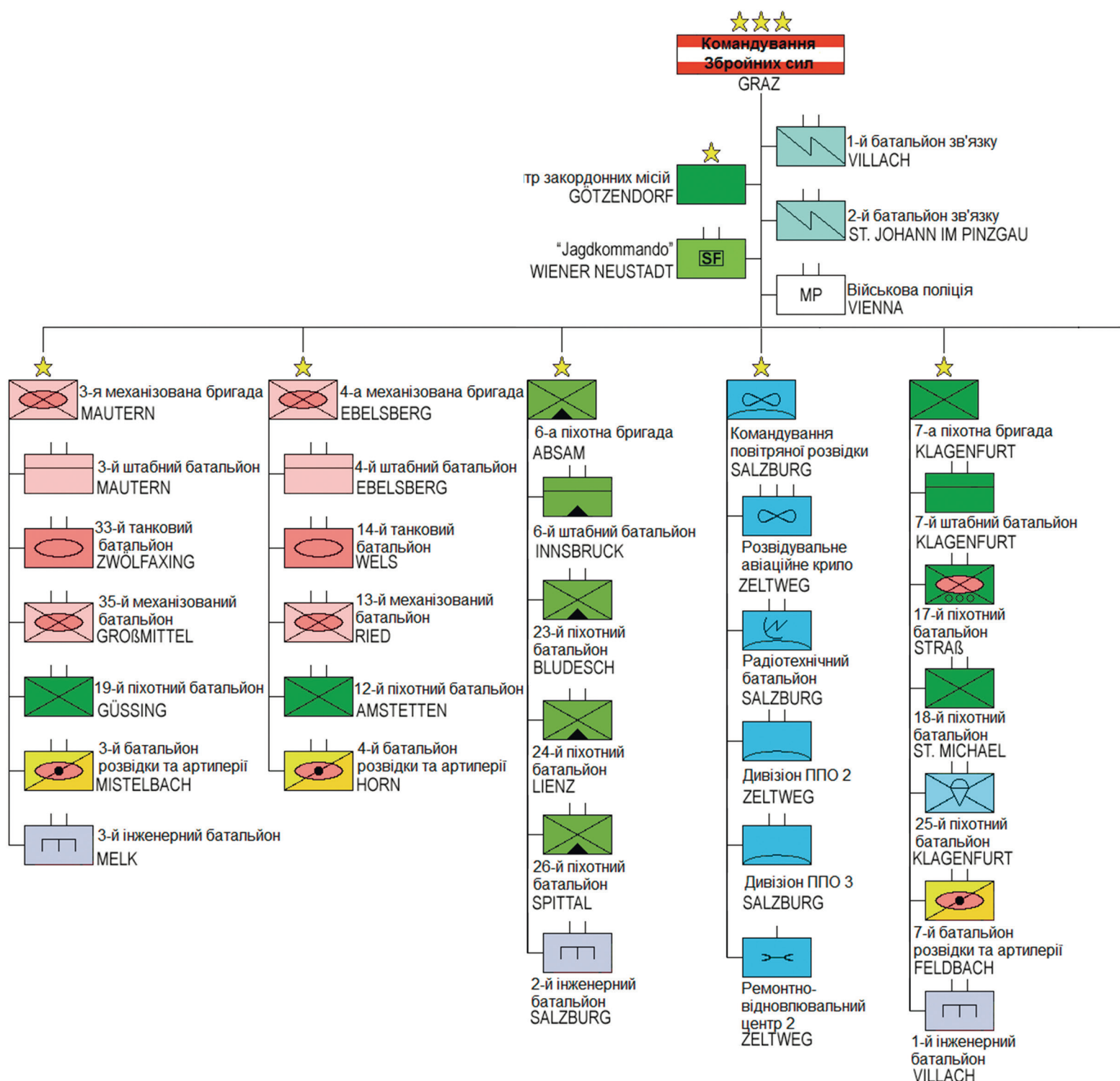
При збереженні загального військового обов'язку, щорічно на військову службу призиваються 22 тис. новобранців із 48 тис. осіб призовного віку. Ще 14 тис. осіб проходять альтернативну службу³².

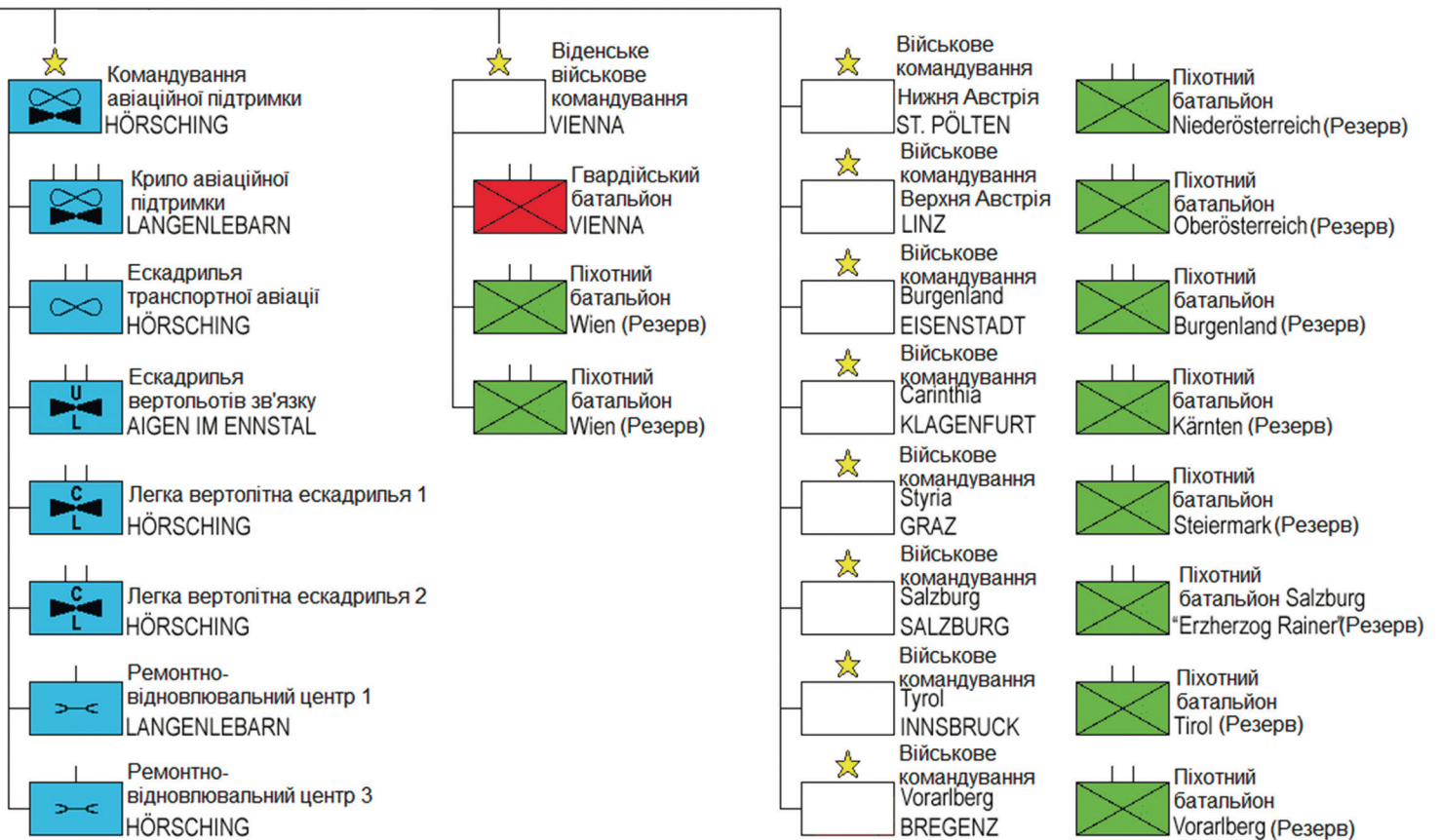
Але найбільших змін зазнали резервні сили (*ландвер*). З 2006 р. служба в резерві, а фактично – планова перепідготовка резервістів, стала добровільною. Жінкам дозволили проходити службу в резерві на добровільній основі ще раніше – з 1998 р.

Отже, на сьогодні служба в резерві ЗС Австрії є добровільною і має міліційний принцип комплектування. Організаційно резервні сили зведені у 9 територіальних командувань, кожному з яких підпорядкований резервний піхотний батальйон (Віденському територіальному командуванню 2 батальйони)

31 Доктрина безпеки і оборони Австрії. 2001. <http://constitutions.ru/?p=5451>

32 Austria - Military Personnel. <http://www.globalsecurity.org/military/world/europe/at-personnel.htm>

та окрема інженерна рота. Також є резервний батальйон МТЗ, який підпорядкований Об'єднаному командуванню тилу, та підрозділ з ліквідації наслідків стихійних лих. Загальна чисельність резерву становить до 20 тис. осіб.

Кожний резервний піхотний батальйон складається зі штабу, штабної роти та трьох піхотних рот. Традиційно, піхотні батальйони мають на озброєнні таке важке піхотне озброєння як ПТУри і міномети. Але сучасною доктриною на піхотні батальйони резерву покладаються такі завдання: допомога при стихійних лихах, допомога поліції безпеки, захист важливих будівель і споруд. Планується, що в подальшому важке піхотне озброєння буде взагалі вилучене, а наголос буде зроблено на підвищенні можливостей з матеріально-технічного і медичного забезпечення, а також зв'язку.

Інженерні роти призначені для підтримки і забезпечення інфраструктури, а також інженерного обладнання території, боротьби зі стихійними лихами. Всі роти мають однаковий рівень підготовки і забезпечення. При цьому рота, яка підпорядкована Віденському територіальному командуванню спеціалізується на задачах з розмінування.

Резервний батальйон МТЗ складається зі штабу, штабної

роти, чотирьох транспортних рот та роти охорони.

Треба сказати, що крім виконання внутрішніх задач, Резерв розглядається як основне джерело комплектування австрійських миротворчих контингентів в операціях за кордоном.

Експерти відмічають, що з 2006 р., коли набір до Резерву став добровільним, відчувається постійний брак резервістів-добровольців. Тому для заохочення до служби в Австрії створена досить гнучка система підготовки і кар'єрного росту для резервістів. Для резервістів також передбачені курси підвищення кваліфікації з цивільних професій, цілий ряд заохочень фінансового характеру.

Вся, дуже детальна інформація наведена на сайті міністерства оборони, включаючи перелік вакансій, у т.ч. в миротворчих операціях, порядок просування по службі, курси перепідготовки і т.ін. Наприклад, резервіст повинен пройти перепідготовку протягом певної кількості днів, але терміни він може визначати сам. Для просування по службі треба закінчити відповідні курси (часто, навіть, дистанційно), а також мати відповідну вислугу в резерві та встановлений термін активної служби для кожного звання/посади. Там же на сайті резервіст може розрахувати своє приблизне

фінансове забезпечення за участь у тій чи іншій операції, навчанні, закордонній місії тощо.

Для того, щоб стати резервістом треба відслужити строкову службу, а далі просуватися системою підготовчих курсів. Претендувати на офіцера може резервіст у званні сержант (вахмістр) і вище. Дуже спрощує просування, особливо для офіцерів, служба в миротворчих місіях, яка зараховується в термін перепідготовки. Часто офіцери резерву, особливо рідких військових спеціальностей (психологи, журналісти і т. ін.) покривають терміни перепідготовки за рахунок закордонних місій, не залучаючись до служби на батьківщині. Призвати резервіста проти його волі можна тільки під час мобілізації, або при проведенні загальних навчань Резерву.

Підготовка резервістів проходить при регулярних військових частинах, в сержантській школі біля міста Лінц та у Військовій академії Марії Терезії.

Отже, в Австрії існує досвід організації системи тотальної територіальної оборони країни з опорою на багаточисельні резервні сили часів Холодної війни. На теперішній час, австрійське керівництво практично повністю відійшло від цієї концепції з огляду на об'єктивну відсутність безпо-

середньої військової загрози території країни. На сьогодні сили Резерву мають добровільний характер комплектування і призначені, в першу чергу, для виконання завдань невійськового характеру в умовах кризових ситуацій. В цілому, вони відповідають характеру загроз для національної безпеки країни, як, наприклад, ситуація із сирійськими біженцями, для блокування яких на австрійському кордоні залучалися резервісти.

При цьому в країні збережена обов'язкова військова служба за призовом, що більше є традицією, ніж необхідністю. У січні 2013 р. в Австрії був проведений загальнонаціональний референдум з питання переходу на повністю контрактне комплектування збройних сил. Але 60% громадян висловились за збереження призову³⁴.

Швейцарія

Для багатьох Швейцарія є взірцем організації системи національної оборони, яка базується на міліційному принципі комплектування національних збройних сил. Фактично, абсолютну більшість особового складу становлять резервісти, а резервістами є переважна більшість чоловічого населення

країни. Цю ситуацію найкраще пояснює швейцарське прислів'я, що в Швейцарії немає армії – Швейцарія сама є армією.

Основою, на якій базується система національної безпеки Швейцарії та побудова національної оборони є нейтральний статус країни, якого, незважаючи на всі зміни воєнно-політичної обстановки в Європі швейцарське керівництво дотримується до сьогоднішнього дня. Швейцарія заявила про політику нейтралітету ще 500 років тому, після Базельського миру 1499 р., який остаточно визнав незалежність швейцарських кантонів від Священної Римської імперії. Політика невтручання у європейські війни була припинена у 1798 р. після фактичного захоплення Наполеоном Швейцарії, яка лише формально залишалася незалежною державою.

Із завершенням Наполеонівських війн у 1814 р. розпочав свою роботу Віденський конгрес, одним із результатів якого стало визнання статусу постійного нейтралітету оновленої Швейцарської Конфедерації. 8 листопада 1815 р. у Парижі був підписаний «Акт щодо визнання та гарантії постійного нейтралітету Швейцарії та недоторканно-

сті її території». Цей документ став основою для подальшого швейцарського державотворення на принципах нейтралітету визнаного усіма провідними європейськими державами у пост-наполеонівській архітектурі європейської безпеки.

Отже, сучасна швейцарська модель почалася з військової реформи 1817 р., яка створила швейцарську армію на основі міліційної системи. У цій армії тільки інструктори були кадровими військовими. Новобранці визначалися шляхом жеребкування з можливістю заміни при розрахунку дві людини на сотню жителів. З самого початку швейцарська система заклала високу норму чисельності армії щодо мирного населення країни. Засноване у 1819 р. федеральне військове училище в Туні, спільні тренувальні табори, швейцарські військові клуби зробили важливий внесок у консолідацію багатомовної нації і формування швейцарської національної ідентичності. Фактично, швейцарська міліційна армія будувала швейцарську націю.

Реформа 1874 р. встановила теперішній загальний призов, а резервісти почали ділитися за прусським зраз-

34 Austrians vote to keep compulsory military service. BBC News. <http://www.bbc.com/news/world-europe-21110431>

ком на *аусцуг*, *ландвер* і *ланд-штурм* (ополчення). У такому вигляді до початку XX століття швейцарська армія стала класикою міліційних систем комплектування регулярних збройних сил.

Треба зазначити, що протягом всієї своєї «міліційної» історії, швейцарська армія практично не воювала. За цей період швейцарські збройні сили мали чотири загальні мобілізації, які були відповіддю на загрозу суверенітету і нейтралітету Швейцарії: у 1856 р. у відповідь на загрозу Пруссії, у 1870-1871 рр. у відповідь на франко-пруську війну, 3 серпня 1914 р. у відповідь на початок Першої світової війни і 1 вересня 1939 року у відповідь на початок Другої світової війни.

Саме під час останньої швейцарська армія отримала реноме «неприступної». Після падіння Франції, у Швейцарії був призначений головнокомандувач – генерал Анрі Гіза і прийнятий план «Національний редут», за яким армія повністю мобілізувалася, всі об'єкти інфраструктури мінувалися, а по периметру країни створювалися кілька ліній військових укріплень для максимального стримування противника. Планувалося, що по ходу просування ворога армія буде відходити в гори, а інфраструктура – повністю знищуватися. Надалі

опір здійснюється напів-партизанськими загонами в пересіченій гірській місцевості. Але найвідомішим наказом Анрі Гіза був наказ вважати будь-які повідомлення про капітуляцію, які виходять від будь-яких державних органів, провокацією.

Вважається, що саме завдяки організації такого «тотального» спротиву німецький Вермахт відмовився від планів окупації Швейцарії. Водночас, швейцарські ВПС були залучені до повітряних боїв Другої світової війни з німецьким «Люфтваффе» і ВПС союзників, які залітали на територію нейтральної країни.

На цьому позитивному досвіді «тотальної оборони» швейцарські збройні сили будувалися в часи Холодної війни, коли міліційна система комплектування досягла свого апогею. Так, чисельність збройних сил перевищувала 800 тис. осіб, що становило 12% населення країни.

Як і у випадку з Австрією, Швейцарія за оцінками свого військово-політичного керівництва не могла бути ціл्लю агресії інших країн. Вважалося, що її територія може стати театром зіткнення Радянської Армії і угруповання НАТО. Використовуючи природно-географічні особливості країни (70% території країни – це гори), збройні сили Швейцарії використо-

вують специфічну стратегію «барикадування в горах», яка передбачає ведення війни спротиву, мінування мостів та гірських вершин тощо.

В рамках організації оборони армія має можливість швидко вивести з ладу мости, тунелі, автостради і залізницю: на випадок атаки планувалося знищити від 3000 до 6000 різних об'єктів транспортної інфраструктури. Для цього швейцарські тунелі і ключові мости мають протитанкові пастки, всередині них вбудовані вибухові пристрої, а залізничні мости запрограмовані в разі вибуху падати на автостради, що під ними. Всі залізничні та автомобільні тунелі підготовлені до підризу так, щоб повністю закрити доступ всередину країни.

На території Швейцарії повно фортів, бункерів і арсеналів оснащених всіма необхідними комунікаціями і абсолютно непомітні ззовні. У Альпах існують постійні укріплення, які включають підземні повітряні бази.

Як було сказано, протягом Холодної війни чисельність швейцарської армії доходила до 800 тис. осіб, що після її закінчення стало абсолютно безглуздом. Ряд політиків і громадських організацій навіть висловлювалися за відмову від збройних сил взагалі. Але початок збройних конфліктів на сусідніх Балка-

нах швидко зупинив такі ідеї.

Вже у 1995 р. була започаткована широкомасштабна військова реформа «Армія 1995», яка зменшила чисельність збройних сил до 400 тисяч (5% від населення країни). Реформою 1995 р. були зменшені терміни дійсної служби та скорочено вік призову за мобілізацією до 42 років. Реформа ліквідувала такі види резерву як *аусцуг* і *ландштурм*, але залишила *ландвер*, який визначався віковою категорією від 32 до 42 років. При загальній мобілізації *ландвер* ставав резервом другої лінії.

Але реформування швейцарських збройних сил на цьому не зупинилося. 18 травня 2003 р. громадяни Швейцарії на референдумі проголосували за проведення нової військової реформи, названої «Армія-XXI». Реформа передбачала нове значне скорочення збройних сил Швейцарії. Починаючи з січня 2004 року, кількість особового складу збройних сил була скорочена до 220 тис. осіб (2,5% від населення країни), включаючи в це число і 80 тисяч резервістів. У 2013 р. чисельність збройних сил Швейцарії склала 155 тис. осіб. На 2016 р. в рядах збройних сил Швейцарії планова-

лося залишити лише 100 тис. осіб і до 30 тис. ландверу.

Особливістю швейцарської армії, яка власне і перетворює її в міліційну, є передача державою особистої стрілецької зброї, обмундирування і спорядження солдата на його особисте утримання навіть тоді, коли він числиться резервістом в *ландвері*. Це дає значну економію коштів військовому відомству, дозволяючи економити на складах, а у разі потреби максимально швидко провести мобілізацію. Зброя, обмундирування і спорядження резервісти зберігають вдома. З 1952 р. військовослужбовці і резервісти тримали вдома і боєприпаси до особистої зброї. З 2007 р. з міркувань безпеки боєприпаси тримаються на армійських складах.

Як було сказано вище, практично весь склад збройних сил Швейцарії є резервістами. Тільки до 9 тис. осіб є кадровими військовими, більшість з яких служить у ВПС³⁵. Але тут є певні особливості.

Так, вік призову на обов'язкову військову службу для придатних до неї швейцарських громадян встановлено з 19 до 26 років. Тривалість обов'язкової військової служби в Швейцарії для рядового складу визначається у 260

днів, який розбивається на початкову військову підготовку протягом 18 тижнів та наступні після неї сім зборів по три тижні кожен – 21 тиждень упродовж наступних 10 років. При цьому, військові збори віднесені до категорії обов'язкової військової служби.

Отже чисельність збройних сил визначається саме цією категорією – військовозобов'язаних від 19 до 32 років, які проходять обов'язкову службу протягом поточного року. Насправді, одномоментна чисельність збройних сил рідко перевищує 25 тис. осіб: 9 тис. постійного складу, плюс 10-15 тис. перемінного (резервістів, які проходять базову підготовку, або перепідготовку). Всього за рік, за рахунок постійної перепідготовки і набираються ті 100 тис. осіб, з яких 20-22 тис, це новобранці. Фактично, в основній своїй частині швейцарська армія не знає існування постійного особового складу – це безперервний кругообіг зборів з перемінним складом.

Зазначена система покликана фіксовано підтримувати якісний резерв, який фактично є мобілізаційним ресурсом першої лінії, протягом 10 років після завершення першого етапу обов'язкової військової підготовки. Така си-

35 Швейцарська модель. Народний Оглядач. 11 березня 2013 р. <http://www.ar25.org/article/shveycarska-model.html>

стема фіксованих зборів має розвинену кадрову та іншу матеріальну інфраструктуру для обов'язкової військової перепідготовки міліційного складу армії. Особливістю швейцарської системи є наявність великої кількості чисто навчальних з'єднань³⁶.

З 1996 р. у Швейцарії введена альтернативна служба³⁷. Вона може включати в себе соціальну роботу, реконструкцію пам'яток, допомогу літнім особам тощо. Така служба триває 340 днів, на 50% довше військової. Будь-який чоловік призовного віку може подати заяву про бажання проходити цивільну службу замість військової. Останні роки альтернативну службу щорічно проходять більше 15 тис. осіб призовного віку.

Не більше 20% чоловіків призовного віку взагалі не проходять дійсну або альтернативну службу. Це, як правило, пов'язано зі станом здоров'я. Також не призиваються особи, які отримали швейцарське громадянство після 25 років. Для цих категорій передбачене додаткове податкове навантаження у 3% від сукупного доходу.

Що стосується командного складу, то термін обов'язкової служби простого унтер-офіцера визначено у 430 днів, 500 днів для старшого унтер-офіцера та 600 днів – для *субалтернів* (офіцерів запасу). Майбутні унтер-офіцери і *субалтерни* резерву проходять спеціальні «Кадрові підготовчі курси» (KVK). Всі курси підготовки і перепідготовки командного складу відбуваються на базі Коледжу збройних сил.

Після досягнення 32 років за умови вислуги необхідних 260 днів, військовозобов'язаний переводиться в резерв, або як він офіційно називається – *ландвер*. В *ландвері* резервісти перебувають до досягнення 42 років. За ці 10 років резервіст повинен три рази пройти перепідготовку по 2 тижні. Тому, незважаючи на те, що мобілізаційний ресурс *ландверу* становить близько 200 тис. осіб, його фактична чисельність визначається тільки тими, хто проходить перепідготовку в поточному році. Як правило це 30-32 тис. осіб.

Ландвер не застосовується для комплектування бойових частин (сухопутні війська

мають у своєму складі 9 бригад), або частин забезпечення першої лінії. Задача *ландверу* – охорона об'єктів інфраструктури, служба на гірських оборонних спорудах у глибині території, різні допоміжні функції тощо. Організаційно сили *ландверу* зведені в окремі роти і батальйони, які під час мобілізації підпорядковуються 4-м територіальним командуванням³⁸.

Отже, не дивлячись на постійне реформування, в умовах кардинальних змін воєнно-політичної обстановки в Європі після 1991 р, збройні сили Швейцарії зберігають свій традиційний міліційний характер. В умовах відсутності прямих загроз воєнного характеру вони залишаються головним гарантом безпеки Конфедерації, і в нових умовах зосереджуються на таких завданнях як допомога цивільному населенню в разі терористичної атаки, пандемії або природних катастроф. Крім цього, служба в армії має велике соціальне і громадське значення. Армія в Швейцарії була і залишається одним з основних об'єднавчих елементів суспільства.

36 Резервісти — основа армій багатьох країн світу. Народна Армія. 17 червня 2016 р. <http://na.mil.gov.ua/33510-rezervisti-osnova-armij-bagatoh-krayin-svitu>

37 Урс Гайзер (Urs Geiser). Чи є майбутнє у масової армії? SWI. www.swissinfo.ch/rus/есть-ли-будущее-у-массовой-армии-/34729820

38 Сайт Збройних Сил Швейцарської Конфедерації. <http://www.vtg.admin.ch/internet/vtg/de/home.html>

При цьому, в швейцарському суспільстві постійно точиться дискусія щодо переходу на добровільний принцип комплектування і відмови від великих резервних сил. З 1991 року в країні пройшло вже три референдуми з цього питання. Але і зараз більше 70% швейцарців залишаються вірними загальному призову, хоча військову службу зараз проходять не більше 40% призовного контингенту.

В останні роки, у зв'язку зі змінами в Європі та світі, в уряді та громадській думці Швейцарії набирає ваги настрій на користь посилення інтеграції з ЄС і більш гнучке трактування принципу нейтралітету: забезпечення національної безпеки; вироблення позиції щодо приєднання до режимів санкцій Ради Безпеки ООН; співробітництво з Європейським Союзом. Відповідно до завдань національної зовнішньої політики, Швейцарія поступово нарощує свою участь в органах, що займаються питаннями контролю над озброєннями і роззброєнням, надає цивільний і військовий персонал для міжнародних миротворчих місій, у т.ч., в якості спостерігачів ООН і ОБСЄ.

Більш того, з 1996 р. Швей-

царія бере участь у Програмі «Партнерство заради миру» (ПЗМ) в рамках НАТО. В принципі це пов'язано з тією роллю, яку НАТО почало відігравати у вирішенні кризових ситуацій на Балканах – сусідньому для Швейцарії регіоні, від якого потенційно могла надходити загроза для країни³⁹.

Але Швейцарія не має наміру взагалі будь-коли стати членом НАТО, оскільки це б суперечило її позаблоковому статусу і принципу озброєного нейтралітету. Тому роль країни у програмі ПЗМ передбачає участь виключно у гуманітарних акціях, заходах з підтримки миру, наданні допомоги у випадках катастроф, санітарних навчаннях. Так, будь-яка участь військових підрозділів у будь-яких збройних акціях виключається.

Отже, швейцарська політика нейтралітету на сьогодні перебуває ніби на перехідному етапі – від механізму захисту національних інтересів та самоізоляції до інструмента активної зовнішньої політики. Незважаючи на нападки з різних сторін, постійний нейтралітет Швейцарії має солідний запас міцності і, очевидно, збереже своє значення на тривалу перспективу. Відповідно, мі-

ліційний принцип побудови національних збройних сил, як основи нейтрального статусу, також буде збережено у досяжному майбутньому.

Фінляндія

Збройні сили Фінляндії були створені у 1918 р., коли після революції в Російській імперії Фінляндія оголосила про незалежність, за яку довелося пізніше воювати. Маючи неспівставні територію і людські ресурси із більшовицькою Росією і протяжний кордон більше 1 тис. км, усі свої зусилля маленька Фінляндія витрачала на оборону від загроз зі Сходу. Вміло використовуючи природні особливості і будуючи з кінця 1920-х років мережу потужних оборонних укріплень Фінляндія виявилась більш готовою до «Зимової війни» з СРСР. І хоча вона зазнала поразки, втративши територію і багато бійців, Фінляндія зберегла незалежність.

На Фінляндію, як одну з переможених країн у Другій світовій війні, поширювалися положення Паризьких мирних угод від 1947 р., які передбачали багато військових обмежень. Оскільки на території Фінляндії перебу-

39 Політика європейських нейтральних країн щодо питання про колективну безпеку та оборону. Аналітична записка. НІСД. <http://www.niss.gov.ua/articles/971/>

вали лише радянські війська, для подальшого розвитку вирішальними були передусім відносини з СРСР. У «Договорі про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу між СРСР та Фінляндською Республікою», підписаному у квітні 1948 р., підкреслюється «прагнення Фінляндії залишатися в стороні від протиріч між інтересами великих держав і висловлюється неухильне прагнення до співпраці в інтересах підтримки міжнародного миру і безпеки відповідно цілям і принципам ООН»⁴⁰.

Крім того, Фінляндія взяла на себе зобов'язання у разі військового нападу на Фінляндію або на СРСР через територію Фінляндії, використати всі засоби для своєї оборони, а за необхідності після взаємної домовленості звернутися по допомогу до Радянського Союзу. В договорі безпосередньо не йшла мова про нейтралітет, але фактично він визнавався з боку СРСР. Такий стан «зв'язаних рук» Фінляндії увійшов до політичного сленгу західної дипломатії як «фінляндизація».

Як вже було зазначено, Паризький мирний договір 1947 р. обмежив розміри оборонних сил Фінляндії до

мінімальних потреб оборони. Він встановлював певні обмеження на кількісні та якісні параметри збройних сил мирного часу. Зокрема, їх чисельність не повинна була перевищувати 41,9 тис. осіб, з них у сухопутних військах – 34,4 тис., у військово-повітряних силах – 3 тис. і 60 бойових літаків, у військово-морських силах – 4,5 тис. і загальний тоннаж кораблів флоту не більше 10 тис. т. Заборонялося мати атомну зброю, літаки-бомбардувальники, керовані снаряди і торпеди, підводні човни і торпедні катери. В подальшому деякі положення договору були переглянуті. Так, у 1963 р. Фінляндії було дозволено купувати в оборонних цілях керовану ракетну зброю (ракети класу «корабель – корабель» і «земля – повітря», ПТРК), а в 1990 р. фінський парламент скасував статтю договору, яка обмежувала чисельність збройних сил і використання будь-яких видів зброї, за винятком ядерної.

На початку 1960-х років фіни прийняли концепцію про територіальну оборону на випадок партизанської війни. Фінляндія була поділена на сім військових

округів, кожен з яких був здатен самостійно відбити напад агресора. Ця система базувалася на досвіді Другої світової війни, також прикладом служив досвід визвольних воєн, що відбувалися в країнах «третього світу». Одночасно територіальна оборона була спрямована на запобігання радянським спробам вторгнення, що було її найпершою, але неафішованою метою.

Протягом десятиліть оборонна політика Фінляндії залишалася незмінною. Незначні нюанси довгий час ніяк не позначалися на концепції нейтралітету – наріжному камені фінської зовнішньої політики. Головними ознаками оборонної політики Фінляндії була система тотальної територіальної оборони, загального призову та захисту всієї території країни. Головним завданням сил оборони території визначалося підтримання боєготовності невеликих військових частин, завданням яких є захист ключових об'єктів та недопущення доступу агресора до спеціально визначених районів країни. Ці частини також мали надавати підтримку місцевим органам влади у захисті життєво важ-

40 Хенрік Мейнандер. Історія Фінляндії. Лінії, структури, переломні моменти. 2006 р. <http://territa.ru/load/1-1-0-6033>

ливих функцій суспільства. Головну увагу збройних сил Фінляндії було спрямовано на підготовку маневрених (оперативних) сил, які можуть використовуватися на всій території країни. Мета маневрених сил – відбиття наступу та розгром військ противника в об'єднаних операціях.

У 1960-80 роках 5-ти мільйонна Фінляндія могла виставити проти СРСР 500-тисячне угруповання військ, яке діяло на добре підготовленій до оборони місцевості. Система оборони включала сильно укріплену лінію «Салппа» на південному напрямку, підготовлену до оборони широку систему озер на центральному напрямку, важко прохідну місцевість на північному напрямку, де вся транспортна мережа з радянської сторони мала лише п'ять доріг. На узбережжі Фінської затоки була обладнана потужна система мінних загороджень та берегових укріплень. Всі ці елементи підготовки території до оборони зберігаються в певному вигляді і до теперішніх часів.

Із закінченням Холодної війни основні зміни в системі національної безпеки Фінляндії торкнулися в першу чергу її зовнішньополітичних пріоритетів. В той же час, система побудови національної оборони не зазнала суттєвих змін. В основному

були оптимізовані органи військового управління та територіальна структура. Чисельність збройних сил військового часу зберігалася на достатньо високому рівні у 450 тис. осіб. Система тотальної територіальної оборони, загального призову та захисту всієї території країни так і залишились головними ознаками оборонної політики Фінляндії.

Територіальна оборона Фінляндії полягає у веденні оборонних дій всередині країни. Головною метою є утримання стратегічно важливих підготовлених районів для того, щоб затримати наступ противника, нанести йому максимальні втрати і створити необхідні умови для завдання поразки в потрібному місці і у вигідний час. З огляду на особливості географії країни та інші чинники головна роль у відбитті агресії належить Сухопутним військам, які приділяють значну увагу вивченню тактики диверсійних та партизанських дій. Тотальність оборони Фінляндії означає, що сфера національної оборони включає окрім воєнної оборони також і економічну оборону, цивільну оборону, інформаційну сферу, сферу соціального забезпечення та медичного обслуговування, телекомунікації, а також підтримання громадського порядку в надзвичайних ситуаціях.

Сили оборони, окрім традиційних для війська завдань захисту суверенітету і територіальної цілісності, участі у миротворчих операціях тощо, мають і внутрішні завдання. Вони повинні, у передбачених законом випадках, приймати участь у пошуково-рятувальних операціях і надавати допомогу у забезпеченні законності і порядку в країні.

У свою чергу, Фінляндія розглядає здобуття членства в Євросоюзі у 1995 р. як фундаментальний вибір у сфері зовнішньої політики, безпеки та економіки. Треба зазначити, що після цього вибору «мова нейтралітету» вийшла з офіційного вжитку. Замість неї з'явилися заяви: спершу про те, що «Фінляндія не є союзником будь-якого військового блоку», а після Лісабонського договору ЄС про те, що «Фінляндія не є членом будь-якого військового альянсу».

Також з 1994 р. зазнали суттєвих змін відносини Фінляндії з НАТО, коли вона приєдналася до програми Партнерства заради миру (ПЗМ). Найбільш помітним аспектом відносин стала участь Фінляндії в операціях з урегулювання криз під егідою НАТО. Із 1990-х років Фінляндія, прагнучи максимально наблизитися до стандартів НАТО, співпрацює з Альянсом у сфері матеріаль-

но-технічного забезпечення армії, а також використовує Процес планування та оцінки сил (PARP) та власні Цілі партнерства (PG) для зміцнення національної оборони.

Варто відзначити, що таке суттєве розширення та поглиблення співпраці не було проектом лише декількох партій, а здобуло підтримку широкого спектру фінських політичних сил. Це уможливило довгострокове і стабільне планування для різних урядових агенцій і міністерств, які залучені до процесу співпраці з НАТО.

Втім, незважаючи на таке поглиблення співпраці, питання членства Фінляндії у НАТО поки відсутнє на порядку денному. В першу чергу – через позицію Росії, яка чітко дає зрозуміти, що, на її погляд, Фінляндія не має вступати до Альянсу і що подібний крок призведе до серйозних наслідків.

Російську агресію проти Грузії 2008 р. у Фінляндії прийняли як потенційну військову загрозу з боку Росії, що знайшло своє відображення в документах з оборонного планування. Зокрема, було підкреслено, що Фінляндія як незалежна країна не може покладатися на політичні переговори і повинна за необхідності мати реальний потенціал для відбиття нападу агресора. Це потребує збереження принципу то-

тальної територіальної оборони і загальної військової повинності. В разі війни на оборону фінської держави повинні бути мобілізовані всі економічні та інші ресурси суспільства (ще у 2006 р. уряд Фінляндії схвалив програму заходів щодо збереження життєздатності фінської держави в умовах війни).

В той же час було прийнято рішення про поступове скорочення збройних сил військового часу з 450 до 350, а потім і до 230 тис. осіб, з акцентуванням зусиль на їх технічне переоснащення. Планувалося, що нова структура буде сприяти зміцненню місцевої самооборони.

Чисельність збройних сил мирного часу достатньо мала – лише 12,5 тис. осіб, включаючи цивільний персонал. З урахуванням призовників і резервістів, які одночасно проходять підготовку, ця цифра становить 20-22 тис. осіб. Як і у швейцарській моделі структура збройних сил мирного часу в першу чергу спрямована на постійну підготовку і перепідготовку резервістів.

Так у сухопутних військах на сьогодні налічується чотири єгерські (механізовані), бронетанкова та артилерійська бригади, шість піхотних бригад (кадровані), два єгерських полки, частини бойового забезпечення тощо. Всі бригади за штатом мирно-

го часу укомплектовані на 30% і здійснюють в основному навчальні функції. Вони комплектуються резервістами під час мобілізації до повного штату. Шість піхотних бригад при мобілізації розгортаються фактично з нуля. Зазначені з'єднання фактично становлять оперативний компонент сухопутних військ, який призначений для ведення оборонних і наступальних дій, його чисельність у військовий час може становити більше 60 тис. осіб. Відповідно до мобілізаційних планів, розгортання угруповання воєнного часу має відбутися протягом 72 годин. Вважається, що повне розгортання збройних сил Фінляндії до чисельності у 230 тис. осіб може зайняти від 1 до 4 тижнів.

Іншим компонентом системи оборони є Територіальні війська збройних сил Фінляндії, які включають війська місцевої оборони і частини підтримки. Формування місцевої оборони призначені для ведення бойових дій у межах своєї зони відповідальності з метою забезпечення розгортання регулярних частин і підрозділів. На них покладається охорона великих транспортних вузлів, аеродромів, портів, важливих військових, державних і промислових об'єктів, а також боротьба з повітряними і морськими десантами

в тилі районах. Війська місцевої оборони зводяться в батальйони, роти і дивізії. У разі просування противника вглиб країни з цих підрозділів планується створювати партизанські загони, основними завданнями яких буде порушення комунікацій противника, систем управління військами та постачання, ведення розвідки тощо. При спільних діях з військами загального призначення підрозділи місцевої оборони передаються до їх складу.

Війська місцевої оборони укомплектовуються військово-визволювальними старших вікових груп (від 35 років), оснащені застарілою зброєю і бойовою технікою, але мають високий ступінь мобілізаційної готовності та добре підготовлені для дій у конкретному районі. Час відмобілізування військ місцевої оборони становить 1–2 доби. Їх чисельність по мобілізації встановлена на рівні не менше 100 тис. осіб. Задачі щодо розгортання військ територіальної оборони покладено на 12 регіональних відділів у справах резерву (аналогів військкоматів), на які в мирний час покладені завдання із забезпечення мобілізаційної готовності держави.

Частини (підрозділи) підтримки вирішують завдання всебічного забезпечення дій оперативних військ і формувань місцевої оборони. Вони включають підрозділи бойового забезпечення (РХБЗ та інженерні), матеріально-технічного забезпечення, військової поліції і залізничних військ. Ці війська комплектуються відповідними фахівцями та особами, обмежено придатними до військової служби.

Треба зазначити, що Військово-повітряні сили Фінляндії, як і інших нейтральних європейських країн (Австрії, Швейцарії) є формуванням постійної готовності і при мобілізаційному розгортанні доукомплектовуються незначною кількістю допоміжного персоналу. В той же час, у військово-морських силах при мобілізації відбувається розгортання бригади берегової оборони, яка має 30% комплектацію мирного часу, та екіпажів кораблів (мають 50% комплектацію мирного часу).

Збройні сили комплектуються на основі закону про військовий обов'язок, призовний вік – від 18 до 30 років, термін дійсної служби – 6, 9 та 12 місяців, – в залежності

від військового фаху. 12 місяців готують офіцерів резерву, сержантів та технічних спеціалістів, наприклад, танкістів. 9 місяців служать окремі категорії, які потребують певної спеціальної підготовки. Решта, приблизно половина, служить 6 місяців.

Щорічно первинну військову підготовку у збройних силах проходять 20-21 тис. новобранців. При цьому, зниження цього показника з 30 тис. за останні 10 років пов'язане більшою мірою з демографічними проблемами Фінляндії. Військово-визволювальними у фінській армії є всі здорові чоловіки віком від 18 до 60 років⁴¹. Жінки можуть теж служити у фінській армії, якщо вони здорові і мають бажання послужити.

Якщо поважна причина (наприклад, віросповідання) не дозволяє проходити службу в звичайному порядку, то юнаки йдуть на цивільну (альтернативну) службу, яка зазвичай проходить у лікарнях, будинках престарілих, в різних соціальних службах, де вони працюють повний робочий день, терміни такої служби збільшуються і складають близько 400 діб. Але число «альтернативників» невелике – престиж військо-

41 Сили самооборони Фінляндії - батьківщини «коктейлю Молотова». 12 березня 2014 р. http://aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=3069

вої служби в Фінляндії традиційно високий, це вважається «зобов'язанням і обов'язком справжнього чоловіка».

Служба в армії надзвичайно престижна – у призовних обстеженнях беруть участь понад 98% призовного контингенту, у тому числі і ті, хто проживає за кордоном. За медичними показниками у Фінляндії непридатними до служби визнається до 10% юнаків, але ті, хто мають обмеження за станом здоров'я можуть за бажанням проходити службу у частинах забезпечення.

Випадки ухилення від служби в армії вкрай рідкісні. У фінському суспільстві навіть непристойно зізнатися, що ти не служив в армії, це може зіпсувати кар'єру навіть банківському працівнику або вченому, не кажучи вже про політика. Близько 80% усіх фінських чоловіків пройшли через армію. Наприклад, великий відсоток керівників потужних підприємств має статус резервіста. Строкова служба добре стимулюється пільгами при вступі до вузу, грошовим утриманням, відпустками тощо.

Після проходження строкової служби всі військовослужбовці переходять в резерв. На відміну від Австрії та Швейцарії, фінські резервісти не мають на зберіганні вдома не тільки особистої зброї, але і будь-якого спо-

рядження. Відповідно до сучасних правил, у разі оголошення мобілізації, резервіст має взяти із собою тільки документи і смартфон, все інше він отримає в армії.

Підтриманню належного рівня мобілізаційних ресурсів приділяється постійна і значна увага. Всі категорії резервістів регулярно проходять відповідну перепідготовку, причому, один раз у 5 років беруть участь у навчаннях у складі військової частини повного штату. По закону військовозобов'язані мають проходити перепідготовку майже щорічно, але резервістів викликають на військові збори раз в два або три роки. Під час зборів, які тривають від двох до трьох тижнів в основному проходять тактичні навчання. До такої перепідготовки щорічно залучається до 25 тис. резервістів.

На сьогодні велика роль у перепідготовці резервістів за замовленням міністерства оборони відводиться Національній Асоціації сприяння обороні Фінляндії (НАСОФ), чим знижується навантаження на структуру збройних сил. В середньому, на базі НАСОФ проходять перепідготовку ще до 16 тис. резервістів щорічно.

Згідно з фінською доктриною загальної оборони всі громадяни країни повинні допомагати збройним силам.

Для підготовки населення до можливих бойових дій і створена НАСОФ. Це незалежна громадська організація, яка тісно співпрацює з міністерством оборони, і завданням якої є сприяння державі в проведенні курсів військової підготовки. НАСОФ була заснована в 1993 р., і з того часу через її тренування пройшло близько 700 тис. громадян Фінляндії. НАСОФ регулярно проводить тренінги для цивільного населення віком від 15 років. Військова підготовка на курсах відбувається за декількома напрямками: загальне військове навчання, спеціалізоване навчання та курси командирів.

Діяльність Асоціації регулюється спеціальним законом, в якому прописано, що НАСОФ займається добровільною військовою підготовкою та інформує своїх громадян про їх можливу участь в захисті Батьківщини. Велику роль в Асоціації відводять жінкам, які тут займаються в однакових умовах з чоловіками. НАСОФ має свої філіали в усіх провінціях країни. В асоціації безліч організацій, як, наприклад, Співтовариство мисливців або Жіноча ліга оборони, які також знають, що робити в разі війни.

Управління Асоціацією здійснюють офіцери Резерву Армії, які й формують порядок денний курсів військо-

вої підготовки. Міністерство оборони Фінляндії, яке координує діяльність НАСОФ виділяє Асоціації приміщення, полігон, техніку, зброю та боєприпаси на військовій базі Сантахаміна в Гельсінкі.

В цілому, мобілізаційна готовність армії Фінляндії оцінюється достатньо високо. Цьому сприяють надзвичайно грамотна система армійської підготовки на основі загального військового обов'язку та чіткі мобілізаційні плани.

Традиційно велика увага приділяється підготовці та професійному вдосконаленню командного складу резерву, особливо офіцерського корпусу – кістяка армії військового часу.

Майбутні унтер-офіцери підбираються на добровільних засадах з урахуванням підготовки та індивідуальних особливостей кандидатів. На початковому етапі слухачі проходять навчання в унтер-офіцерських школах першого ступеня за програмою загальновійськової командирської підготовки протягом семи тижнів. Потім частина з них продовжують підготовку в школі унтер-офіцерів резерву другого ступеня (дев'ять тижнів), а інші направляються

на навчання в школах офіцерів резерву (14 тижнів).

Після закінчення навчання офіцери й унтер-офіцери резерву проходять службу на відповідних посадах протягом 23-28 тижнів у навчальних підрозділах, а потім протягом дев'яти тижнів у розташованих бойових частин.

В інтересах отримання середньої військової освіти унтер-офіцерським і молодшим офіцерським складом у кожному виді збройних сил країни створені відповідні навчальні заклади рівня училища виду збройних сил. У цих військових навчальних закладах, крім підготовки кадрових військових, діють курси підвищення кваліфікації і перепідготовки, на яких офіцери резерву отримують додаткову освіту.

Отже, незважаючи на те, що нейтралітет Фінляндії сьогодні достатньо умовний, залишається досить актуальною доктрина тотальної оборони всієї території країни з опорою за загальний військовий обов'язок та чисельні підготовлені мобілізаційні ресурси. І це є головною відмінністю від таких традиційно нейтральних країн як Австрія та Швейцарія. Головною при-

чиною цього є наявність потенційної військової загрози з боку Росії, що негласно визнається керівництвом Фінляндії, особливо з огляду на 1340 кілометрів спільного фінсько-російського кордону.

Навіть після закінчення Холодної війни у Фінляндії не відбулося суттєвих змін у підходах до забезпечення національної оборони. Найбільш показовим тут є збереження високого рівня підготовленого резерву для комплектування розгорнутих сил оборони країни, який довго зберігався на рівні 450 тис. осіб, а зараз скорочений до 230 тис. осіб⁴². Це в той час, коли відповідний показник у збройних силах Австрії був скорочений у 3,5 рази (з 200 до 55 тис. осіб), а у еталоні міліційної системи – Швейцарії – у 4,5 рази (з 650 до 150 тис. осіб).

Також Фінляндія не проводила різких скорочень бойової техніки та озброєнь. Зокрема, якщо Австрія та Швейцарія мають показник скорочень основних озброєнь сухопутних військ за останні 20 років у 2,5-3,5 разів, то Фінляндія тільки у 1,3-1,5 рази⁴³.

В той же час, фінські громадяни демонструють

42 Чарлі Салоніус-Пастернак. Фінський досвід нейтралітету. Що треба врахувати Україні? Європейська правда. 05 серпня 2015 р. <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/08/5/7036497/>

43 Про реформування Збройних сил Фінляндії. Зарубіжний воєнний огляд. №2, 2014

досить високе розуміння рівня загроз національній безпеці та готовність захищати свою батьківщину. Так, згідно з результатами опитування, організованою Консультативною радою оборонної інформації, 78% громадян вважають, що Фінляндія може стати об'єктом агресії. 84% чоловіків і 73% жінок переконані, що фіни повинні захищати себе у війні, навіть якщо її характер буде несприятливим⁴⁴. Більшість громадян (87%) готові взяти участь в обороні країни. ¾ респондентів вважають, що Фінляндія повинна зберегти чинну систему загального призову.

Після російського військового вторгнення на територію України, міністерство оборони Фінляндії вжило ряд кроків по підвищенню готовності збройних сил до оборони країни, у тому числі й мобілізаційної готовності резервістів⁴⁵. Так, було збільшено чисельність резервістів, які проходять щорічну перепідготовку з 6 до 18 тис. осіб. Було проведено перевірку всього мобілізаційного ресурсу, який становить на сьогодні більше 900 тис. осіб, шляхом

уточнення мобілізаційного обліку даних. В перший раз за останні десятиліття проведено мобілізаційний облік транспортних засобів підвищеної прохідності, який перебуває в особистому користуванні або народному господарстві країни. Також планується внесення законодавчих змін у порядок призову резервістів з метою прискорення цього процесу, уточнення планів розгортання збройних сил і т.ін.

2. Резерв на пострадянському просторі. Теорія та практика.

Грузинський досвід формування резерву і його практична перевірка в бойових діях 2008 р.

Практика побудови резерву нейтральними європейськими державами демонструє, як відносно невелика держава здатна побудувати систему оборони, подолання якої може викликати труднощі у істотно сильнішого противника. До сильних сторін зброй-

них сил таких держав можна віднести чітке розуміння своїх можливостей і вибір найбільш адекватних стратегій оборони та розвитку своєї військової організації. У той же час, європейські моделі резерву Австрії, Швейцарії та Фінляндії поки не підтвердили на практиці закладених в них положень. Тому варто вивчити практичний досвід застосування резервних формувань, який отримали інші держави.

Серед таких держав можна виділити Грузію, яка будувала свою систему резерву для протидії армії набагато потужнішої держави – Росії. Грузинська система була практично перевірена в ході п'ятиденної війни у серпні 2008 року. В цілому, грузинська система резерву зразка 2008 року виявилася абсолютно неефективною. Однак це не означає, що всі принципи, закладені в її основу, виявилися помилковими. Тому вважається за доцільне проаналізувати, чим керувалося грузинське керівництво при побудові системи резерву, які помилки були допущені і які об'єктивні чинники не дозволили грузинським резервістам

44 Онуки Маннергейма. Тиждень. 28 травня 2016 р. <http://tyzhden.ua/World/166000>

45 Армия профессиональных резервистов. Народная Армия. 1 января 2016 г. <http://na.mil.gov.ua/28290-armiya-profesijnix-rezervistiv>

вплинути на хід і результат бойових дій.

Після поразки у війні з Росією погляди військово-політичного керівництва Грузії на систему резерву були піддані ревізії на основі бойового досвіду, тому нова система, що стала продуктом такого переосмислення представляє ще більший практичний інтерес.

Практичне формування організованого резерву Збройних Сил Грузії відбувалося в період правління президента Мікаела Саакашвілі. Після приходу до влади в кінці 2003 р. і успішного вирішення Аджарської кризи навесні 2004 р., нова грузинська влада спробувала позбавити незвану Південну Осетію основного джерела доходів від транзиту контрабанди з Росії в Грузію. Виставлення митних постів і закриття Ергнетського ринку призвело до збройної ескалації між грузинськими силовими структурами і осетинськими збройними формуваннями.

Хоча бойові дії носили досить обмежений масштаб і закінчилися практично безрезультатно, вони наочно продемонстрували слабкість грузинської армії і формувань МВС, у тому числі, й кількісну. Після закінчення бойових дій у 2004 р., поряд з нарощуванням кількісних і якісних показників регуляр-

ної армії, була прийнята перша програма резерву.

Згідно з цією програмою у складі Національної Гвардії Грузії було сформовано 27 резервних піхотних батальйонів, переважно в районах прикордонних з Росією і неконтрольованими частинами грузинської території – Абхазією і Південною Осетією. Штатна чисельність грузинських резервних батальйонів першої хвилі становила близько 350 осіб. Уже в грудні 2004 р. закінчив навчання 7-й батальйон, а навчання всіх 27 батальйонів завершилося у 2006 році.

Варто відзначити, що і в рамках першої, і в рамках наступної програми резерву керівництво Грузії більше приділяло увагу кількісним, ніж якісним показникам. Підготовка резервістів носила хоч і насичений за темами, але досить короткочасний характер і тривала всього 3 тижні. Таким чином, резервісти Національної Гвардії Грузії мали тільки базову підготовку і не могли вважатися ефективними військовослужбовцями, хоча на папері 27 резервних батальйонів виглядали значною силою, особливо на тлі всього 12 регулярних піхотних батальйонів грузинської армії.

Особливістю таких формувань був добровільний спосіб комплектування. Для

популяризації служби в резерві навчання за даною програмою проходили родичі вищого керівництва країни (брат президента, брат міністра оборони і т.д.).

Крім того, у спадок від правління Едуарда Шеварднадзе новим грузинським властям дісталася добровільне резервне формування «Монадіре» («Мисливець»), яке складалося зі сванів Кодорської ущелини (Абхазька Сванетія, «Верхня Абхазія») і, по суті, було приватною армією місцевого авторитета Емзара Квіціані. Це формування було фактично ліквідоване в 2006 р. після встановлення ефективного державного контролю над Кодорською ущелиною силами грузинської армії та МВС.

Після завершення у 2006 р. програми зі створення мережі з укомплектованих добровольцями 27 батальйонів Національної Гвардії, керівництво Грузії мабуть дійшло висновку, що одних добровольців для оборони проти Росії явно недостатньо. Тому 26 грудня 2006 р. парламент Грузії приймає закон «Про службу у військовому резерві», згідно з яким служба в резерві стає обов'язком, а не можливістю, як було раніше.

Ухвалення закону мало наповнити практичним змістом декларацію Саакашвілі

про необхідність створення «тотальної оборони» Грузії зі 100 тисячами резервістів⁴⁶.

До прийняття закону «Про службу у військовому резерві» (27.12.2006 р.) у Грузії в резерві значилося 750 тис. чоловік у віці від 27 до 45 років. Згідно з новим законом, резервна служба стала обов'язковою для чоловіків у віці 27-40 років на термін 18 днів. Особливу категорію складали студенти. Для них два додаткових денних цикли навчання (на додаток до одного обов'язкового) зараховувалися як строкова служба.

Громадяни у віці 27-40 років призивалися на службу в резерві за місцем проживання, а студенти за місцем навчання. Такий підхід спрощував сам призов і боротьбу з ухильниками, а також дозволяв формувати більш цілісні військові колективи із земляків або студентів одних ВНЗ чи факультетів.

Згідно з новою концепцією резерву у складі Національної Гвардії розгорталася 4 навчальні бази підготовки, які в разі оголошення воєнного стану повинні були стати основою для розгортання резервних бригад. До складу цих бригад поряд з 6 піхотними батальйонами (більш

чисельними, ніж батальйони першої хвилі зі штатною чисельністю в 500 військовослужбовців у порівнянні з 350 раніше) повинні були входити штаб, артилерійський дивізіон (що включав як артилерійські батареї, так і зенітну, а також роту забезпечення). У піхотних батальйонах та артдивізіоні, окрім бойових рот (батареї), також була рота забезпечення. Така диверсифікація тилових органів повинна була забезпечити автономність підрозділів бригади. Крім резервних піхотних бригад був також сформований окремий резервний танковий батальйон. Що стосується основних бойових формувань грузинського резерву – піхотних батальйонів, то при досить значній кількості (500 військовослужбовців після мобілізації) вони мали досить слабе озброєння. Крім автоматів Калашникова на озброєнні батальйону було всього 12 кулеметів Калашникова і 12 гранатометів РПГ-7. Жодного потужного протитанкового озброєння чи мінометів штатний розклад не передбачав. Таке слабе озброєння дозволяло сподіватися на ефективність батальйонів при виконанні охоронних функцій в тилу, але в разі пря-

мого зіткнення з мотострілковими або десантними батальйонами російської армії грузинські резервні батальйони не становили особливої цінності.

Особливістю грузинських резервних формувань другої хвилі, так само як і першої, став значний кадровий дефіцит складу мирного часу. Так склад бригади до мобілізації мав становити 50 офіцерів, 38 контрактників і 59 строковиків, при загальній чисельності 147 військовослужбовців. При мобілізаційному розгортанні, чисельність резервної бригади повинна була зрости до 3532 військовослужбовців, включаючи 288 офіцерів. Таке значне збільшення чисельності бригади при розгортанні вимагало командних кадрів, а їх не вистачало навіть для регулярної армії, яка також була в процесі кількісного зростання. Досить згадати, що в ході війни 2008 р. грузинськими регулярними батальйонами нерідко командували капітани. Ситуація погіршувалася чистками офіцерського корпусу, в ході якої було звільнено багато офіцерів-вихідців радянської військової школи.

Саме нестача командних кадрів практично звела нанівець ефективність грузин-

46 В.Целуйко. Кадри для «Тотальної оборони». 28 вересня 2007 р. http://nvo.ng.ru/wars/2007-09-28/2_kadry.html

ських резервних формувань під час війни 2008 р. До початку бойових дій, планувалися три джерела наповнення резервних бригад командними кадрами: кадрові офіцери, офіцери-резервісти і резервісти, які закінчили курси командирів взводів.

З початком бойових дій переважна частина кадрових офіцерів була спрямована на доукомплектування регулярних формувань, що залишило резервні формування без кваліфікованого командного складу. Так один з підрозділів резерву в Західній Грузії, яке встигло зібратися на базі в Сенакі мав на 700 військово-вслужбовців всього 1 кадрового офіцера.

Що стосується двох інших командних категорій, то офіцери-резервісти, які отримали офіцерське звання в різний час, у т.ч. в Радянському Союзі, і в різних видах збройних сил та родах військ, проходили 18 денні курси командирів піхотних взводів і рот. Безумовно, така короткострокова підготовка не дозволяла їм ефективно командувати своїми підрозділами. Підготовка командирів взводів з капралів-резервістів була запланована на 2008 р. і не встигла вплинути на підготовку командних кадрів в системі резерву Грузії.

Таким чином, до початку бойових дій в серпні 2008 р. грузинська система резер-

ву була практично позбавлена командного складу, а кваліфікація наявного була абсолютно недостатня. Саме цю причину варто вважати найбільш визначальною при аналізі причин неефективності грузинської системи резерву в ході реальних бойових дій 2008 р.

З кінця березня 2007 р. розпочалась підготовка першого потоку резервістів, призваних відповідно до закону «Про службу у військовому резерві». Навчання проводилося на трьох базах: Сенакі в Західній Грузії (20-а кадрована бригада), Мухрвані поблизу Тбілісі (40-а), Телаві в Східній Грузії (50-а). Підготовку проходили близько 500 осіб (один батальйон резервістів) на кожній базі. З червня (4-й потік) до програми підключилася база в Коджорі (10-а кадрована бригада), при чому на ній проходили підготовку відразу два батальйони (близько тисячі осіб) одночасно. Починаючи з п'ятого потоку (початок підготовки 9 липня) по два батальйони навчалися і на Сенакській базі.

Базовий етап програми підготовки був розрахований на 18 днів, з яких 1 день відводиться на прибуття і організаційні заходи, 4 – вогнева підготовка, 8 – вивчення тактики, 1 – інженерна підготовка, 1 – виживання і надання медичної допомоги,

1 – вивчення озброєння і тактики противника, 1 – польові заняття, 1 – вибуття.

Після 18-денного навчального циклу слідувала 7-денна пауза, під час якої відбувалася відпочинок інструкторських кадрів і велася підготовка до прийому наступного потоку резервістів. Така система дозволяла базі пропускати через себе по 1-2 новому батальйону кожні 25 днів. З урахуванням наявності декількох баз грузинське керівництво отримало можливість охоплювати вишколом значну частину своїх громадян по мірі загострення відносин з невизнаними республіками і Росією.

На 2007 р. була запланована підготовка 50 резервних батальйонів за 18-денною програмою і вона була виконана. Це дозволило охопити підготовкою 25 тис. громадян Грузії, що в кілька разів перевищувало чисельність збройних формувань невизнаних Абхазії та Південної Осетії. Як у випадку з першими 27 батальйонами, і на цей раз грузинське керівництво зробило акцент на кількісні показники, ігноруючи якість підготовки.

У 2008 р. планувалася спеціалізація резервістів, а також курси з підготовки командирів взводів з найбільш придатних на ці посади резервістів. Також була запланована допідготовка вже

навчених у 2007 р. батальйонів за 8-денною програмою. Частина батальйонів встигла пройти цю допідготовку, а частина ні, однак у підсумку навіть сумарний курс 26 днів за 2 роки не дозволяв резервістам отримати достатню підготовку.

У той же час у грузинській системі резерву були і сильні сторони.

По-перше, цілеспрямованість політичного керівництва, яке бачило в системі резерву інструмент своєї політики.

По-друге, кваліфіковані інструкторські кадри, що включали військовослужбовців, які отримали підготовку від західних інструкторів і мали практичний досвід участі в бойових діях в Іраку і Афганістані.

По-третє, високий рівень вогневої і тактичної підготовки, враховуючи короткострокові курси.

У той же час, через перераховані раніше причини, грузинські резервні формування не чинили скільки-небудь помітного впливу на хід та результат бойових дій у 2008 році.

Значення чисельного резерву для Грузії було зумовлено відносно невеликою чисельністю грузинської

регулярної армії, яка навіть в умовах зростання чисельності, істотно поступалася російському угрупованню на Кавказі навіть без урахування можливого перекидання резервів з інших регіонів РФ. Малочисельність регулярної армії і наявність трьох основних напрямків можливого російського вторгнення (Абхазьке, Осетинське і Вірменське) викликали необхідність прикрити одне або два з них мінімальною кількістю регулярних сил з широким залученням резервних формувань.

Війна 2008 р. підтвердила вірність тези про недостатню чисельність регулярної грузинської армії навіть для прикриття двох напрямків з трьох. Активне втручання Росії в бойові дії на території Південної Осетії в перший же день в поєднанні з відсутністю на території Грузії основних сил найбільш боєздатної 1-ї піхотної бригади, яка перебувала в Іраку, призвели до кризи грузинської системи оборони. 2-а піхотна бригада, яка становила кістяк сил в Західній Грузії, була перекинута в район Цхінвалі. В результаті, угрупованню російських військ в Абхазії, сформованому за рахунок

перекидання частин повітряно-десантних військ, повинні були протистояти недостатньо навчені та слабко озброєні грузинські резервісти, практично позбавлені офіцерських кадрів⁴⁷.

Тож не дивно, що ці формування виявилися нездатними чинити помітний опір російським військам. Більш того, відсутність оборони в Західній Грузії (за винятком Кутаїсі) призвело до необхідності залишити Кодорську ущелину в умовах загрози оточення розташованого там грузинського угруповання⁴⁸.

Не можна не відзначити, що нездатність грузинських резервістів вплинути на хід бойових дій з Росією була зумовлена і швидкоплинністю конфлікту. Так резервісти були зобов'язані з'явитися на збірні пункти протягом 72 годин, тобто 3 діб, а війна тривала всього 5 діб. І тим не менше грузинам вдалося мобілізувати 30 тис. резервістів. Тому в разі продовження бойових дій, особливо у випадку оборони великих міст (Тбілісі, Кутаїсі, Батумі), грузинські резервісти з усіма своїми недоліками могли взяти в них активну участь.

Грузинська система резерву виявилася не здатною

47 В.Целуйко. П'ятиденна війна. Експорт озброєнь, №1. 2009 г., с. 65-74.

48 А.Лавров. Хронологія бойових дій між Росією і Грузією в серпні 2008. Танки серпня. Москва, 2009 г., с. 43-84.

вирішити у 2008 р. покладені на неї завдання, але багато в чому це було обумовлено не тільки помилками політичного і військового керівництва Грузії, але й тим, що війна почалася, коли грузинський резерв перебував на самому початку свого формування як цілісної системи. Тому наявність лише деяких елементів (чисельний особовий склад, який отримав початкову підготовку, з легким і стрілецьким озброєнням) без інших елементів (командні кадри, засоби посилення і т.д.) не дозволив ефективно застосувати резервістів в бойових діях.

Після поразки у війні 2008 р. зазнали змін і погляди грузинського керівництва на систему резерву. Були зміщені акценти від кількості на користь якості. На законодавчому рівні це знайшло відображення в прийнятому в серпні 2010 р. новому законі «Про військову резервну службу».

Відповідно до цього закону, резерв повинен був складатися з двох різних компонентів: військовий, підготовка і застосування якого покладалася на регулярні сили, в першу чергу сухопутних військ, і компонент

цивільної оборони у складі департаменту Національної Гвардії. На останній покладалася завдання протидії тероризму, ліквідації наслідків стихійних лих і техногенних катастроф, виконання допоміжних завдань в інтересах збройних сил. Однак в результаті зміни політичної влади в Грузії у 2012 р. відбулася ревізія поглядів на побудову резервного компоненту збройних сил⁴⁹.

Згідно з новою концепцією резерву, його підготовка і організація покладена на Національну Гвардію, в складі якої створюються 2 бригади резерву (10-а в Сенакі і 20-а в Телаві). Резерв поділяється на обов'язковий (резерв сухопутних військ), призначений для доукомплектування за військовими штатами і поповнення частин регулярної армії, розгортання нових частин, і добровільний – Національної Гвардії, для вирішення завдань територіальної оборони.

Резерв сухопутних військ комплектується грузинськими громадянами у віці 27-40 років наступних категорій:

«А» – особи, які пройшли службу протягом 5 років і звільнені у запас, колишні військовослужбовці, які

пройшли підготовку за американськими навчальними програмами, які брали участь в операціях в Афганістані, Іраку або Югославії. Ця категорія резервістів призначена для доукомплектування регулярних частин.

«В» – пройшли програму військової підготовки в цивільних навчальних закладах.

«С» – здобули освіту за рахунок державного бюджету і не служили.

«D» – не служили, але перебувають на військовому обліку і мають військові спеціальності.

3 особами категорії «А» організовуються щорічні 16-денні збори на базі частин, які вони повинні доукомплектувати у воєнний час. З урахуванням їх високого вихідного рівня підготовки, така інтенсивність занять цілком достатня. Резервісти цієї категорії мають право повернутися на дійсну службу за контрактом.

Решта категорій резерву сухопутних військ укладають 4-річні контракти резервіста. Протягом цих 4 років вони повинні проходити підготовку на базі 10-ї або 20-ї бригад загальною тривалістю 180 днів.

49 А.Яворський. Резервний компонент Збройних Сил Грузії. Зарубіжний воєнний огляд. №10, 2013 р. http://factmil.com/publ/strana/gruzija/rezervnyj_komponent_vooruzhjonnykh_sil_gruzii_2013/87-1-0-292

Перший рік – одиночна загальна військова підготовка (45 днів).

Другий рік – одиночна підготовка за фахом (45 днів).

Третій рік – групова підготовка у складі відділення, розрахунку чи екіпажу (40 днів).

Четвертий рік – групова підготовка в ланці «взвод-рота» (30 днів).

Крім того, щорічні 5-денні збори для перевірки рівня підготовки резервістів. Під час проведення навчальних зборів резервісти отримують грошове забезпечення (еквівалент 400 доларів США). Також на них і членів сімей поширюється пакет соціальних пільг військовослужбовця, включаючи правовий захист і медичне забезпечення. Після закінчення контракту резервісти користуються пріоритетом при прийомі на державну службу.

Добровільний резерв комплектується громадянами, які досягли 27 років, придатними за станом здоров'я, які не служили у збройних силах, не мають військової спеціальності та не пройшли курси резервістів в 2004-2008 рр., а також особами категорій «А» і «D» після досягнення ними 40 років.

Особи, які бажають вступити в добровільний резерв, укладають контракт строком не менше ніж на 4 роки. Протягом цього часу вони прохо-

дять навчальні збори тривалістю 90 днів.

Перший рік – базова підготовка (45 днів), другий – медична підготовка (15), третій – протипожежна підготовка (15), четвертий – інженерна (15 днів).

Резервістам-добровольцям надається пільгове медичне страхування, пріоритетне право прийому на держслужбу, виплачується грошове забезпечення під час зборів або при виконанні своїх службових обов'язків (170 доларів США). Відмова від участі в зборах тягне штраф 2 тис. доларів США.

Таким чином, в результаті переосмислення концепції резерву після поразки у війні 2008 р. грузинське керівництво відмовилося від формування маси слабо навчених батальйонів, а зробило ставку на підвищення якості особового складу. Це проявилось у залученні початково більш підготовлених кадрів, у тому числі, колишніх військовослужбовців, а також більш тривалою та повноцінною підготовкою осіб, які раніше не служили. Для стимулювання резервістів використовуються пільги та грошові виплати. Причому мова йде як про осіб, зарахованих до обов'язкового, так і добровільного резерву. Такий підхід розуміє відрізняється від довоєнних поглядів на використання ма-

сових дешевих «18-денних» резервістів.

Україна: практичний досвід імпровізацій з системою резерву

Другим об'єктом нашого дослідження, чия система резерву пройшла перевірку бойовими діями, стала Україна. До початку війни у 2014 році, система резерву України була, фактично, калькою з радянської моделі. Військовозобов'язані, в залежності від стану здоров'я, наявності досвіду служби в Збройних Силах та інших силових структурах ділилися на різні групи. На папері запас військовонавчених людських ресурсів виглядав досить переконливо. Однак, коли треба було призвати цих громадян на військову службу по мобілізації, виникли суттєві складнощі. В той же час, незважаючи на це, до середини 2016 року в Україні було проведено 6 хвиль часткової мобілізації.

Мобілізований контингент йшов на доукомплектування регулярних частин і підрозділів Збройних Сил, Національної Гвардії, Державної прикордонної служби. Про масштаби процесу можна судити по одній з механізованих бригад, яка за рік збільшила свою чисельність з 550 військовослужбовців до 5 тисяч.

Хвилі мобілізації, як і інші заходи в Збройних Силах

України найчастіше носили характер імпровізацій, що, безумовно, позначалося на їх якості. Так труднощі з мобілізацією достатнього числа військовонавчених кадрів призвели до активної мобілізації громадян, які взагалі не служили у ЗС і не мали навіть базової військової підготовки. Також нерідко мобілізувалися громадяни, які не відповідали вимогам військової служби за станом здоров'я. Втім, навіть у вкрай несприятливих умовах Україні вдалося провести мобілізаційне розгортання армії і стабілізувати ситуацію на фронті.

Крім доукомплектування регулярних частин, навесні 2014 року в Україні почалося формування організованого резерву у вигляді батальйонів територіальної оборони. Згідно з попередніми планами, кожна область мала сформувати по одному батальйону для охорони важливих об'єктів на своїй території. Тобто передбачався не тільки територіальний принцип комплектування, а й застосування цих батальйонів. Однак різке загострення ситуації на фронті призвело до того, що батальйони територіальної оборони були у найкоротші терміни заповнені особовим складом і перекинуті на Донбас, де переважно займалися охороною тилу регулярних частин, а в подальшому почали отримувати свої ділян-

ки фронту. Крім того, ряд об'єктів сформували другі, а в деяких і треті батальйони.

Надалі батальйони територіальної оборони були влиті в Збройні Сили України як мотопіхотні батальйони. Деякі були згруповані по три в складі нових мотопіхотних бригад, а інші додані регулярним механізованим, танковим і артилерійським бригадам для виконання другорядних завдань (охорона тилу, утримання спокійних ділянок фронту в секторах відповідальності бригад і т.д.).

Таку інтеграцію можна визнати досить розумною. Вона дозволила збільшити число бригад у складі Збройних Сил України. За рахунок танкових, артилерійських та інших штатних підрозділів такі бригади здатні вирішувати більш широке коло завдань, ніж групи батальйонів раніше. Поява нових бригад дозволила перерозподілити сектора відповідальності на фронті і виводити старі регулярні бригади на відновлення боєздатності з бойовим злагодженням на полігонах в тилу.

Крім того, до створення мотопіхотних бригад, в підпорядкуванні командирів механізованих і танкових бригад, окрім своїх штатних підрозділів, знаходилося по кілька територіальних батальйонів (до 4-х), що вкрай ускладню-

вало управління ними. У той же час один мотопіхотний (колишній територіальний) батальйон у складі регулярної бригади дозволяє покласти на нього другорядні функції, звільнивши від їх виконання штатні механізовані батальйони.

Батальйони територіальної оборони першої хвилі мали масу недоліків. Вони були створені на швидку руку з різних категорій громадян. Частина батальйонів була сформована з мобілізованих солдат, які часто не мали достатньої або взагалі жодної військової підготовки. Ситуація з підготовкою погіршувалася практично повною відсутністю часу, оскільки після заповнення особовим складом, більшість батальйонів відразу перекидалися на Донбас, кордон з Росією, Молдовою або окупованим Кримом. При цьому батальйони часто розпорошували свої підрозділи на значній території, що також ускладнювало проведення навчання особового складу. Розпорошене розташування також загострювало проблеми з військовою дисципліною, особливо з пияцтвом, яке було справжнім лихом для багатьох батальйонів територіальної оборони.

В кращу сторону виділялися ті батальйони територіальної оборони, які створювалися з добровольців. Їх

особовий склад відрізнявся більш високою мотивацією, що позитивно позначалося на боєздатності. Так можна відзначити 11-й, 24-й, 25-й, 40-й батальйони. У той же час добровольчі частини відрізнялися певним рівнем анархізму. Ті ж з тербатів, які формувалися за підтримки деяких політичних партій ще й зберігали зв'язок зі своїм політичним керівництвом. Ці фактори в подальшому привели до низки чисток, особливо командного складу, в процесі інтеграції батальйонів територіальної оборони до регулярної армії як мотопіхотних батальйонів.

В цілому, при всіх своїх недоліках, територіальні батальйони зіграли свою роль у стабілізації становища на фронті, дозволивши Збройним Силам України подвоїти число своїх піхотних батальйонів. Ті ж проблеми, які виникли при формуванні тербатів, їх навчанні і застосуванні були викликані форс-мажорністю ситуації. Тербати продемонстрували, що можна створити організований резерв в найкоротші терміни, але для ефективного його застосування краще цим займатися заздалегідь.

Хоча створення батальйонів територіальної оборони і

носило форму імпровізації не можна сказати, що в Україні до війни не замислювалися над створенням резерву нового типу. У 2006 році була введена служба в резерві. Її особливістю був контрактний спосіб комплектування (3-5 років), причому контракт укладався між резервістом та командиром частини, де він збирався служити. За службу в резерві передбачалась грошова винагорода в обсязі від 200 доларів США для рядового складу до 400 для вищих офіцерів на рік. Виплата та її обсяги залежали від оцінки командиром частини якості служби кожного конкретного резервіста, що з одного боку дозволяло диференціювати оплату резервістам в залежності від їх реального внеску у підвищення боєздатності частини, а з іншого – відкривало можливості для корупції.

Передбачалося, що щорічний термін служби резервіста становитиме 35 діб: 2 доби щомісяця і 2 зборів тривалістю 5-6 днів. Підготовка резервістів в тих частинах, до яких вони були приписані об'єктивно повинна була спростити їх інтеграцію при призові на дійсну службу.

Однак за 8 років з моменту введення до початку війни

у 2014 році, система резерву в Україні так і не вийшла зі стадії експериментів. Тому кількість громадян залучених на службу в резерві була мізерною. Даний спосіб комплектування резерву відродився в новій формі в рамках системи територіальної оборони України.

Після початку бойових дій система резерву в Україні зазнала змін. З березня 2015 р. почалося створення оперативного резерву першої черги⁵⁰ з колишніх контрактників, демобілізованих військовослужбовців перших хвиль мобілізації і колишніх строковиків. Особовий склад оперативного резерву приписується до тих військових частинах, де він проходив службу.

Резерв першої черги призивається на дійсну службу під час оголошення повної мобілізації, а також може бути мобілізований в рамках часткової мобілізації. Резервісти першої черги зобов'язані прибути в свої військові частини на протязі однієї доби з моменту їх оприлюднення. За рахунок таких резервістів відповідних військових спеціальностей має відбутися розгортання військових частин до штатів воєнного часу. Також вони призначе-

50 Служба у резерві. Офіційний портал МО України. 24 червня 2014 р. <http://www.mil.gov.ua/rezervist/>

ні для заповнення втрат в своїх військових частинах і для розгортання додаткових підрозділів, наприклад 4-х механізованих батальйонів у складі механізованих бригад.

Незважаючи на те, що українська система оперативного резерву ще не пройшла перевірку на практиці, закріплення демобілізованих військовослужбовців за частиною, де вони проходили службу можна визнати вартим уваги, так як резервіст вливається в знайому йому частину. Таким чином, інтеграція резервістів оперативного резерву в регулярні частини носитиме органічний характер.

У той же час відродження екстериторіального принципу комплектування Збройних Сил України призводить до того, що до військових частин приписані резервісти з усієї території держави, що негативно позначається на швидкості прибуття особового складу в свої частини. При наявності часу на розгортання це не має принципового значення, однак в разі раптових бойових дій цей фактор може мати важливе, якщо не вирішальне значення.

Ті мобілізовані або строковики, які під час служби не отримали достатньої підготовки, замість оперативного резерву зараховуються в територіальний і можуть використовуватися для доу-

комплектування військових частин за рішенням військових комісарів.

Ще одним новим елементом організованого резерву України є формування територіальної оборони. До них відносяться роти охорони військових комісаріатів, загони територіальної оборони і стрілецькі батальйони. Особовий склад цих формувань може бути призваний на дійсну службу під час оголошення воєнного чи надзвичайного стану.

Комплектування цих формувань відбувається на змішаній основі. Ядро складають добровольці, а інші штатні посади повинні заповнюватися приписаними до загонів військовозобов'язаними. Основні категорії особового складу формувань територіальної оборони:

1. Непридатні до військової в мирний час (обмежено придатні у воєнний) військовозобов'язані складають основну частину організаційних ядер. Ця категорія громадян відрізняється високою мотивацією, але через проблеми зі здоров'ям не охоплена мобілізацією до зони АТО.
2. Офіцери запасу – випускники військових кафедр цивільних вищих навчальних закладів складають основу командних кадрів, починаючи від

командира взводу і вище. Значна частина цих офіцерів також визнана непридатними до військової служби. Меншу частину офіцерського корпусу формувань територіальної оборони складають колишні кадрові офіцери старшої вікової групи.

3. Резервісти, які уклали контракт з відповідними військовими комісаріатами.
4. Резервісти, які відслужили строкову службу і не потрапили в оперативний резерв першої черги.
5. Демобілізовані. Складають малу частину, так як основна їх маса приписана до оперативного резерву першої черги.

Найбільш потужними за організацією та озброєнням підрозділами територіальної оборони є стрілецькі батальйони. За своєю суттю вони є спадкоємцями батальйонів територіальної оборони 2014 р. і призначені для охорони та оборони своєї області. Однак, досвід тербатів, відправлених в авральному порядку на фронт дозволяє припустити, що стрілецькі батальйони також можуть використовувати за межами своїх областей в разі загострення ситуації. Цей же досвід ускладнює комплектування стрілецьких батальйонів резервістами-добровольцями через побоювання останніх, що те-

орія може сильно розійтися з практикою. Проте, в Україні вибірково проводяться збори з особовим складом стрілецьких батальйонів. Ступінь їх регулярності, різноманітність і насиченість навчальними дисциплінами багато в чому залежить від особистих якостей відповідальних офіцерів військових комісаріатів і самих добровольців.

Другим формуванням в новій системі територіальної оборони України є роти охорони, які розгортається в кожному районному, міському та обласному військкоматі. Ці роти підпорядковуються військовим комісарам і можуть бути використані як власне для охорони комісаріату, так і для забезпечення режиму воєнного стану, в першу чергу, мобілізації. У той же час особовий склад рот призивається на дійсну службу під час оголошення воєнного стану, тому не може бути використаний на законних підставах для надання допомоги військкоматам у виконанні планів призову та часткової мобілізації.

Найбільш численними формуваннями територіальної оборони України, згідно з планом, повинні стати загони оборони, яких планується створити від 1 до 5 при кожному районному військкоматі. Загін є охоронним батальйоном без ротної командної ланки та підрозділів

забезпечення. До функцій загонів відноситься охорона адміністративних і важливих об'єктів економіки та інфраструктури, охорона комунікацій, патрулювання районів відповідальності, служба на блокпостах, боротьба з мародерами, незаконними збройними формуваннями та диверсійно-розвідувальними групами.

Не дивлячись на такий широкий спектр завдань, загони тероборони є найменш організованим, слабо озброєним та екіпірованим компонентом територіальної оборони України. Бійцям загонів навіть не видається навіть форма (на відміну від рот охорони), її заміняє синя нарукавна пов'язка.

У той же час, особовий склад загонів (їх добровільне організаційне ядро), фактично є джерелом кадрів для стрілецьких батальйонів і рот охорони. А їх частина йде на контрактну службу в регулярні частини ЗСУ та НГУ. Що стосується самого організаційного ядра (офіцери і командири відділень), то на даний момент взято курс на укладання з ними контрактів на службу в резерві. Таким чином, положення 2006 р. намагаються реалізувати в нових умовах. У той же час виникають певні складності.

По-перше, для служби в резерві за контрактом потрібні громадяни, придатні

до військової служби за станом здоров'я, а значна частина формувань територіальної складають обмежено придатні до стройової, включаючи командні кадри.

По-друге, стара система передбачала укладення контракту безпосередньо з командиром частини. Однак формування територіальної оборони (стрілецькі батальйони, роти охорони та загони оборони) стають військовими частинами тільки при мобілізаційному розгортанні і тоді ж отримують права і їх командири. Більш того, районні військові комісаріати, при яких створюються роти і загони, не є юридичними особами у фінансовому сенсі (а лише обласні військкомати). Тому з юридичної точки зору цей процес ще не цілком врегульовано. Однак це не завадило вже укласти близько 2 тис. контрактів для проходження служби в складі рот охорони і загонів оборони.

Що стосується грошового заохочення резервістів, то з 2014 р. воно становить 100 доларів для рядового на рік. Зниження грошового заохочення в порівнянні з 2006 р. викликане девальвацією української національної валюти в 5 разів без адекватної індексації оплати служби резервістів.

Загальною проблемою формувань територіальної

оборони України є вкрай низька інтенсивність їх підготовки на тлі подібних структур інших держав, які стали об'єктами даного дослідження.

Якщо порівняти український і грузинський досвід створення організованого резерву, то на перший погляд виникає парадоксальна ситуація. Грузинське керівництво до війни 2008 р. приділяло увагу цьому напрямку військового будівництва, але грузинські резервісти абсолютно не вплинули на хід і результат бойових дій. В Україні ж до війни організованим резервом практично не займалися, але навіть в умовах постійної імпровізації вдалося сформувати численні батальйони територіальної оборони, які зіграли свою роль в стабілізації ситуації на фронті, а потім були успішно інтегровані в регулярну армію. Безумовно, визначальним фактором такої ситуації став час. Короткочасні бойові дії в серпні 2008 р. не дозволили Грузії організувати і ефективно застосувати своїх резервістів, навіть не дивлячись на більш сприятливі стартові умови, ніж в Україні. Поступова ескалація збройного конфлікту дозволила Україні створювати і розвивати свої резервні структури, в тому числі і з урахуванням реального бойового досвіду.

Важливо відзначити, що, не дивлячись на непросту

економічну ситуацію і відсутність у держави значних коштів, і в Грузії, і в Україні прийшли до висновку, що необхідне матеріальне стимулювання резервістів-добровольців. Але якщо в Грузії йдеться про всіх резервістів, то в Україні ставка робиться на командні кадри – організаційні ядра формувань територіальної оборони.

3. Моделі резерву країн-членів НАТО. Різні підходи.

Система резерву при контрактному способі комплектування: досвід Великобританії

Великобританія серед великих держав XIX-XX століть до останнього трималася за добровільний спосіб комплектування збройних сил, в той час як її основні союзники і противники перейшли до призову на строкову службу. Обмеженість британських можливостей щодо мобілізаційного розгортання наочно продемонструвала англо-бурська війна 1899-1902 рр., коли для підкорення двох маленьких африканських республік з міліційними арміями знадобилося досить значне напруження сил Імперії.

Основною проблемою британської контрактної

армії, як і будь-якої іншої контрактної армії, було накопичення запасу військовонавчених, необхідних для мобілізаційного розгортання збройних сил. В період загощення суперечностей між великими державами на початку XX століття потреба в резервах ставала все більш актуальною. Наслідком цього стало прийняття у 1907 р. закону «Про територіальні і резервні сили». Відповідно до даного закону, планувалося сформувати 14 піхотних територіальних дивізій і 14 кавалерійських бригад. Для порівняння, британські регулярні сили в Метрополії були організовані в експедиційні сили у складі 6 піхотних і 1 кавалерійської дивізій. У мирний час територіальні батальйони входили до складу регулярних полків. Так в полку Королівських шотландців («Royal Scots») було 2 регулярних батальйони, 1 резервний батальйон і 7 територіальних батальйонів.

В цілому, станом на 1914 р. на 250 тис. військовослужбовців регулярної армії припадало 450 тис. військових у різних резервних формуваннях. Після початку Першої світової війни Великобританія досить швидко вичерпала свій ресурс військовонавчених для розгортання нових частин і компенсації високих втрат. Для підвищення ефективності вербування добро-

вольців почалося створення так званих «батальйонів товаришів» («*Pals Battalions*»). Ці батальйони формувалися з жителів одного населеного пункту (групи сусідніх населених пунктів) або за спільним місцем роботи. До 1916 р. можливості добровільного вербування у країні були вичерпані, тому була запроваджена загальна військова повинність.

Після закінчення Першої світової війни Великобританія повернулася до комплектування збройних сил за контрактом. Однак у 1939 р. призов був відновлений і пролонгований до 1960 р. Далі Великобританія знову перейшла на добровільний принцип комплектування. Таким чином, при масштабних бойових діях контрактна британська армія в сукупності з організованим резервом не забезпечувала необхідну чисельність збройних сил.

Після закінчення Холодної війни британська система резерву зазнала деяких змін, які були зафіксовані у законі «Про резервні сили» 1996 р. У відповідності до цього закону, резерв британської армії складався з наступних

компонентів: добровільний, регулярний і договірний⁵¹.

Добровільний резерв – Територіальна армія (зараз перейменована в Армійський резерв) був формою організованого резерву. Добровільним резервом були формування кадру Сухопутних військ, як бойові, так і забезпечення. У мирний час вони складалися з постійного складу, що забезпечує функціонування центрів підготовки та адміністративні функції, і змінного складу з числа резервістів. До кожного центру підготовки відносилися 1-2 формування Територіальної армії від взводу до полку (в британській армії полк приблизно відповідає великому батальйону в інших арміях). У мирний час укомплектованість формувань Територіальної армії становила 5-10%.

До завдань добровільного резерву відносилися:

1. Підготовка особового складу і формувань для участі в мобілізаційному розгортанні британської армії.
2. Доукомплектування частин кадру і регулярних частин підготовленим особовим складом.

3. Заповнення втрат в ході бойових дій.

4. Надання допомоги громадським організаціям в надзвичайних ситуаціях.

5. Популяризація служби в збройних силах Великобританії.

Прийом на службу в добровільний резерв на території Великобританії здійснювали спеціально призначені офіцери центрів підготовки, а за її межами – генеральні консули. Перед укладанням контракту майбутні резервісти повинні інформувати свого роботодавця і отримати від нього письмову згоду належної форми. Також дозвіл від роботодавця необхідно отримувати на проходження зборів і в інших випадках, коли потрібно відлучитися з основної роботи.

Резервіст укладає контракт на проходження служби в певному виді резерву, на конкретну посаду і не може бути переведений на іншу посаду без його згоди. Тривалість контракту на службу в добровільному резерві – 3, 6 або 9 років для рядових і 19-25 років для офіцерського складу. Можлива пролонгація контракту за бажанням резервіста і його дострокове

51 Д.Алов. Резерв Сухопутних Військ Великобританії і напрями його реформування. Зарубіжний воєнний огляд. №8, 2013 р. http://factmil.com/publ/strana/velikobritanija/rezerv_sukhoputnykh_vojsk_velikobritanii_i_napravlenija_ego_reformirovanija_2013/9-1-0-275

розірвання в обумовлених контрактом випадках.

Тривалість щорічної підготовки – до 50 днів, але не більше ніж 21 день безперервно. Підготовка може проводитися як у навчальних центрах, так і на базі регулярних формувань на території Великобританії і за її межами. Час перебування резервістів на зборах оплачується з бюджету міністерства оборони.

Регулярний резерв призначений для доукомплектування частин і підрозділів регулярної армії. Служба в регулярному резерві є обов'язковою для звільнених з лав регулярної армії солдат і офіцерів у віці до 45 років. Її тривалість – 5 років або залишок до загальної вислуги 22 роки⁵². Однак ті, хто прослужив у збройних силах Великобританії більше 12 років, звільняються від обов'язкової служби в регулярному резерві, хоча можуть в ньому служити за своїм бажанням. Також в регулярний резерв зараховуються військовослужбовці, які достроково припинили службу в армії.

З огляду на початково більш високий професійний рівень у порівнянні з резервістами добровільного резерву, в регулярному

резерві тривалість щорічної підготовки складає до 16 днів.

Поява третього виду резерву – договірного, пов'язана з широким розповсюдженням аутсорсингу у військовій сфері. Залучення приватних компаній для виконання тих чи інших функцій на контрактних умовах вимагає, щоб дані функції виконувалися і у воєнний час.

Військовослужбовці договірного резерву в мирний час не входять до складу регулярної армії, а виконують свої обов'язки в рамках контрактів, укладених між Міністерством оборони і приватними компаніями, як наймані цивільні робітники. У воєнний час ці робітники підлягають мобілізації і продовжують виконання своїх функцій як військовослужбовці.

Крім поділу на види резерву за своїм складом і призначенням, існує поділ за ступенем реакції резервістів. Виділяють резерв високої та низької готовності, куди входили як учасники добровільного, так і регулярного резерву.

Резерв високої готовності використовується для посилення регулярних частин заздалегідь визначеними

фахівцями. До них переважно відносяться перекладачі, офіцери по зв'язках з громадськістю, фахівці зі зв'язку, дешифрування матеріалів повітряної і космічної розвідки, медики, фахівці радіаційного, хімічного та біологічного захисту (РХБЗ) та інші.

Резерв зниженої готовності, призначений для поповнення регулярної армії протягом більш тривалих термінів як окремими військовослужбовцями, так і цілими підрозділами, укомплектованими резервістами, що не вимагають додаткового часу на бойове злагодження. Крім того, таких резервістів планується залучати для допомоги громадським організаціям у надзвичайних ситуаціях. Так на території кожного графства є добровільний підрозділ чисельністю до 500 осіб зі складу резерву зниженої готовності.

На період дійсної служби за резервістами зберігається їх робоче місце. Роботодавці, які порушують це положення закону «Про резервні сили», піддаються штрафам і навіть кримінальній відповідальності.

Участь резервістів в операціях за межами національної території регламентується директивами міністра

52 The Army Reserve. <http://www.army.mod.uk/reserve/31781.aspx>

оборони. Їх направлення до районів бойових дій можливе лише за добровільною згодою. При її наявності термін служби становить 7 місяців, з яких 1 місяць становить підготовка на території Великобританії і 6 – служба в зоні бойових дій.

У такому вигляді британська система резерву не в повному обсязі задовольняла військове керівництво. Можна виділити наступні основні проблеми, як це було відзначено у «Стратегічному огляді резерву» у 2009 році:

1. Невелика кількість резерву (близько 30 тис. у територіальній армії і 30 тис. у регулярному резерві сухопутних військ). Тим більше, що реальна укомплектованість формувань добровільного резерву становила близько 80% від штатної чисельності через зниження привабливості служби в резерві серед населення Великобританії.
2. Недостатньо тісна інтеграція між резервістами і частинами регулярної армії, які вони повинні посилювати при мобілізації.
3. Недоліки в системі управління.
4. Оснащення резервістів застарілою технікою.

Це призвело до нового етапу реформування системи резерву Великобританії. В результаті було розроблено програму «Резервні сили майбутнього-2020»⁵³, яка реалізується зараз. Її основні напрямки:

1. Впровадження перспективної моделі комплектування і навчання особового складу.
2. Проведення заходів оперативної і бойової підготовки на території Великобританії і за її межами, які здійснюються відповідно до нових механізмів взаємодії формувань.
3. Оптимізація завдань резервістів.
4. Реструктуризація розміщення частин і підрозділів відповідно до плану реформування сухопутних військ.
5. Оснащення формувань резерву сучасним обладнанням та спорядженням нарівні з регулярною армією.

Для підвищення рівня інтеграції регулярної армії і резервних формувань резервісти почали навчатися спільно з тими регулярними частинами, для доукомплектування яких вони призначені. Згідно з новими поглядами британського керівництва

ті регулярні частини, які не належать до сил постійної готовності, повинні в мирний час мати некомплект і досягати штатної чисельності за рахунок доукомплектування приписаними до них резервістами. Для цього до підрозділів Збройних Сил приписується відповідний підрозділ сил резерву – «спарений батальйон». У разі необхідності, підрозділ регулярної армії має бути доповнений окремими військовослужбовцями-резервістами або цілими резервними підрозділами. Для виконання менш важливих завдань можлива і зворотна ситуація, коли резервне формування може бути доукомплектоване за рахунок «спареного» підрозділу регулярних військ.

Концепція «спарених батальйонів», безумовно, заслуговує на увагу, як цікава форма для реалізації тісної інтеграції між резервними підрозділами і регулярною армією. Причому, для її реалізації не має значення спосіб комплектування збройних сил. Вона так само підходить для організованого резерву з колишніх контрактників, строковиків або мобілізованих.

Ще одним напрямком реформування британської системи резерву стала оптиміза-

53 Future reserves 2020 (FR20). <http://www.army.mod.uk/reserve/31795.aspx>

ція завдань, які виконуються резервістами в складі регулярних підрозділів. Мета заходу полягає у звільненні кадрових військовослужбовців від виконання функцій забезпечення. Йдеться про матеріально-технічне забезпечення (паливно-мастильними матеріалами, транспортування, постачання), польову артилерію, протиповітряну оборону, інженерне забезпечення, медицину, інформаційні технології. Безумовно, не всі позиції на цих напрямках можна заміщати резервістами без нанесення шкоди якості виконання завдань. Однак в ролі допоміжного персоналу у польовій артилерії цивільний екскаваторник-резервіст не поступатиметься відповідним військовослужбовцям регулярної армії.

Для збільшення чисельності резерву, окрім грошового стимулювання, британське керівництво пропонує ряд соціальних пільг. Так, мобілізований резервіст отримує грошове забезпечення нарівні з військовослужбовцями регулярної армії. Якщо його цивільна зарплата була вищою, він має право подати відповідне звернення щодо виплати різниці. Крім того, компенсуються витрати на соціальне страхування, оплату навчання

дітей і оренду житла, якщо це робив роботодавець. При цьому резервіст не може отримувати більше 548 фунтів стерлінгів в день (приблизно 200 тис. на рік).

Формування територіальної оборони континентальних членів НАТО

Два різних підходи.

Значення формувань територіальної оборони усвідомлюють навіть досить великі держави-члени НАТО. Здатність таких формувань розвантажити регулярну армію від вирішення другорядних завдань виявляється особливо цінною при загальному скороченні чисельності Збройних Сил і переходу їх на комплектування за контрактом. В даному розділі будуть розглянуті сучасні погляди німецького і польського керівництва на роль формувань територіальної оборони.

Німеччина

Концепція резерву Міністерства оборони Німеччини

передбачає наявність в Бундесвері трьох видів резерву: військового, територіального і загального. Військовий резерв призначений для доукомплектування регулярних частин резервістами з приписними свідоцтвами. Загальний – складають всі військовозобов'язані, які мають військові спеціальності. Територіальний резерв розглядається як кадрова база військового резерву і як елемент територіальної оборони.

Формування територіальної оборони Німеччини (Регіональні сили охорони і підтримки) сформовані у 2012-2013 рр.⁵⁴ Їх завданням була заміна частин Бундесверу при вирішенні другорядних завдань.

Підрозділи територіальної оборони підпорядковані керівництву федеральних земель і є наступниками батальйонів захисту Батьківщини, розформованих у 2007 р. Завданнями цих підрозділів є:

1. Охорона (оборона) об'єктів військової інфраструктури.
2. Підтримка громадського порядку і забезпечення внутрішньої безпеки в країні.
3. Боротьба з тероризмом на території Німеччини.

54 С.Корчагін. Територіальний резерв Збройних Сил Німеччини. Зарубіжний воєнний огляд. №5, 2015 р. http://factmil.com/publ/strana/germanija/territorialnyj_rezerv_v_vooruzhjonnykh_silakh_germanii_2015/41-1-0-726

4. Ліквідація наслідків стихійних лих і техногенних катастроф.
5. Участь в операціях з врегулювання кризових ситуацій на території Німеччини.
6. Проведення пошуково-рятувальних операцій.
7. Посилення охорони і оборони державного кордону.
8. Участь в інженерному забезпеченні з оперативно-го обладнання території країни.

Таким чином, формування німецької територіальної оборони мають яскраво виражені охоронні функції.

Штатна чисельність формувань територіальної оборони Німеччини в мирний час – близько 3 тис. чоловік, у воєнний час їх чисельність може збільшуватися до 10 тис.

Територіальний резерв Німеччини формується на добровільних засадах, переважно з колишніх військовослужбовців Бундесверу, а також цивільних фахівців. Підрозділи резерву створюються на базі діючих підрозділів регулярної армії, чим полегшується їх навчання і матеріально-технічне забезпечення.

Особовий склад територіального резерву поділяється на підготовлений резерв і кандидатів у резервісти. Кандидатом може стати будь-

який громадянин у віці від 25 до 45 років (у виняткових випадках до 65 років). На даний момент конкурс на кожне штатне місце в територіальному резерві – 10 осіб на місце.

За штатом мирного часу передбачається мати роти територіального резерву в 30 адміністративних округах територіальних командувань. Кількість рот у кожній з федеральних земель є різною – від 1 до 7. Рота регіональних сил забезпечення безпеки і підтримки може складатися з 3-4 взводів і налічувати 100-130 військовослужбовців.

Кошти на підготовку і навчання військовослужбовців виділяють регіональні бюджети, частина витрат на спорядження і спеціальне екіпірування резервістів покладається на органи місцевого самоврядування.

Заняття з вогневої та спеціальної підготовки проводяться на базі тих регулярних формувань, до яких приписані роти. Для занять виділяється зброя регулярного підрозділу. Спорядження і озброєння підрозділів територіальної оборони зберігається на базі регулярного підрозділу, а форма видається резервістам на руки і зберігається в місцях проживання. Заняття з фізичної підготовки проводяться командирами резервних рот і взводів самостійно.

Щорічна підготовка рот територіальної оборони проводиться протягом 12 днів на базі регулярних формувань, до яких вони приписані. Після завершення цієї підготовки кандидат отримує статус резервіста. Навчальна програма включає вогневу, тактико-спеціальну, фізичну та медичну підготовку, підготовку з РХБЗ, з ведення бойових дій у міській та гірській місцевості, надання допомоги постраждалим, з особистого огляду та огляду автотранспорту. Крім того, на щорічних зборах визначені резервісти проходять курс підвищення кваліфікації командирів взводів і відділень. Щоквартальні заняття (не менше 5 на квартал) включають теоретичну підготовку. Крім того, не менше 2 разів на рік проводяться навчання за місцем дислокації роти, на яких відпрацьовується взаємодія з місцевими органами влади, поліцією, службою порятунку. Такі навчання покликані підвищити ефективність рот територіальної оборони щодо вирішення цивільних завдань невійськового характеру.

Таким чином, німецькі формування територіальної оборони досить нечисленні. Їх завдання носять охоронний і цивільний характер, але при цьому для їх комплектування використовується переважно якісний особовий

склад з числа колишніх військовослужбовців.

Польща

Якщо німецьке керівництво бачить в підрозділах територіальної оборони переважно охоронні формування, то поляки розглядають їх як формування, що здатні вирішувати більш широке коло завдань.

Основною одиницею польської територіальної оборони повинні стати бригада і батальйон, який складається з рот легкої піхоти, роти спецназу і окремих взводів. Якщо порівняти польську роту легкої піхоти і німецьку роту територіальної оборони, то польська повинна мати 4-й взвод підтримки з чотирьох відділень (2 протитанкових, 1 автоматичних гранатометів, 1 кулеметного). Більш того, в кожному з піхотних взводів польської тероборони 4-е відділення – це відділення підтримки. Тобто, за своїми можливостями, польські роти набагато більш багатофункціональні, ніж німецькі. Ще більше це проявляється на рівні батальйону та бригади. При цьому на озброєнні батальйону, окрім стрілецької зброї, повинні знаходитися протитанкові ракетні

комплекси, автоматичні гранатомети, ручні протитанкові гранатомети, кулемети.

За штатами мирного часу планується створити 19 піхотних батальйонів тероборони по 1 в кожному воєводстві і 3 центрального підпорядкування по 700 військовослужбовців⁵⁵. У складі бригади тероборони військового часу має нараховуватися 3,5 тис. військовослужбовців. Окрім піхотних формувань, туди повинні входити зенітні, артилерійські та інші підрозділи.

Таким чином, поляки, при створенні системи територіальної оборони, планують отримати формування, здатні вирішувати завдання не тільки в тилу своїх збройних сил, а й на фронті і навіть в тилу противника. Це знаходить відображення у широкому спектрі завдань, які можуть бути покладені на формування польської тероборони:

1. Участь в мобілізації резервістів, видачі озброєння та предметів екіпірування.
2. Забезпечення евакуації населення і матеріальних засобів.
3. Фортифікаційне обладнання місцевості.

4. Допомога регулярним силам у тиловому забезпеченні.
5. Охорона важливих об'єктів.
6. Боротьба з ДРГ.
7. Боротьба з повітряними десантами і засобами повітряного нападу штатними зенітними засобами.
8. Охорона комунікацій.
9. Оборона місцевості, боротьба з бронетехнікою противника.
10. Охорона флангів регулярних частин.
11. Партизанські дії.
12. Сприяння наступу регулярних сил операціями в тилу противника.
13. Участь у роззброєнні противника та охороні військовополонених.

Крім того, в мирний час передбачається сприяння цивільним органам у забезпеченні правопорядку та ліквідації наслідків стихійних і техногенних катастроф.

Таким чином, польські територіальні формування мають набагато більш широкий спектр завдань, ніж формування Німеччини, України або Грузії. Для їх вирішення польська тероборона розраховує на більш потужні одиниці з відповідним чином

55 С.Корчагін. Концепція створення військ Територіальної оборони Республіки Польща. Зарубіжний військовий огляд. № 4, 2013 р. <http://warfiles.ru/show-32576-koncepciya-sozdaniya-voysk-territorialnoy-oborony-respubliki-polsha.html>

підготовленим особовим складом.

Підготовку польських резервістів тероборони планується проводити з такою інтенсивністю: щотижневі одностандартні курси за місцем дислокації, щомісячні дводенні заняття в центрах підготовки, щорічні 14 або 30-денні курси на полігоні центру підготовки. У сукупності це дає від 90 до 106 днів щорічної підготовки, що є дуже високим показником не тільки для формувань тероборони, але і для резервістів, які призначені для доукомплектування регулярних частин. Така інтенсивність дозволяє отримати якісний особовий склад, здатний виконувати не тільки охоронні функції, але й діяти на полі бою.

Матеріальне забезпечення територіальної оборони планується покласти як на міністерство оборони, так і на місцеві бюджети. Крім того, пропонується звільнити від податків закупівлю резервістами необхідного екіпування.

Таким чином, серед великих держав-членів НАТО існують досить різні погляди на функції територіальної оборони – від охоронних, до загальновійськових.

Висновки

У дослідженні були проаналізовані різні форми організації резерву на прикладах

держав з різними цілями і завданнями збройних сил, потенційними і реальними загрозами, матеріальними можливостями, способом комплектування регулярних збройних сил.

Дослідження показало, що найбільш ефективними резервістами є добровольці з більш високою мотивацією, ніж середньостатистичні громадяни. Однак навіть їх мотивація має в тій чи іншій мірі матеріальну складову. Більш того, там де матеріальна складова є недостатньою, починаються проблеми з набором необхідної чисельності резерву. Але навіть там де резервісти добре забезпечені за рахунок держави і отримують за свою службу достатню грошову компенсацію та соціальний пакет, добровільний резерв все одно виявляється відносно невеликим.

Таким чином, при потребі в численному резерві для протистояння сильному противнику (нейтральні європейські держави часів Холодної війни, Грузія та Україна в сучасних умовах) не треба розраховувати лише на добровольців. Особливо у випадку України, де матеріальна складова залучення резервістів-добровольців перебуває на низькому рівні. Резерв необхідної чисельності в таких умовах формується як за рахунок колишніх військовослужбовців регу-

лярних сил незалежно від типу комплектування, так і обов'язкової військової повинності для громадян, що не служили.

Залучення останньої категорії вимагає її адекватної підготовки. Без неї гонитва за кількісними показниками на шкоду якісним може призвести до фактично нульового результату, що було продемонстровано грузинським довоєнним резервом у 2008 році. Повоєнне грузинське реформування системи резерву наочно демонструє зміщення акцентів на користь якості підготовки резервістів навіть на шкоду кількості.

Український досвід цікавий тим, що носить характер імпровізації, причому в ряді моментів цілком життєздатної. Останній обставині сприяє практичний досвід, отриманий під час бойових дій на Донбасі.

Важливою перевагою солдата-резервіста для держави є його дешевизна у порівнянні з солдатом регулярної армії, утримання якого, особливо при контрактному способі комплектування, обходиться недешево. Тому навіть досить багаті держави на зразок Великобританії не нехтують організацією резерву не тільки з колишніх військовослужбовців, але й залученням громадян, які

раніше не служили. Для небагатих держав ефективний резерв найчастіше є єдиною можливою формою отримати після мобілізаційного розгортання Збройних Сил необхідну чисельність без непомірних витрат у мирний час на утримання армії.

Особливу частину резерву складають формування територіальної оборони, на які більшість держав покладає охоронні завдання в районах фактичного проживання резервістів. Таке застосування підрозділів ТРО дозволяє вивільнити регулярні формування від охорони тилу

Збройних Сил. Для виконання охоронних завдань можна використовувати військовозобов'язаних з обмеженнями до служби в регулярній армії за здоров'ям і віком, що також позитивно впливає на ефективне використання людського ресурсу.

Крім охоронних завдань багато держав покладають на підрозділи територіальної оборони завдання з ведення партизанської війни у випадку окупації противником районів їх дислокації. Цьому має сприяти добре знання місцевості бійцями ТРО, які проживають на ній.

Для ведення загальновійськового бою формування тероборони зазвичай не мають ні відповідного озброєння, ні підготовки особового складу, тому такі завдання ставляться їм рідко. Виняток становлять польські погляди на територіальну оборону, де за рахунок високої насиченості територіальних підрозділів важким піхотним озброєнням, організації підрозділів тероборони у великі військові одиниці (бригади) та тривалої підготовки, завдання з ведення загальновійськового бою також покладаються на територіальну оборону.

Для нотаток

Для нотаток

ФІЛІПП ФЛУРІ, ВАЛЕНТИН БАДРАК

СУЧАСНИЙ ДОСВІД ПРИЗОВУ НА СТРОКОВУ СЛУЖБУ ТА ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО РЕЗЕРВУ

Відповідальний за випуск:

В.Бадрак

Комп'ютерний дизайн:

Валерія Чумак

Наклад: 1000

© Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння
© Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces

Видавець і виготовлювач: ФОП Лопатіна О. О.

www.publishpro.com.ua

тел.: +38 044 501 36 70

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5317 від 03.04.2017

GENEVA CENTRE
FOR THE
DEMOCRATIC
CONTROL OF ARMED
FORCES (DCAF)
P.O.Box 1360
CH-1211 Geneva 1
Switzerland
Tel: +41 (0) 22 741 77 00
Fax: +41 (0) 22 741 77 05

ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ
АРМІЇ, КОНВЕРСІЇ
ТА РОЗЗБРОЄННЯ
(ЦДАКР)
Київ, вул. Іллінська 10,
оф.5
Tel: +38 (0) 44 425 42 10
<http://cacds.org.ua>